

ANTIN KUSHCHYNSKYJ
2346 W. RICE STREET
CHICAGO, ILL. 60622 U.S.A.

ДО ЗБРОЇ

ЖУРНАЛ УКРАЇНСЬКОЇ
ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

ВИПУСК

22 (35)

БЕРЕЗЕНЬ

1954

РІК

ВИДАННЯ

VII

З М І С Т :

1. І. Бутковський:	Дороговаз	1
2. М. Ч.:	Дисципліна в підпіллі	3
3. З. Семенів:	Політичне виховання в УПА і підпіллі	4
4. С. К.:	До історії розвитку сов таємної служби	9
5. Г. Д. Ф.:	Оперативні принципи в зустрічному бою	13
6. Є. Прірва:	Проблеми зв'язку в УПА і підпіллі	18
7. Д. Кведер:	Югославська партизанська війна	21
8. І. Чуб:	На українському Підляшші	31
9. В. Демчук:	Атомове поле бою	37
10. О. Горбач:	Рецензія: Історія українського війська	39

Передруки дозволені при заповдані джерела

Ціна одного примірника журналу „ДО ЗБРОЇ“:

в Німеччині	1.— нм.	у Франції	100.— ффр.
у Вел. Британії	2.— шил.	в США	0.50 дол.
в Бельгії	12.— бфр.	в Канаді	0.50 дол.
в Голляндії	1.20 гульд.	в Австралії	2 шил. 6 пс.
у Швеції	1.20 кр.	в Аргентині	3 пези
у Швайцарії	1.— фр.	в Бразилії	5 крз.

Адреса В-ва: „DO ZBROJI“

MÜNCHEN 2, Karlsplatz 8/III, US-Zone Germany

Адреси представників В-ва „До Зброї“:

Австралія:	Fokshan Library & Book Supply 1 Barwon Street Glenroy W. 9, Vic.	Канада:	O. I. Eliashevsky 118 Medland St. Toronto 9, Ont.
Аргентина:	Denysiuk Mykola c. Curapaligüe 790 Buenos Aires	США:	Klym Jaroslaw 114 East. 11 th Street New York 3, N. Y.
Бельгія:	Schrajter F. 4 rue des Bouleaux Cheratte, Liege чекове конто для пересилки грошей: Camr. 2 376.24	Франція:	Soroczak Myroslau 27 rue Michelet St. Etienne (Loire)
Бразилія:	Bajluk Dmytro Caixa Postal 6 Sao Caetano do Sul Sao Paulo	Тунезія:	Sawtchak Wolodymyr Barage de Ben-Metir Ain' Draham B. P. 15
Великобріт.:	Prokop Konstantyn 131 Eastcot e Lane South Harrow, Middlesex	Швайцарія:	Dr. Prokop Roman Wabernstr. 40 Bern
Венесуеля:	Dejneka Alexander UKRAFOT Av. Espana Edificio Panamerica Caracas Catia	Швеція:	Harbar Kyrylo „Ukrainska Sellskapet“ Box 32 Stockholm 1

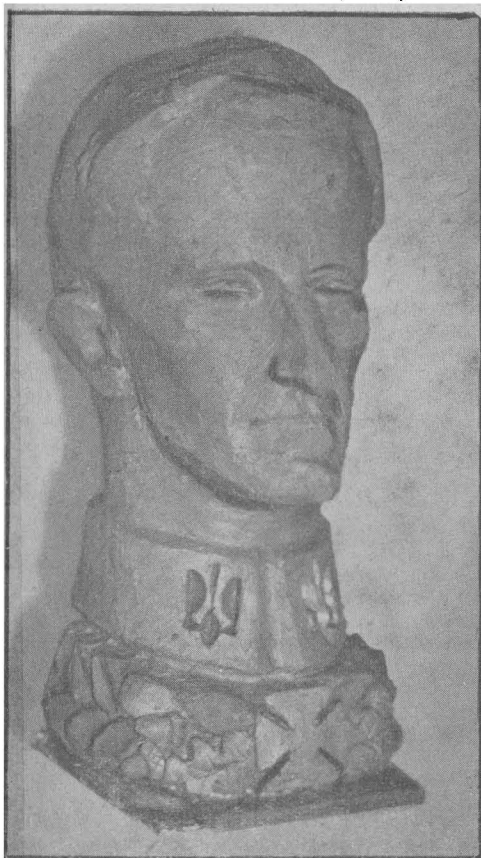
Видає Місія УПА при ЗП УГВР.

Druck: „Logos“, München 8, Rosenheimerstr. 46 a.

Дороговказ

У четверті роковини смерті сл. п. ген. Р. Шухевича

Погруддя ген.-хор. Романа Шухевича
роботи арт. різьб. М. Черешньовського
(з арх. В-ва «Український Самостійник»)

В березні цього року минає чотири роки, як на українській землі згинув у збройній боротьбі проти більшовицького окупанта Головний Командир УПА, Голова Проводу ОУН, Голова Генерального Секретаріату УГВР - ген. Тарас Чупринка, Тур. Роман Дозовський - в одній особі Роман Шухевич. Згинув Командир УПА, організатор і надзвичайник визвольного революційно підпілля, найвизначніший політик і керівник визвольного руху, але боротьба не припинилася, ішла й іде далі.

Як перед чужинцями так перед багатьма з-поміж української еміграції постає питання: Де є те животворне джерело, з якого український народ черпає насагу до боротьби проти сили, що виграла другу світову війну, що насильно потоптала і топче незалежність багатьох народів і ще тепер паралізує і блокує встановлення миру в усьому світі?

Де є та сила, що сколихнула українську стихію і заплала її до боротьби на всіх ділянках національного життя?

Постійні турботи, які Москва має в Україні, безнастанні чистки, безперервні пересуєння та зміни на високих урядових, партійних і культурних постах, стосування поступок на переміну з спробами наступу на українство, істерична пропаганда про „дружбу українського і російського народів” та вкінці свідчення чужих дипломатів, журналістів і поворотців з совєтського заслання, полону і тюрем, про стан національної свідомості і почуття національної окремішності, не говорячи вже про офіційні звіти і документи визвольного підпілля з Рідних Земель, доводять що сучасна Україна знаходиться в погоді, в наступальному бою за свої національні, соціальні й культурні права та за місце у вільній сім'ї народів.

Відповіді на питання, де є джерела національної сили, треба шукати передусім в ідейно-програмових заложеннях українського визвольного руху та в їх наслідках, тобто в самому факті існування збройної боротьби. Те, що український визвольний рух дістав у свої руки зброю, є у великій мірі заслуга ген.-хор. Р. Шухевича.

Гітлерівська расова і колоніальна політика з її жорстокими методами поневолення упрощувала українську плятформу боротьби і зводила її в площину боротьби за

голе існування, яка зроджувалася і розгаряла стихійно. Протинімецький фронт був отже оругорядним і проминаючим питанням. Головна увага керівництва визвольної боротьби мусіла бути спрямована на головного ворога України - большевицьку Москву. Боротьба з большевизмом, з його перфідними і рафінованими методами, не йде тільки в біологічній, але передусім в політичній, культурній, релігійній, родинній площинах і в площині за душу людини взагалі

Щоб успішно протиставитися цій багатогранній загрозі, потрібно було не тільки технічного, але й політичного та морального озброєння.

Українська Повстанча Армія вже на початках розгорнення боротьби, в брошурі „За що бореться УПА“ вказала своє політичне обличчя. Прапорами, під якими вона мобілізує не тільки український але також і інші поневолені народи — це демократія і боротьба за реалізацію чітко окреслених інтересів національного та соціального визволення і справедливого міжнародного порядку. В УПА побіч українських частин організуються національні частини інших поневолених народів СССР, щоб у спільному фронті, за спільні права, протиставитися спільному ворогові Москві.

Під впливом зустрічі з новими елементами з східноукраїнських земель та зустрічі з новим окупантом ідеологічні і політично-програмові принципи, що ними до цього часу послуговувалася ОУН, треба було змінити. Організація переживає глибоку кризу, яку щойно в серпні 1943 р. ліквідує III Надзвичайний Великий Збір ОУН. Відпадають догми і доктрини, відпадає вождівський принцип керівництва, а на їх місце входить у дію нова програма, сперта на засадах демократичного і справедливого суспільного економічного ладу. Реалізатором і промотором нового політичного курсу став ген. Роман Шухевич. Він був одним із тих, що зміли і мили відвагу відрізкати зерно української визвольної ідеї від половини, зміли очистити її від засмічення чужими українській духовості тоталітарними тенденціями.

Програма УПА, нове політичне вірш ОУН та платформа УГВР - це є ті джерела, що дають українському визвольному рухові силу, яка сколихнула українську стихію до боротьби. Передусім створення УГВР, якій стільки часу і уваги присвятив сл. п. ген. Роман Шухевич, було логічною послідовністю цих великих змін, що їх пережив визвольний рух під час другої світової війни. Факт, що український визвольний рух не зважаючи на великі людські втрати, далі діє і знаходить поповнення своїх кадрів, свідчить про те, що його ідейно-програмові закладки правильні, бо завжди притягають нових борців, які є готові за реалізацію їх вмирати. Це доводить, що вони не потребують жодних корективів, а зокрема корективів далекої еміграції, бо що більше, такі намагання насильно внести „поправки“ розцінюється на батьківщині як диверсія.

Ген. Роман Шухевич - властивий стратег і тактик визвольної революції - вів бійця УПА і українського революціонера на тих ідейно-програмових позиціях. Ці ідейно-моральні засади дали силу бійцям — про яких він говорить, що вони „займуть місце мужнього спартанця в історії людства“, — із слабшим співмірно до ворожого технічним озброєнням протиставитися безпощадному займанцеві. В тактиці визвольної боротьби ген. Роман Шухевич безупинно має на увазі як внутрішнього так і зовнішнього-політичний аспект. Противселенні і протиграбіжницькі акції під час обох окупацій, протиколгоспні акції на західних українських землях, велика противиборча кампанія, розяснювальна акція серед вояцтва совєтської армії, винищення органів ворожої безпеки, ламання перманентних бльокад і організація спільного фронту поневолених народів, пропагандивна листівкова акція серед інших народів СССР, проведення відкритої і широкої боротьби за Закерзоння, пропагандивні рейди частин УПА на терени сусідніх держав та республік СССР і великий рейд в Західню Німеччину, це тільки поверховий перелік акцій, що їх виконали УПА і визвольне підпілля під керівництвом Р. Шухевича.

Треба підкреслити, що сам факт існування боротьби на українських землях, зокрема її вияви, спрямовані на зовнішні ефекти, дали бажаний успіх для закордонної політики. Тільки завдяки боротьбі на українських землях українське питання стало нині актуальним у міжнародній політиці. Україна стала проблемою не лише для самої Москви, але й для всього світу.

Таємниця авторитету і значення генерала Шухевича лежить у рідкій сполуці прикмет та гармонійному поєднанню серця і розуму, втілене в одній особі чеснот вояка, громадянина і політика. Ці прикмети висунули його на чолі українських подій сучасної бурхливої і жорстокої доби. При оцінці визвольних змагань його ім'я буде нерозривно зв'язане з тими подіями. В розгарті дії 5 березня 1950 року впав генерал Шухевич у боротьбі, на яку кликав мільйони, в якій командував тисячами. Впав спокійний за дальшу долю керованої ним боротьби, бо на його місце залишилися співтворці його діла, а зокрема, якщо мова про ідейно-політичний зміст боротьби, залишився його наслідник полк. Коваль.

„Якщо колись спокійно зможемо глянути на наш пройдений шлях, - пригадуються його слова, - ми будемо мати чисту совість, бо ми були всюди там, де було потрібно наших сил, нашої дії, де була потрібна наша кров“.

Справді генерал Роман Шухевич віддав вже всю свою кров, а на його світлий життєвий шлях можемо дивитись вже ми. Він для нас світлий дороговказ.

Коли український народ здобуде свою самостійну, національну державу, він буде йти в авангарді боротьби за найширше співробітництво між усіма народами світу.

П. Полтава

Дисципліна в підпіллі

«Буду чесним, дисциплінованим і революційно-пильним воїном».

(Із присяги вояка УПА).

1. ЩО ТАКЕ ВІЙСЬКОВА ДИСЦИПЛІНА

Дисципліна — основа війська і передумова кожного його успіху. Коли б у війську не було безумовного підпорядкування одиниці, не можна було б ані втримати його, ані ним керувати. Без суворого послуху не можна ані вишколити військового відділу, ані теж вести його в бою. Оцей безумовний послух ми вкладаємо в одне загальне поняття — військова дисципліна.

Під поняттям **військова дисципліна** — розуміємо: точне і сумлінне виконання наказів і доручень своїх зверхників та перестерігання приписів військових правильників.

У залежності від роду дій розрізняємо **маршову, вогневу, бойову** і т. п. дисципліни, які, насправді належать до загальної військової дисципліни.

Маршова дисципліна охоплює всі ті правила, що торкаються маршу війська, як, наприклад, точно займати свої місця в ладі, маршувати в наказаному темпі, без дозволу не говорити, не співати, не курити, не виходити з колони тощо. Подібно й вогнева дисципліна перестерігає виконання правил ведення успішного вогню, а бойова — правила ведення бою в даних умовах.

Залежно від того, з яких спонук впливає військова дисципліна та які її зовнішні вияви, розрізняємо: **механічну** (відрухову), **свідому** (внутрішню) і **формальну** (зовнішню) військовою дисципліну. Всі ці три роди дисципліни у війську взаємно доповнюються, однак свідомі дисципліна повинна бути тут основною.

Найчастіше створюється у війську механічну дисципліну, яку відділ може засвоїти найлегше. Цю дисципліну досягається шляхом довгих вправ, під час яких борець виконує видані йому накази зовсім механічно, і це по якомусь часі входить в його «кість і кров». Наслідки такої механічної дисципліни часто спостерігаються у цивільних осіб, які недавно вибули з військових рядів і ще довгий час поведуться так, як у війську. На такій саме механічній дисципліні здебільша основуються армії з багатонаціональним складом, вояки яких не є спаяні між собою якоюсь високою ідеєю. Треба дуже високо моральних і свідомих великої мети бійців, щоб можна було виховати їх у свідомій дисципліні і щоб вона вистачала їм переборювати труднощі й небезпеки під час війни.

В кожній армії військова дисципліна є, в першій мірі, механічна, а в меншій мірі — свідомі. Свідомі дисципліна військового відділу — це ідеал, до якого змагають усі військові командири-виховники. Вона впливає з духових спонук і ґрунтується на високому почутті воляцького обов'язку та на свідомості великої мети за яку бореться армія.

Механічна дисципліна, як вказує вже сама назва, має своє джерело в певних військових навиках, які військовий відділ засвоює собі шляхом довгих вправ. Ця дисципліна впродовж якогось часу може змінитися на свідомі дисципліну, яку, однак, завжди таки доповнює механічна дисципліна. Тим то, впроваджуючи у відділ свідомі дисципліну, не треба геть зовсім нехтувати механічною дисципліною, бо й вона має у війську своє важливе значення.

Формальну дисципліну виплекується у військовому відділі, подібно, як і механічну, шляхом відповідних вправ. Вона кончеюна у війську для втри-

мання ладу і порядку в середині відділу. Формальна дисципліна виявляється назовні в таких точно визначених військових формах, як постави, віддавання почестей, зголощування і т. п.

Механічна, свідомі і формальна дисципліна мають у війську своє призначення і взаємно одна одну доповнюють. Однак основою військової дисципліни повинна бути свідомі дисципліна.

2. ЗНАЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ У ВІЙСЬКУ

Як сказано вище, основою війська є дисципліна. Зокрема свідомі дисципліна бійців підносить високо моральну вартість відділу і тим самим його боєздатність та робить цей відділ видержливим на найбільшій труднощі і небезпеці. Відділ, який тільки зовнішню зіграний, а не є здисциплінований, під натиском ворога може легко розсіпатися. А в мирні часи тільки завдяки існуванню дисципліни у війську можна вести трудну вишкільну працю.

Безумовне підпорядкування власної волі зверхникові може бути деколи трудним, головним чином, тоді, коли тому противляться власні бажання і погляди. Тільки сильне переконання, що висока дисципліна є необхідна у війську для виконання наложених на нього народом завдань, може створити сприятливі умови для вишкільної роботи. Кожна людина, яка вступає у військові ряди, має якісь навички з цивільного життя, які завжди з початку дуже утруднюють ведення військового навчання у відділі. Щойно впровадження сильної дисципліни у відділі дає змогу командирів виконувати цим відділом навіть найтрудніші військові вправи.

Ще більше значення має військова дисципліна під час війни, коли вояки є виставлені на найбільшій труднощі й постійній небезпеці. Навіть хорошому і сильно моральному відділові, коли в ньому немає дисципліни, свою волю накидає йому здисциплінований ворог. Військова дисципліна робить військовий відділ боєздатним, а це в бою є задурукою перемоги. Навіть воєнні виснаги й небезпеки, які загрожують здоров'ю і життю вояків, не є перешкодою до перемоги над ворогом для такого відділу, в якому існує висока дисципліна.

Тим то кожний командир повинен дбати, щоб у його відділі крім хоробрости, любови до рідного краю й інших моральних прикмет, передусім була висока дисципліна. Зокрема дуже здисциплінованим мусить бути український повстанець, який бореться з ворогом у багато трудніших умовах, ніж вояк кожної іншої регулярної армії.

Дисципліна зобов'язує не тільки рядових бійців, але ще більше — командирів, які повинні бути зразком здисциплінованих вояків.

Завдяки суворій дисципліні озброєна маса творить зорганізоване військо, здатне під час миру до важкої вишкільної підготовки, а в час війни — до виконання важких бойових завдань. Тим то від усіх українських повстанських командирів і бійців вимагається високої і свідомі дисципліни.

3. ВИПЛЕКУВАННЯ І ВТРИМУВАННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Виховувати здисциплінованого бійця — святий обов'язок командира і політвиховника відділу та всіх зверхників бійця. За втримання дисципліни у військовому відділі відповідає цілий командний склад відділу, а командир відділу — зокрема.

Тим то командир відділу повинен подбати про

те, щоб кожний борець (новобранець), що приходить до його відділу, пройшов основний вишкіл про військового наказ і його виконання, про обов'язки бійця і взагалі про все, що творить основу військової дисципліни. Кожен борець мусить знати, що від нього вимагається і що йому загрожує на випадок відмови виконати наказ або неперестерігання приписів військових правильників.

Дисципліна вимагає свідомого виконання усіх розпорядків і наказів. Виданий зверхником наказ мусить бути виконаний своєчасно, без відмови або якихнебудь завваг. Підлеглий не сміє питатися про причину або мету наказу. Коли підлеглий наказу не розуміє, тоді у військовій формі прохає його вияснити. Треба вимагати від підлеглих очочого виконання наказів, хоча б мета наказу була їм незрозуміла, завдання складне й важке, а виконання зв'язане з небезпекою.

Дуже важливо, щоб командир від самого початку виховування заслужив собі в бійців свого відділу відповідне довір'я і пошану. Необхідно, щоб підлеглий був переконаний, що його зверхник ніколи не видає непотрібного і недоцільного наказу або такого, який не є службово-конечний.

Нарешті підлеглий повинен мати довір'я до військового знання і здібностей командира, до його моральної вартості та переконання, що командир краще знає положення і зуміє вийти з кожної ситуації. Основана на взаємному довір'ю дисципліна зробить відділ високо боездатним.

При виховній роботі командира дуже велике значення має його особистий приклад, який для кожного бійця править з зразок. Бійці засвоюють собі, звичайно, всі прикмети своїх зверхників без розбору, чи ті прикмети добрі чи недобрі. Для того то командир, вимагаючи дисципліни від бійців і сам мусить відзначитися високою дисципліною супроти своїх зверхників і військовим тактом супроти своїх підлеглих. Відповідна поведінка командира, видавання наказів і перевірка їх виконання, поюки про військові приписи і т. п. дуже сприяють піднесенню дисципліни у відділі.

Дуже успішний засіб піднесення дисципліни у відділі, зокрема у новозорганізованому, — це **впоряд** (формальна муштра). Тим то впоряд треба переводити у відділах досить часто та в кожних умовах.

Для втримання дисципліни у відділі командир

розпоряджає різними засобами, а передусім: а) відповідною особистою поведінкою і добрим впливом; б) нагородами; в) карами. Останнього засобу втримання дисципліни командир повинен вживати тільки у випадках явного порушення дисципліни. В основному треба підтримувати дисципліну у відділі більш виховними засобами, а менше — карами.

Командир сприяє втриманню дисципліни у відділі, коли він:

а) сам точно виконує накази і доручення своїх зверхників;

б) видає службово необхідні накази та перевіряє їх виконання;

в) ніколи у прив'язі бійців не критикує своїх зверхників або безпосередніх зверхників бійців, ані теж не допускає до такої критики в своїй прив'язності;

г) притягає до відповідальності підлеглих за кожне порушення військової дисципліни;

д) поводить супроти своїх підлеглих справедливо і з військовим тактом, допускаючи їхні завваження, внесені службовою дорогою до відповідного зверхника;

е) кожний особливий вчинок підлеглого, який сприяє піднесенню дисципліни, старається нагородити, згідно з відповідними військовими приписами.

Дуже сильно обнижує дисципліну відділу його довша бездіяльність або велика фізична перевага, фамілійна поведінка командирів супроти бійців, потурання командирами самовільних вчинків бійців, як зражуюча поведінка з населенням, ревізування різних річей і т. п.

З цього бачимо, що рівень дисципліни у відділі залежить передусім від самого командира відділу, який розумним керуванням відділу і виховною роботою у відділі може піднести дисципліну відділу до відповідної висоти.

Зразком дисципліни українського повстанця ми ставимо свідому дисципліну, основану на високому почутті національного і вояцького обов'язку. Така висока дисципліна УПА — дуже важлива запорука її незламності і перемоги.

(Передрук з підпільного краєвого журналу «Повстанець» ч. 5—6, квітень—травень 1945 р. Рік II. Видає Українська Повстанча Армія).

3. СЕМЕНІВ

Політичне виховання в УПА і підпіллі

Моральна вартість армій відогравала й щораз більше відограватиме одну з вирішних ролей при досягненні перемоги над ворогом. Високі духові вартості вояка, получені з вивінуванням, озброєнням, вивченням воєнного ремесла, в парі з політичним розсудком державних кругів — є тими чинниками, які разом дають т. зв. «чуда» в часі воєнних дій. Брак хоч би одного з тих компонентів, поза випадковим збігом щасливих обставин, призводить до декомпозиції й скоріше чи пізніше до певних поразок.

Ці засадничі істини в більшій мірі мають значення, коли йдеться про повстанські армії. Це є армії, які постають з правила під ворожою окупацією країни і ставлять собі за мету знести нестерпний стан ворожого панування. Виживання цих армій зумовлене в першій мірі авторитетом політичного керівництва і прогресивністю кличів, які вони голосять. Авторитет та ідея є спроможні притягнути, або принайменше прихилити до себе маси, щоб далі черпати з них людський матеріал

для заповнення повстанських рядів. Тому цілі боротьби мусять бути чітко і ясно окреслені, вони мусять сходитися з інтересами народу й мусять бути вищі, ніж ті, що їх голосить ворог. На основі цього в народніх масах витворюється переконання про конечність і доцільність боротьби, як засобу до здобуття самостійності. Тоді народ еманує зі себе найкращих своїх синів до підпільної армії, сам жертвує своєю безпекою, несе повстанцям допомогу всім, що є в його спроможностях.

Повстанська армія не мала б можливості протягом довшого часу втриматися при існуванні, коли б призов у її ряди відбувався при допомозі примусу. Її члени рекрутуються тільки на основі добровільності, бо такий їх набір є головною загарукою стійкості, безпеки й певності. Розуміється, що при цьому належить звертати пильну увагу на різного роду провокативний елемент. Насильно змобілізований рух спротиву опинився б незвичайно скоро в катастрофальному положенні. Він давби спочатку дезерції, а згодом агентура й провокації роз-

садили б його зсередини, залишаючи тільки по ньому сумну славу, що компромітувала б організаторів та цілу ідею боротьби.

Інтензивність підпільної боротьби узалежнена в великій мірі також і від сили й проникливости ворожої окупації. Там, де вороже панування є слабше, де воно не має опертя в народі, там дія визвольного руху може набрати загрозливих для цієї окупації розмірів. Навіть при сильному нажимі окупанта, при вміло проведеній агентурній роботі й киненні проти нього цілого окупаційного апарату — воно втримається, коли це підпілля не дасться вижінчити на барикадах, не дасть себе заманеврувати на манівці, не втратить контакту з народними масами. В тому випадку підпілля мусить обмежуватися тільки до найконечніших і найефектовніших дій.

При цьому немалу роль відіграє теж спосіб ворожої боротьби. Коли б це зілюструвати на прикладах з протинімецької і протибольшевицької боротьби УПА, то виявиться цілий контраст одних і других умов. Тоді, коли Німеччина, була зайнята своїми загарбницькими війнами, і не могла кинути потрібної кількості війська проти УПА, не могла і не мала можності налагодити відносин з потрібною кількістю продажного елемента, тоді СРСР мав справу значно влегшеною, особливо по закінченні війни. Большевики є майстрами в організуванні провокативного елемента. Боротьба з німецьким окупантом не відіграла особливих труднощів, з большевиками мається справа незвичайно складніше. Колективізація на селі, а тим самим обмеження харчовальної бази повстанців, кинення довірливої кількості спеціально вишколених поліційно-військових сил для поборювання, стосування найрізноманітніших методів боротьби, а згодом ірже сильна розбудова донощицько-провокативного апарату — є тими головними труднощами, з якими сьогодні мусить рахуватися українське підпілля.

Ці наші вступні завваги є спрямовані на те, щоби вказати на ту незвичайну стійкість, ідейність і самопосвяту українського повстанця, який серед найважчих обставин зумів уже понад 10 років витримати на своїй стійці. Звідки ці, приречені на безупинну й виснажуючу боротьбу люди черпають корм для такої надлюдської постави?

Питання незвичайно складне й ледви чи без довгих і солідних студій на місці, можна на нього без решти відповісти. Ми тут заторкнемо тільки одну ділянку, яка безумовно в значній мірі спричинюється до такого стану — **політичне виховання в УПА.**

УПА не тільки бойова, але й політична сила

В тому аспекті ставлено справу від самих початків і це мало своє виправдання. Ставити наголос на сам тільки військовий бік справи, було б недоцільним, хоч би вже тому, що не було передумов для військових дій ширшого масштабу. Упадок гітлеризму потягав за собою неминучий прихід большевизму. Орієнтація на війну Заходу з СРСР була нереальною. Тому ставка політичного керівництва йшла в цьому напрямі, що доведеться ще довгий час проводити лише найнеобхідніші дії військово-політичного характеру з обмеженою ціллю: зберегти якнайдовше сили для рішального моменту. Пізніші події потвердили правильність таких міркувань і зв'язаних з цим заходів.

Новий прихід большевиків приніс зі собою отруйливу «пропаганду й агітацію», нове порозуміння рідинної і суспільної моралі, нове докорінно змінене розуміння історії, традиції тощо. Ці «блага» не були б такими страшними, коли б вони відносилися тільки до старшого віком населення. Нажаль, загроза була в першій мірі для дитвори й доросту. Струждені селяни, які згодом перемилювалися в колгоспних кріпаків, не все мали змогу, а то й потрібну свідомість протиставитися насильно накине-

ному світоглядові. Та й ті, які могли б протидіяти цьому лиху, потребували допомоги, бо над ними стало висів Дамоклів меч — МВД.

Ці причини давали поштовх до того, щоби зробити УПА політичною армією, свідомою своїх цілей і завдань, готовою нести тягар боротьби не тільки в повстансько-військовому, але й політично-пропагандивному аспекті. Йшлося про те, щоби зробити воююча УПА рівночасно носієм і захисником ідей волі, самостійности, соборности і справедливого соціального ладу. Він мав стати діючим пропагандистом справи, за яку борювся, мав давати відповіді на питання дня й бути відповідальним за всі свої вчинки. Одним словом, йшлося про те, щоби він був політично виробленою людиною.

Розв'язання цієї проблеми було пов'язане з важкими труднощами. Не вистарчало, щоби повстанець був тільки свідомий своєї національної приналежності й готовий боротися. Попри це він потребував ще мати певну потрібну дозу інтелігенції на те, щоби успішно справлятися зі своїми завданнями. В УПА знайшлися люди різних суспільних прошарків, найбільше таки дітий села, які поза народню освіту, а то й кількома клясами народньої школи, не мали змоги, або не могли набути більше знання. З цим станом треба було рахуватися й поробити заходи, щоби зарадити лиху. Треба було звернути увагу не лише на виховування характеру воююча, але також на подрібніше прищеплювання йому платформи боротьби, з якої він мав стартувати в своїй пропагандивній роботі.

Іншого роду трудностю було знайдення програми, в ім'я якої мала вестися боротьба. До якої змагаємо України, яке вона має мати обличчя, яка влада і який устрій, який суспільний лад має прийти на зміну большевизмові? — це були питання, з якими можна було зустрітися в розмовах з селянами, робітниками, не говорячи вже про інтелігенцію. На ці питання треба було давати вдоволяючу відповідь, коли УПА мала йти з народом і в ім'я його інтересів вести боротьбу. Врешті, і кожний повстанець хотів знати в ім'я якого ідеалу він має бути готовий жертвувати своїм власним життям.

В останніх роках і після війни єдиною діючою політичною силою в Україні залишилася тільки ОУН. Вона мала величезні впливи і попертя в народі. Вона дала найбільший вклад в організацію УПА й вела боротьбу проти всіх режимів. Вона мала всі шанси прищепити свою ідеологію в УПА, очолити її й надавати напрям боротьби. Такою нагодою вона, однак, не покористувалася. В УПА опинилися люди різних світоглядів і політичних переконань, були й давні противники ОУН, але їхній патріотизм наказував їм стати по стороні тих, які не склали зброї перед окупантом. Треба було знайти іншу, сприятливу для всіх платформу боротьби. Таким чином, завдяки УПА і ОУН дійшло до створення УГВР — цього начального керівного тіла, в якому поруч провідних членів ОУН зайняли місця патріоти інших політичних переконань. Без крихіточки переборщення можна сказати, що повстання УГВР було одним з найбільших досягнень внутрішньої політики в часі другої світової війни.

Цим способом УПА дістала для себе політичне завершення й політичну платформу. Вона стала підпільною армією, в якій кожний український патріот, без різниці своїх політичних переконань, знаходив для себе місце. Єдиною передумовою було тільки те, щоб він хотів активно боротися проти поневолення, за самостійність українського народу.

Завдяки наполегливій праці над особистим вихованням кожного воююча, над засвоюванням ним цілей і завдань, за які ведеться боротьба, тобто над політичним виробленням того воююча, УПА стала тим чим вона є: повстансько-визвольною армією цілого народу з чітко визначеним політичним обличчям. Крім босвих дій, виконує вона теж величезну

освідомлюючо-пропагандивну роботу, як у власному, так і серед чужих народів. Вистарчить тільки згадати, яким великим довірам користується вона серед населення, коли вже довгими роками ворог не зумів розірвати кріпких вузлів, які їх разом в'яжуть. Вона є організатором чи то активного, чи пасивного спротиву населення, вона, завдяки прогресивності її ідей, спирається виключно на власний народ і користується активною його підтримкою.

Чистота визвольних ідей

Поодиноких людей оцінюємо після їх вчинків, не дивлячись часто на мотиви, якими вони кермувалися. Так розцінюємо і вчинки групи людей, суспільні чи політичні рухи.

Коли ж ідеться про повстанську армію, то й ту існує подібний підхід до справи. Однак треба додати, що підхід цей є більш регористичний. Під люпу громадської думки підпадає не тільки підпілля в цілому, але й поодинокі його члени. Тут існує радше нахил узагальнювати всі поступовання повстанців. Буває так, що публічний вчинок одної людини, особливо незгідний з громадськими поглядами, в найкращому разі кидає тільки тінь підозріння на цілий визвольний рух, а то й часто відштовхує, або вороже наставляє до нього ціле суспільство. Людські властивості, однак, не все є ідеальними. Цей момент мусів бути особливо узгляднений в УПА. Коли вона голосить ідеї гуманності й справедливості, то й її вчинки і вчинки її членів не можуть розбігатися з цими ідеями. Зміряючи до визволення народу з неволи, УПА не може рівночасно діяти в протилежному напрямі. Це її дискредитувало б і в найкоротшому часі вона втратила б усе довіря, яким напочатку користувалася.

Послідовність дії, згідна з голошеними кличами, мусить ціхувати кожний визвольний рух. Він, в межах можливого, мусить консеквентно зміряти до здійснення своїх ідей. Він у зародках мусить ліквідувати протинні цьому наміри своїх членів, коли фактично має сповнити свою місію.

Що було б сталось, коли б УПА голосячи, що не воює проти Червоної армії, рівночасно вбивала всіх зловлених до полону червоноармійців? Немає найменшого сумніву, що в короткому часі після таких перших вчинків вона наставила б до себе вороже цілу Червону Армію й большевику не потребували б для ліквідації УПА вишколювати спеціальних відділів МВД-МГБ. І тільки завдяки тому, що УПА залишилася на практиці вірною голошеним кличам, в боротьбі проти себе вона зуміла знеутралізувати Червону Армію, ба щобільше, знайти в її рядах багато випробуваних друзів, навіть у вищих командуваннях, які різними можливими способами помагали підпіллю.

Ставимо друге питання: що було б сталось, коли б воляки УПА, виступаючи проти ворожого грабування населення й терору, самі, нехай і неофіційно, займалися б таким грабежем або терором? Висновок з цього вийде ясний. Тоді моментально УПА не то що не мала б ніяких симпатій в народі, але кожний селянин при появі повстанця шукав би захисту у ворога, а в слід за цим, без оперття на народ, були б неможливими ніякі дії УПА. І ще одно: що було б сталось, коли б УПА не відмежовувала режиму від народу, а ставила їх під один знаменник? В такому випадку вона напевно не мала б такого позитивного розголосу серед чужих народів, як це в дійсності було. Тоді не були б можливими пропагандивно бойові рейди по Чехо-Словаччині, Польщі, Румунії, Білорусі і т. д.

Вже цих кілька прикладів наявно доводять, що чистота визвольних ідей підпільної армії мусить бути вдержувана включно до нюансів. Ті ідеї мають бути засвоєні кожним членом визвольного ру-

ху й придержувані на кожному кроці. Різні спроби людей, які не повинувалися б цьому, мусять бути радикально усунені.

Протягом свого існування УПА зуміла втримати своє ім'я чистим і несплямленим. Вона консеквентно здійснювала і здійснює свою програму й хоч як населенню дошкулює ворожий терор, воно все є тісно пов'язане зі своєю армією. Цим однак, ми не хочемо сказати, що все в УПА було ідеальним. Безперечно були тут і певні промахи, особливо на нижчих щаблях. Тут послужимося прикладом з піднімецької окупації. Командир сотні, яка діяла в околиці Кам'янки Струмислової, Орел, на власну руку переводив переговори з німцями в напрямі співпраці з ними. Частково, що співпрацю він почав здійснювати, так, що незабаром населення поставилось до відділу вороже й усе це шляхом скарт дійшло до відома вищого командування. Щоби змити пляму, яка безумовно була б лягла на цілу УПА, к-р Орел пішов під військовий суд і був розстріляний.

Шляхом вірності голошеним кличам і платформі боротьби, шляхом їх здійснювання на практиці й шляхом береження обраної політичної лінії, УПА досягла того, що в даний момент можна було досягти — цілковитого довіря свого й чужих народів і активної ними підтримки в боротьбі. Ідеї УПА стали ідеями народу, а воїн УПА став дійсним оборонцем прав України.

Політичне виховання в УПА

Виконування завдань УПА в політично-пропагандивному напрямі зустрічалось б з великими труднощами, коли б не було створено окремого політичного відділу. Командири відділів, маючи обов'язок дбати про військову підготовку й бойову готовість своїх відділів, не все могли, а то й мали змогу займатися ще й цими справами. Вони в засаді не обов'язково мусили визнаватися в нюансах політичного курсу, бо вистарчало, коли вони мали фахове формування. Не є тайною, що військові фахівці рідко займаються справами політики. Вони попросту мають до неї певне упередження, а то й нехоть. Повстанським командирам мусили в допомозі стояти люди, які повинні були зосереджувати свою увагу виключно на проблемах моральної вартості воєнків і на згідну з загальними настановами боротьби дію. Саме ця функція припала політвиховникам.

В структурі УПА політвиховник займає одну з першорядних функцій. Він є заступником команданта по політвиховній ділянці й у зв'язаних з нею справах має рішавчий голос. Ділово підпорядковується він політвиховникові вищого щабля.

Найбільше поле діяльності має політвиховник сотні, а це тому, що діє він безпосередньо в бойовій одиниці і має безпосереднє відношення до практичного здійснювання намічених завдань, як теж має кожноразом потрібних до диспозиції людей. Сотня, як окремо діюча в підпільних умовах одиниця, має теж найбільші шанси проводити всю політично-пропагандивну роботу серед населення, впливати на формування його думки й здійснювати на практиці потрібне відношення до ворога, його адміністративного апарату та військових чи політичних частин. Справи не міняє й пізніше розчленовання сотень, бо поодинокі її групи є зі собою тісно пов'язані й таким чином вплив сотенного політвиховника є самозрозумілим.

Але з другої сторони, тут може виникнути теж поважна небезпека, коли сотенний політвиховник не вміє належно впоратися зі спочиваючими на ньому обов'язками, або коли він не вміє налагодити дружніх відносин з командирами, обо з воєнством. Тому зрозумілим є, що при підборі сотенних політвиховників наголос мусить падати на людей, які уздібнені до цієї роботи й як під моральним,

так і під військовим оглядом не можуть мати ніяких закидів. Мусять це бути бездоганні одиниці, які зуміли б здобути потрібний авторитет серед вояцтва, командного складу й населення. Крім цього мусять вони мати відповідне формування й психологічні уздібнення, щоби могли розуміти людей, знаходити до них відповідний підхід і допомагати їм в кристалізації їх думок.

В залежності від того, чи відділ діє в цілості, чи розчленовано, чи виникає потреба мати ще більше людей до допомоги, може політвиховник сотні в порозумінні з командиром призначити ще окремих чотових політвиховників. Над ними має він безпосередній нагляд і контролю їхньої роботи.

В часах, коли дозволяли умовини, особливо за німецької окупації, відбувалися окремі курси політвиховників, на яких протягом кількох тижнів підготовлялося кандидатів на такі пости. Такі вишколи відбувалися звичайно при політвиховному відділі Воєнної Округи. Згодом, коли через сильний натиск ворога, групове проведення вишколів було зв'язане з великими труднощами й небезпекою, підбір кандидатів відбувався індивідуально й політвиховник вищого щабля проводив індивідуальну підготовку кандидата на політвиховника нижчого щабля.

Діловим зверхником сотенного політвиховника є політвиховник куреня. До обов'язків останнього належить: давати інструкції, завдання й служити порадами сотенним політвиховникам, як теж проводити контролю їхньої роботи. Він у свою чергу орієнтується про ситуацію в терені й згідно з нею дає напрямні щодо відповідних заходів у цьому напрямі. Місце його знаходиться звичайно при штабі куреня, з практичних однак взглядів може він перебувати й біля поодиноких сотень. Через політвиховника Тактичного Відтинка, Воєнної Округи й Групи завершується ієрархія політвиховників у Головному Командуванні.

В формаціях українського підпілля є ще одна функція, яка характером своєї роботи є зближена до політвиховника. Є це пропагандист в організаційній структурі ОУН. Як говорить сама назва, займається він пропагандою визвольних ідей передусім серед населення і в ворожому оточенні. Різниця між ним, а політвиховником полягає в тому, що політвиховник діє у власному нутрі й при допомозі, як теж за посередництвом повстанців своєї частини — назовні. Діяльність організаційного пропагандиста проявляється передусім назовні. Організаційного пов'язання між одним і другим немає. Тут може існувати тільки взаїмна допомога, зокрема у виконанні завдань щодо населення, чи ворожого середовища. Організаційний пропагандист не має ніякого відношення до внутрішнього виконання обов'язків повстанського політвиховника.

Завдання й методи дії політвиховників

Діяльність політвиховника як внутрі так назовні мусить бути продумана до подробиць, щоби в своїх наслідках давала повний успіх. Коли політвиховник є свідомий свого становища й можливостей проявляти свої здібності, тоді може він незвичайно високо піднести моральну, а за тим й боеву вартість своєї частини, а далі — змодельовати свою частину так, що вона буде користуватися цілковитим довірям свого населення й пошаною ворога. Сам політвиховник не мусить і не потребує вибиватися на перше місце, або робити про себе непотрібний розголос. Вповні вистарчає, коли він стається «невидимим», але діє так, що вся намічена робота й усі завдання знаходять своє правильне завершення. Політвиховник, який не розуміє, або переоцінює чи недоцінює свою вартість, ніколи не зможе добитися успіхів. Зарозумілість

і хвороблива амбіція, як це зрештою часто буває на всіх суспільних становищах, призводить до втрати авторитету й людина з такими комплексами скочується вневдзі до загального посміховища. Тому політвиховник в першій мірі мусить присвятити багато уваги самому собі. Своєю поведінкою, інтелігенцією, естетичним виглядом, моральними й бойовими вартостями він мусить світити прикладом для свого докільця.

Діяльність політвиховника, йде в чотирьох напрямках: по відношенні до командного складу, бійців, населення й ворога.

а) Діяльність серед командирів.

Політвиховник є заступником командира по політвиховній ділянці. Він бере активну участь у всіх старшинських відправах і нарадах. Він має обов'язок і право звернути увагу на політичний бік плянованих боїв, акцій і іншого роду дій відділу, тобто вказувати на те, чи є вони згідні з загальною платформою боротьби й наказами командування. Зокрема він має служити командирові порадами про потребу відповідних політичних дій. Його голос є важливий при піднесенні заслуг вояків і нижчих командирів, як теж при подаванні кандидатів до авансів, похвал, чи нагород. Орієнтуючись про моральну, а за тим і бойову вартість відділу й подаючи свої пропозиції, він може домогатися від командира поробити в цьому напрямі відповідні заходи — провести певні акції, або й заперестати певні дії. Таксамо може він домогатися проведення відповідних бойових чи пропагандивних дій, які з огляду на пропагандивно-політичний ефект мали б важливе значення.

У відношенні до нижчих командирів, завдання політвиховника полягає в тому, що він має припильнювати, щоби вони мали, крім потрібного морального рівня, теж належний авторитет серед вояцтва. Особливо він повинен перестерігати додержання засад справедливості й людяності. При певних недоліках, спільно з командиром, має він поробити всі заходи, які оздоровили б ситуацію.

Крім офіційного, повинні лучити політвиховника з командирами дружні відносини. Практика вказала, що шляхом особистих розмов і при застосовуванні відповідальної тактики, дається досягнути далеко більші наслідки, як це можна було б зробити службовим порядком. Дружня порада, навіть вище поставленому командирові, знаходить більше зрозуміння, як виправдана вимога. Делікатне й дискретне звернення уваги на незнання певних справ кінчиться звичайно тим, що людина, якій зроблено таку заввагу, шукатиме шляхів здобути більше знання.

б) Діяльність серед повстанців.

Коли б послужитися вояцьким жартом і сказати, що командир є батько (повстанці називають його «старим»), а бунчужний мамою, то треба було б додати, що в підпільних умовах політвиховник є нянькою відділу. В його руках знаходиться свого роду термометер, який при гарячковому стані каже бити на сполох і подавати для лікування конечні середники. Висловлюючись конкретніше, політвиховник є цією людиною, яка повинна знати настрої бійців і відповідно до їх стану застосовувати такі заходи, які давали б максимум успіху у боротьбі. Можна теж було б сказати, що він є лухею відділу. Завдання його в цьому напрямі можна схопити коротко: держати високо моральну й бойову вартість повстанців. Однак до виконання так короткого завдання веде довгий і трудний шлях. Людська бо душа підпадає різним коливанням і дуже часто в наслідок непригожих обставин попадає в депресію, з якої трудно її вирвати. Знайти світ радості в підольшевицькій окупації, навіть найбільшим оптимістам не все влається. А однак, не зважаючи на несприятливі об-

ставини; повстанці не то що не піддаються настроюм страшно́ї доби, але де тільки дається, витягають зі своїх «арсеналів» запаси здорового жарту й обмінюються невимущеними дотепами. Вдержати погідний настрій вояцтва, це половина успіху роботи політвиховника.

Ми згадували вже, що виховання характеру повстанця, це одна з перших і основних цілей політвиховника. Осягнувши її він може поступово ставити собі й інші цілі, як всестороннє формування, політична грамота, тощо.

Способи, якими політвиховник може осягнути намічені цілі, є різні. Найбільше успіхів дають окремі, невимущені розмови з поодинокими вояками. Їх треба вести прямо й одверто. З розмови повстанець має вичути, що політвиховник відноситься до нього щиро й без жодних упереджень.

Успішними бувають теж групові гутірки, в яких політвиховник має спонукати учасників брати в них живу участь і щиро висловлювати свої думки, чи наболілі питання. Можуть бути теж офіційні збірки цілого відділу, на які політвиховник мусить заздалегідь бути підготований, щоби провести політвиховний зайняття. Вони, однак, надаються тільки до окремих для цього пристосованих тем.

Щодо тем гутірок і розмов, то їх можна підшукати безліч і всі можуть бути цікавими. Вибір таких тем стоїть політвиховникові вільно до диспозиції. Залежить тільки від того, наскільки він здібний і спосібний справитися з такими завданнями.

Крім таких тем, політвиховник має ще цілий ряд інших — більш складних: дає огляди міжнародних подій, коментує власне положення, потягнення власних керівних чинників, ознайомлює вояцтво з підпільною літературою, а далі дає пояснення ворожої політики супроти України, дає відповіді на питання, з якими при зустрічах з населенням може зіткнутись повстанець, повчає як заховуватись і про що можна говорити з населенням. Далі, може він перейти до подавання лекцій з історії й географії, спочатку України, а далі й інших країн.

Окремим виховним чинником є улаштування національних та релігійних свят і в зв'язку з тим плекання народних традицій і релігійних почувань. Час до часу можна теж уряджувати окремі веселі вечори, або й навіть, якщо дозволяють обставини, театральні виставки. Поведінка самого політвиховника є теж свого роду виховним середником. Його підхід до вояка має бути ралше приятельський, хоч це не виключає рівночасного існування дисципліни й карности. Повстанець має бачити в ньому свого друга, якому можна все розказати, нічого не скриваючи, в надії, що знайде тут найкращу пораду. В бою, марші, на постою, в часі голоду й невогду, як теж у часі «добробуту» — політвиховник все має бути взірцем для повстанців. Коли б він заломався скоріше від усіх, то всі його попередні виховні заходи залишилися б тільки кепським жартом. Він мусить триматись засади, що вимагати в других високих моральних вартостей, це значить мати їх у себе, вимагати з других карности, це значить бути карним насамперед у відношенні до самого себе.

в) Діяльність серед населення.

Подібно, як у попередньому випадку, має тут політвиховник теж багато можливостей здійснювати свої завдання. Він повинен стало тримати палець на живчику суспільних настроїв і в разі потреби спрямовувати їх у відповідному напрямі. В життєвому інтересі всіх повстанських відділів і цілого підпілля лежить якраз те, щоби населення було свідоме за що ведеться боротьба, допомагало в ній й щоби мало довіря до людей, які взялися за здійснювання шляхотних завдань.

Не треба, мабуть, говорити, що успішні дії пов-

станських відділів, зокрема вдалі бої, засідки, наскоки, тощо, як рівнож усякого роду листівкові акції у відношенні до ворога, автоматично спричиняють піднесення настроїв населення. Особливо діється це тоді, коли такі успішні дії проводяться в часі занепаду духа населення після сильних ворожих операцій, які здушували повстанську боротьбу. Одна вдала акція робить часами більше як багатогодинні розмови.

Завданням політвиховника є теж звернути увагу на належну поведінку повстанців з населенням, бо це теж один з пропагандивних засобів. Зовнішній вигляд і настрої повстанця включно з чемним заховуванням, вже при першій зустрічі з населенням залишають таке враження, якого не зможе подолати ворожа пропаганда. Повстанець ніколи не сміє бути занедбанним або похнюпленим. Воякам свого відділу політвиховник повинен вияснити й доказати, що бадьорість, жартівливість, пісня, ввічливість і пошана до людей — є шляхами, при допомозі яких вдається дуже багато осягнути.

Тут ще треба сказати, що праця у відношенні до населення не є завданням тільки самого політвиховника. Вона тяжить на кожному повстанцеві, а політвиховник має її тільки унапрямувати й контролювати, хіба що певних завдань повстанець не може подолати, тоді це спадає на політвиховника. Гутірки з населенням на актуальні теми, давання їм порад і вказівок, можуть і повинні виконувати поруч політвиховника теж усі повстанці, але проведення мітингів, відвідування шкіл у часі навчання, як теж до певної міри розмови з інтелігенцією — це вже домена дії політвиховника.

Крім згаданих чинностей, на політвиховникові спочиває ще обов'язок, сучасного поширювання актуальних кличів серед населення й відповідного розміщення підпільної літератури. Коли це роблять повстанці, то він має лиш безпосередній нагляд.

Для доповнення треба ще додати, що в повстанських відносинах, коли дозволяють на це обставини при політвиховному осередкові Воєнної Округи твориться ще окремий пропагандивний відділ. Такий відділ, маючи приготовану програму діяння й рейдуючи по терені, проводить серед населення мітинги, дає хорові, чи театральні виступи, тощо. В останніх часах, наслідком сильного ворожого тиску, такі відділи мусили припинити своє існування.

г) Діяльність у відношенні до ворога.

Тих, які знаходяться у ворожому таборі, українське підпілля ділить на кілька категорій: перша категорія — висланники Москви, які з ідейних мотивів трактують Україну, як свою колонію, друга категорія — це продажний елемент, який не кермується ніякими почуттями, а виконує роботу ради грошей чи власних вигод, і третя категорія — це ті, які впали жертвою власної невідомости, або змушені обставинами бути на службі окупанта. Згідно з цим поділом, міняється і відношення українських повстанців до кожної з цих категорій. У відношенні до першої групи людей (сюди треба зарахувати більшість партійців, ембедистів і ембедистів) найбільш промовисто залишається мова зброї. До інших двох груп, особливо до останньої, можна добиратися й іншими засобами.

Різкої різниці між другою і третьою категоріями не можна провести, бо тут вплутуються справи почуттів людини, які не все вірно проявляються назовні. Зрештою, ця справа належить до підпільних органів безпеки і нас тут не обходить. Нам йдеться лише про те, щоби ствердити, що пропагандивна діяльність підпілля в цьому напрямі не все йде на стисло означену адресу.

Завдання підпільної пропаганди полягає в тому,

щоби унешкодливити у відношенні до себе і населення якнайбільшу кількість тих, що є у ворожому таборі, незалежно від того, чи є вони явними чи скритими його співробітниками. Як згадано, ідейним большевиком найбільше промовляє сила повстанської зброї. Інші знову ж стаються часто нешкодливими завдяки пропаганді, слову й поведінці повстанців. Очевидно менше можна розчислити на те, що подається продажний елемент (платні агенти, сексоти, провокатори і т. п.), бо він діє за засадою «хто більше дасть». Натомість люди, які діють для ворога через несвідомість, або примушені відносинами (ті, які під терором зобов'язалися доносити про повстанців, насильно змобілізовані істребители, голови сілрад і частина інших адміністративних урядників, а передусім червоноармійці), майже все даються знеутралізувати, а то й прихилити на сторону повстанців.

Одним з найсильніших для ворога «аргументів» є вдалі повстанські бойові дії. Вони навівають страх на тих, які рахуються зі своїм життям. Особливо приголомшуючим середником є атентати на чолових представників ворожої влади й визначніших провокаторів. Така дія повстанців примушує оглядатися «на задні колеса» тих, які хотіли б робити кар'єру.

Згідно з оголошеною засадою, що УПА не воює з Червоною Армією, треба було вистерігатися з нею боїв. На еміграції були вже пердруковані всякі відозви й листівки до червоноармійців у загальному і червоноармійців поодиноких національностей зокрема. В них є висвітлення ставлення УПА до ЧА. При цьому треба сказати, що в більшій чи меншій мірі ці відозви все роблять своє. Боротьба УПА знає безліч прикладів, в яких насильно загнані до боротьби проти УПА червоноармійці або «не бачили» повстанців, або стріляли «Богові в вікна».

Деморалізуючим середником для людей ворожого середовища є теж постава самого населення. Населення, коли воно неприхильно відноситься до ворога, є так би сказати посереднім пропагандивним засобом повстанців. Знаємо багато прикладів, де навіть чільні емведисти, завдяки обережній роботі цивільних людей, виявили свою прихильність до УПА, а коли було можливе, то й звільняли ув'язнених, або крадькома казали хрестити своїх дітей у церкві на те, «щоби були кращими за своїх батьків». Ці справи ще не назріли так, щоби про них можна було вже говорити.

С. К.

До історії розвою советської таємної служби до 1945 р.

2. Побудова «окремого відділу» (ОО НКВД) як попередника КРО НКО

ОО-ли НКВД в советській армії були чуже тіло, бо ж ані їхні службові станиці ані їхній персонал — не могли діставати наказів від військових чинників. Вони підлягали лише ОО-лам, приділеним кожночасно безпосередньому вищому штабові Червоної армії, Червоної фльоти чи летунства, а по через них вресгті централі НКВД. Їхні працівники не належали до командного складу Червоної армії, лише були старшинами «політичної служби» з титулом «ГБ», себто «Государственной Безопасности».

Старшини ОО НКВД, що як правило були членами партії, переходили звичайно стан вишколу працівників НКВД тому, що їхні завдання в військових частинах були в загальному подібні до завдань різних відділів НКВД цивільного призначення. Щоб узяти до уваги й особливості роботи ОО в Москві й по військових округах, були вла-

Але є багато й таких, які співпрацюють тайно з ворогом, бачучи поставу повстанців до населення і навідворот, переконаються, що ворожа пропаганда не все є вірною й стають неактивними, або зривають з ворогом. В підпільних умовах є безліч випадків, коли донощики, які зобов'язалися розвідувати про підпільний рух, зголошують про одержані завдання повстанцям. Очевидно, такий донощик вже не є страшний. Його треба тільки обминати й не давати йому матеріялу на донос. Такі донощики перетворюються з ворогів на приятелів підпілля. Таксамо ряд істребителів хоч формально є на службі ворога, фактично ж однак співпрацюють з підпіллям.

Всі вищезгадані справи є дуже делікатні й заплутані. Зі сторони повстанців вимагають вони доброї обізнаности й їх розуміння.

Окремою справою є пропагандивна дія українських повстанців у відношенні до ворога при допомозі різного рода закликів, чи листівок. Розкинувши їх в найбільш людних місцях (тут можна послугоуватися й цивільними людьми) довершується пропаганда у подвійному напрямі — в стосунку до ворога й населення. Нехай і не кожний з ворожого табору сприйме належно заклики підпілля, але якась частина всетаки призадумується. Це діє теж і на населення, бо воно радіє, коли бачить якунебудь, нехай незначну дію повстанців.

Роля повстанського політвиховника в усьому цьому комплексі справ є незвичайно важлива. Тоді, коли вищі політвиховні осередки, маючи проглядність ситуації ширшого терену, займаються встановлюванням загальних напрямних пропаганди і політвиховної роботи, продукуванням літератури, доставою її в потрібні кількості відділам і контролюю роботи, то нижчі політвиховники здійснюють усю намічену роботу на практиці. Їх завданням є допильновувати, щоби не було дисонансів між платформою боротьби, а конкретною дією. В цьому напрямі на них тяжить велика відповідальність. В дружній співдії з командирами й повстанцями, як і самим населенням, можна добитися значних успіхів. Сприймаючи реально обставини й відкидаючи наївність у відношенні до ворога, а відповідно до того проводячи вміло намічену роботу, бійці УПА й їх політвиховники вдаряють на ідейно-пропагандивний ворожий мур, роблячи великі прогалини в машині терору в СССР.

шттовані школи протирозвідки й «семинарі», в яких були вишколювані особливо уповноважені й «оперативні робітники ОО» для ведення нагляду над військовою частиною і на цих школах поповнювано майбутній персонал ОО. На цих вишколах ніколи не забували про: «піднесення ідейно-політичного рівня ЧА» та про відомості з засад організації й тактики ЧА.

При фронтових штабах не стверджено постійних шкіл для співпрацівників ОО НКВД, хоч були там такі для агентів. Якщо навіть була про них згадка то йшлося про замаскування вишколу агентів протирозвідки. В окремих відступах часу відбувалися сходуни всіх керівників ОО і їхніх співробітників, щоб передати їм нові накази й напрямні, і також щоб скріпити їхній політичний настрій за допомогою «вчення Маркса — Леніна»; такі лекції тоді читали члени політичного відділу (ПО) при фронтовому штабі.

Для агентів і резидентів советської протирозвідки існують, — крім відповідних факультетів загальних шкіл НКВД, — ще й спеціальні навчальні заклади, що були керовані управлінням ОО НКВД і його відділами при фронтових штабах; а від 1943 р. їх перебрав відділ «Смерш».

А. Управління ОО НКВД — (УОО НКВД). ОО всіх збройних сил ССРСР були зібрані в управлінні ОО при НКВД ССРСР. Його побудова остаточно не в'ячена. На підставі німецьких даних із зізнань советських агентів і співробітників ОО спробуємо схематично представити ствержені відділи й поле діяння УОО.

Шефові ОО, що одночасно був 3-ім заступником народного комісара внутрішніх справ, підлягали:

- а) ОО-ли при військових округах і фронтових штабах ЧА; Ними, цими ОО-лами керував перший заступник шефа;

- б) Шеф ОО Червоної фльоти; під його проводом були ОО-ли НКВД при штабах фльоти;

- в) Шеф ОО НКВД охоронних пограничних відділів;

- г) Керівний відділ для ОО НКВД при партизанських штабах і відділах (підчас війни!);

- д) «І-ий відділ» для політичного й військового нагляду над вищими штабами ЧА, між іншим, також і Розвідочного управління (РУ) при Генеральному штабі ЧА;

- е) По два до п'ять відділів для поодиноких родів зброї. Тут опрацьовувано звіти доставлені відповідними відділами ОО-лів фронтових штабів і видано напрямні для їхньої дальшої праці;

- є) Протирозвідковий відділ - КРО (6-ий відділ), як чинник боротьби з ворожими агентами у відділі протирозвідки в окупованих ворогом теренах і ще додатково як чинник військової й політичної розвідки та саботажів;

- ж) «7-ий відділ» для опрацьовування й зберігання персональних актів агентів як теж і слідчих актів сліджених осіб (дезертирів, симулянтів, тощо);

- з) Другому заступникові шефа підлягає «Слідчий відділ». Він переводить слідства згідно з § 58 Советського кримінального кодексу в усіх випадках контрреволюційної діяльності і має за завдання притягати до відповідальності теж особи, що напр. завинили в військових невдачах чи відворотах. На підставі вислуду слідства він ставить у даному випадку теж внески на покарання — особливо ж щодо вищих і найвищих старшин ЧА;

- и) «Відділ шифрів»; тільки шеф цього відділу і шеф УОО знає шифровий ключ, уживаний у шифровій пошті НКВД із ЦК ВКП(б) і зі службовими станціями ОО;

- й) Адміністративний апарат під керівництвом «Помічника шефа».

Б. ОО-ел НКВД при фронтовому й армійському штабах. Побудова ОО НКВД при фронтовому штабі в відповідно зменшеній формі відповідає побудові ОО-лу при армійському штабі. Число персоналу ОО НКВД при фронтовому штабі виносило яких 70—100 чоловік, при чому туди не вчислено приділені військових частин, як от напр. «вартової сотні» чи то «сотні команданта». В загальному сюди відносяться в основному подані вже при викладі про УОО пояснення до поодиноких відділів.

3. Побудова протирозвідкових відділів ОКР НКО «Смерш» при штабах ЧА.

Наказ Сталіна, позначений найвищим ступенем таємності «К», що окреслював переназвання та зміну підпорядкування ОО НКВД, мав бути виданий, за невідтвердженими вістками, дня 10. 4. 43 р. На думку советських кол, головною причиною цього наказу було бажання НКО усунути чужий для армії орган нагляду ОО НКВД і зібрати під своїм проводом усю військову таємну службу, і то роз-

відку і протирозвідку. Відповідно до того службові ступені попереднього персоналу ОО було змінено з додатком «ГБ» на військові службові ступені. Зрештою змінилося небагато: як виходило з метод і праці нового ОКР НКО — «Смерш» та з основних наказів, виданих свого часу для ОО НКВД і НКГБ, то ОКР НКО «Смерш» і персонально і з погляду завдань надзвичайно близький ОО-лам НКВД. Навіть поповнення персоналу для ОКР «Смерш» приходило й далі з цих народних комісарятів (НКВД і НКГБ).

Як попередньо ОО НКВД так згодом ОКР не підлягав ані командирам відділів ані їхнім штабам. Саме через це й був можливий внутрішній, свобідний від якихнебудь впливів нагляд над військовими частинами й над їхніми командирами. З того приводу дорого звітів поодиноких відділів «Смерш» не йде почерез приналежні штаби лише просто до безпосередньо вищого ОКР, а почерез нього остаточно до НКО.

А. Головне Управління КР при НКО «Смерш» (ГУКР — НКО «Смерш»). Шефом цієї найвищої військової протирозвідки став Авакумов, дотеперішній шеф УОО НКВД. Він підлягав безпосередньо Народному Комісарові Оборони, отже — безпосередньо самому Сталінові. Завданням УКР при НКВД було керівництво цілою протирозвідковою роботою і висилка власних, особливо важких агентів протирозвідки закордон чи на ворожий терен. Побудова ГУКР НКО «Смерш» не в'ячена вповні. Воно однак певне, що порівняно з розчленуванням попереднього УОО відпали ОО пограничних відділів і партизанських штабів, що були підпорядковані НКГБ і ОО штабів фльоти, а які підлягали безпосередньо НКВМФ. Інші діялки праці, як можна було заключувати на підставі діяльності, залишилися ті самі.

Б. Організація протирозвідки при фронтових штабах ЧА. Про неї відомо мало. Вона також є в обсязі Управління УКР НКО «Смерш». На підставі різних даних приймається, що в основному вона побудована так, як уже згадуваний ОО НКВД при фронтовому штабі.

Передусім, як вже було сказано, носієм протирозвідкової акції на ворожому терені є 6-ий відділ. Зпоміж усіх військових станиць протирозвідки акції агентів переводить найчастіше відділ «Смерш» при фронтовому штабі.

Управління протирозвідки при фронтовому штабі мусіло передавати до ГУКР не лише щодвотижневий, але також щоденні звіти із своєї діяльності. Те саме стосується і до всіх підпорядкованих відділів, аж до відділу «Смерш» при дивізії і до уповноважених при полках і батальйонах включно. Це можна розцінювати як доказ на намагання до якнайбільшої інтенсивності советської протирозвідкової діяльності.

В. Відділ протирозвідки ОКР — НКО «Смерш» при штабі армії. Схема його побудови виявляє порівняно з попереднім ОО НКВД при штабі армії, чималі відхилення. Згори треба приймати, що різниці тут, як і при всіх організаціях того роду постали з достосування до місцевих умов.

Завданням ОКР-НКО «Смерш» при арміях це загальне ведення протирозвідки підчиненими військовими відділами та боротьба проти агентів внутрішнього відділу. Висилку агентів у ворожий терен, особливо з протирозвідковими завданнями, він стосував куди рідше, ніж напр. УКР при фронтовому штабі. «Смерш» при армійському штабі мав чотири підвідділи; менш цікавих з огляду розвідки його відділів не будемо тут обговорювати. В кожному з цих чотирьох підвідділів працювали: керівник, заступник, 1—2 уповноважених і около двох оперативних уповноважених. Загальне число персоналу ОКР-НКО «Смерш» при армійському штабі звичайно не виносило менше як 100 чоловік:

старшин і рядовиків, при чому сюди не враховується «вартова чота».

Шеф «Смершу» мав завдання слідкувати за командиром армії і його штабом. Він керував за допомогою свого шефа бюро мережею нагляду, вбудованою в армійський штаб, отже також і в РО. Один до двох заступників шефа опрацьовували справи безпосередньо підчинених армій і військових частин.

а) **I підвідділ**, або «Оперативний відділ» давав відділам протирозвідки при підлеглих штабах напрямки для політичного військового нагляду їхніх військових частин і провірював їхню роботу за допомогою окремо висланих уповноважених. Правдоподібно, що він мав ще дальші підвідділи, які відповідають різним родам зброї.

б) **II підвідділ** переводив висилку агентів, особливо ж агентів протирозвідки у ворожий терен. Він вербував агентів і вишколював їх до роботи.

в) **III підвідділ** мав, за невідтвердженими вістками, переводити нагляд над частинами запільних теренів армії і над цивільним населенням в околиці армійських штабів.

г) **IV підвідділ** це власне слідчий відділ; він провірював і переслухував передусім ті особи, що були запідозрені в приналежності до німецької протирозвідки.

д) Командант був, між іншим, відповідальний за певне перетримання арештованих осіб в таборі чи у в'язниці. Охорону полонених вела «вартова сотня» абож «сотня команданта», яку часто називали «самостійна сотня ОКР». При армії вона складалася з 150 людей, звичайно комсомольців; їх уживали ще як: кур'єрів, ордонансів, конвоїро-охорону при розстрілах, а часом теж для облав і для контролю осіб.

Г. ОКР-НКО «Смерш» при штабі корпусу. Від корпусу вниз відділи протирозвідки (ОКР) звичайно протирозвідкових агентів у ворожий терен не висилали а займалися лише загальним наглядом своїх відділів та ще в своїм обсязі протирозвідкою.

В ОКР-НКО «Смерш» при корпусі працювали від 9—11 старшин: шеф відділу, його заступник, 3—4 слідчих старшин, 3—4 оперативні уповноважені і командант вартової чоти. Загальний стан людей виносив около 20 чоловік. До того приходила ще вартова чота в силі 20—30 чоловік.

Г. ОКР-НКО «Смерш» при штабі дивізії мав радше характер підвідділу («отделеніє») і тому його персонал далі розчленований не був: поділ його завдань представлявся так:

шеф «Смершу» — слідкував за командиром дивізії та за його штабом;

1 заступник шефа — мав нагляд над запіллям армії чи то тільки дивізії;

1 старший оперативно-уповноважений — наглядав за відділами дивізії;

1 слідчий старшина — переслухував підозрілих осіб;

1 командант вартової чоти — командував цією чотою в силі 15—20 чоловік;

1 секретар, 2 писарі, з того один шифровий; три шофери; адміністративний та канцелярійний персонал як допоміжні сили;

Три «оперативно-уповноважені» — для роботи «Смершу» по полках;

9 помічників «оперативно-уповноважених» — для роботи «Смершу» по батальйонах.

У бойсвій акції повинні були знаходитися: шеф ОКР-НКО «Смерш» дивізії та його старший уповноважений при першій частині (штафлі) дивізійного штабу, і інші співробітники — при його другій частині.

Д. Організація протирозвідки від полку до найменших одиниць. Давніші підвідділи («отделенія») ОО НКВД при полках були розпущені «старшими уповноваженими» протирозвідки. Ці — уповнова-

жені «Смершу» при полках і батальйонах це й є властиві виконавці нагляду над військовою частиною та працівниками боротьби з агентами у внутрішніх поодиноких відділах і частин. Вони влаштували за допомогою своїх співробітників — т. зв. «оперативних урядовців» у кожній сотні і фронтоній частині, а далі і в кожній чоті, — свої «резидентури», яких керівниками були «резиденти», звичайно політично та з погляду характеру найбільш довірені люди. Щоб не розконспірувати їх відразу як співробітників «Смершу», то вибрано звичайно такі особи, що вже завдяки своєму військовому становищу могли стикатися з усіма підчиненими службовими ступенями, — як от сотенний, бунчужний, санітар, чотовий, зброяр, магазинер, тощо — а які ще політично не виявили себе. Кожний «резидент» мав свого заступника, який мав, як говорилось в одному захопленому німцями наказі, в разі вибуття «резидента» вести далі нагляд і передавати важливі вістки до уповноваженого. Кожний «резидент» вербував собі в загальному 6—8 довірених, т. зв. «секретних осведомітелів» (СО). Вони мусіли підписати зобов'язання, в яких прирікали негайно зголошувати всякі протисовєтські вислови й погоски. Також вербувалися «СО» ще й з-поміж старшин; вони однак підлягали звичайно уповноваженому при полку чи батальйоні безпосередньо. Кожний СО діставав групу 5—6 червоноармійців для постійного нагляду. Також і менші відділи діставали свого СО, напр. щоб запобігти переходові до ворога нестерезених стеж. Підчас бою особливо випробувані і відважні бійці, яких іменовано «патріотичними агентами», дбали про бойову мораль своїх товаришів. Вони мали діяти негайно при всяких позначках страху й дезерції. Основна засада при розбудові цієї мережі нагляду це маскування діяльності її членів. Нікотрий дощик («секретний осведомітель») не сміє знати про другого; навіть резиденти не знають один про одного. Кожний знає лише того, що його звербував, і виключно йому мусить на письмі звітувати. Поміж уповноваженими і його резидентами, як також поміж резидентами й «секретними осведомітелями» відбувалися, згідно з укладенням місячним планом, непомітні зустрічі. Звичайно СО звітували резидентові до 5—10 днів, а резиденти уповноваженому 1—2 рази в місяць. Резидент керував роботою своїх СО самостійно, уповноважений лише унапрямлював її. Уповноважений ОКР при полках і батальйонах мали в розпорядженні особливо досвідчених агентів, які займалися виключно певними особами чи групами осіб, а про яких СО по через резидентів звітували як про підозрілих. Таким чином дана особа чи група осіб, за совєтською фактовою назвою, ставала «ціллю агентур». В разі потреби в арештуванні уповноважений звертався до ОКР-НКО «Смерш» при дивізії і її вартова чота ставала тоді в його розпорядження як екзекутива.

У цій системі нагляду співпрацювала, — при повному обсяженні місьць, — більше як одна шоста цілої совєтської армії. Густина цієї мережі надзвичайно утруднювала просякання ворожих агентів у совєтські частини і тому була, та й досі ще є, одним з найважливіших засобів оборони перед ворожою таємною службою.

4. Завдання КРО в подробицях

Три головні галузі завдань: загального нагляду над частинами, далі боротьби з агентами і врешті протирозвідки — включають в собі багато подрібніших завдань, з поміж яких наведемо тут тільки найцікавіші за німецькими даними на підставі захоплених совєтських наказів і зізнань придержаних совєтських агентів.

а) Загальні заходи КРО-«Смерш» розтягалися не лише на саму військову частину, але й на цивільне населення, що жило в терені діяння цієї частини. Співробітники військової протирозвідки розрізно-

вали в такому випадку двоє «агентури», себто в цьому випадку діяння агентів, що організовано були опрацьовувати кожночасним «оперативним відділом» для нагляду над частиною і для боротьби з агентами.

б) «військова агентура» — керувала накресленою повище мережею нагляду в військовій частині і вишукувала через акцію т. зв. «масової агентури» (себто загального нагляду над більшим кругом осіб) всіх тих бійців, що напр. були запідозрені в недостатній військовій ревності, в політичному незадоволенні, в боязливості, в шпіонажі, в саботажах тощо, чи що планували втікати чи симулювати недугу.

в) «вартова агентура (спорожевая агентура) — організувала за тими самими напрямними нагляд над цивільним населенням у безпосереднім сусідстві «командного пункту» — (КП), себто близько командних становищ і штабів ЧА, крім того ж іще в місцевостях, зайнятих відділами, які належать до запільного оперативного терену, а в яких немає станиць НКГБ.

Вартова агентура перешкоджувала в роботі розкладовим елементам чи то ворожим агентам з поміж цивільного населення втискатися до військової частини. Якщо ОКР-НКО «Смерш» стверджував групу агентів противника серед цивільного населення, то вбудовував поміж них власних агентів, чи то звербовував одну особу з-поміж запідозрених, щоб вона спостерігала за іншими.

Це завдання було незвичайно важливе в теренах, з яких відступили німці. Хоча остаточна перевірка населення таких теренів залишалася нашілим органам НКГБ чи НКВД, то організація протирозвідки Червоної армії проводила таку перевірку теж і від себе. Вона ставила при тому особи, прихильні до німців, чи то такі, хто співпрацював з німцями, перед вибір: або залишатися «зрадником батьківщини», або ж «відпокутувати гріх перед батьківщиною» відповідною роботою за німецькими лініями. Таких насильно завербованих агентів висилав опісля «Смерш» сам, або віддавав у розпорядження іншим станицям, що висилали агентів, як напр. РО, НКГБ тощо.

До загальних заходів нагляду і охорони військової частини протирозвідкою належало також забезпечення запільних теренів армії і фронту. Це забезпечення було в багатьох випадках переймане шефом ОО НКВД, а згодом ведене далі відділом «Смерш». З цим було зв'язане керівництво заставами і відділами безпеки, які мали охоронити частину під час маршу, а одночасно перешкодити їй загальний відворот назад.

г) агентурна оборона внутрі відділу. Незалежно від загального апарату нагляду, що служить одночасно для викривання роботи ворожих агентів, протирозвідка, особливо ж при фронтах і арміях, веде ще й численні інші заходи, щоб перешкодити таємним діянням ворога.

5. Співпраця КРО-НКО «Смерш» з іншими організаціями советської таємної служби

а) З розвідковим відділом (РО) штабу армії і тим

самим з відділом «Смерш» — згідно з зізнаннями співробітників «Смершу» — офіційно не було жодної співпраці. Якщо така співпраця і була, то вона полягала виключно на контакті керівників обох цих відділів.

Фактично, однак, стверджено численні спільні пункти в роботі обох цих організацій. Так напр. ОКР подавав важливіші розвідкові відомості військового характеру для РО того самого штабу і, якщо було потрібно, притягав спеціалістів військового РО для переслуховань полонених і агентів. Часто передавано розвідковому відділові осіб, які ОКР розпізнав як підозрілих і під пресією звербував їх до советської таємної служби. З другої сторони РО не був зобов'язаний зголошувати своїх агентів перед остаточним звербуванням до «Смершу», де їх мали переслухувати особисто чи то на підставі документів ствердити їхню надійність. Назалгал однак, цієї вимоги не додержувано і РО зголошували своїх агентів перед відходом і після повороту до ОКР лише в разі підозріння.

б) Зі станицями НКГБ й НКВД співпраця була весь час незвичайно тісна. Це впливало вже з того, що старшини ОКР-НКО «Смерш» виходили з командного складу та шкіль НКВД. Та й зрештою названі завдання військової протирозвідки можуть бути успішно виконані лише тоді, коли вони доповнюються цивільними відділами КРО по місцевих станицях НКГБ советського адміністративного терену. Обі організації тому постійно обмінювалися звітами.

Висилка агентів НКГБ в оперативний терен подавалася, якщо потрібно до відома КРО-лам при штабах частин, щоб забезпечити поворот агентів до того, хто давав їм завдання. Ці агенти мали подати найближчим ОО-лам всі ті розвідкові матеріали, які можна було відкласти, однак їх не слід було питати про джерело інформації.

Тому, що НКГБ перевіряло населення теренів, знову окупованих відділами Червоної армії, то його органи часто натрапляли на особи, що видавалися придатними до висилки поза німецькі лінії, і тоді передавали їх, — якщо на них не було ніякого запотребування, — відділам «Смерш» найближчих штабів. Таку обміну вістками й особами вів також «Смерш», що зі своєї сторони представляв відділам НКГБ особливо цікавих німецьких агентів для дальших допитів і для можливої висилки.

Врешті «Смерш» співпрацював ще:

а) з політичним відділом (ПО), та

г) з партизанським рухом. Вплив що його мали давніші ОО НКВД враз із політичними організаціями частини (ПО) на партизанський рух і його побудову, зменшився з закріпленням партизанського руху і його власних протирозвідкових організацій.

ОО НКГБ партизанського руху і «Смерш» при штабах ЧА зголошували собі взаємно протисоветсько-наставлених осіб і тісно співпрацювали при заходах біля їх арештування та покарання.

Лише розчленувавши ССРСР на ряд національних держав назавжди унеможливиться відродження імперіялізму Москви.

П. Полтава

Оперативні принципи в зустрічному бою

ЗУСТРІЧНИЙ БІЙ

Зустрічний наступ приходить тоді, коли противники зустрічаються при маршу і вступають у бій без довшої підготовки.

При зустрічному бою рішення й дії відбуваються в непевне.

Непевність і невиясненість положення, що доводить до несподіваного удару, це й найчастіша причина зустрічного бою.

Але й навіть наперед знаючи про ворога, можна вдатися в зустрічний бій, саме коли один, чи й обидва противники наступають негайно, або після кулеметної підготовки. Таке рішення може мати тоді на меті використати власну кращу бойову готовість, здобути важливий терен чи то використати якийсь інший ще тактичний задум; таке рішення може зродитися тільки з почуття власної переваги.

Теж підчас бою для поодиноких з'єднань можуть створитися ситуації, що мають ознаку зустрічного бою.

Залежно від вихідного положення зустрічний бій оформляється різно. Часто перебіг бою тих частин, що на самому переді, має вплив на розвій і продовжування дальшого бою.

При негайному наступі обидвох противників з маршу може дійти до змінливих боїв, у яких самостійність нижчих командирів і тугість війська мають вирішальне значення.

Інакше розгортається зустрічний бій, коли оба противники вступають у бій заздалегідь розгорнено, далі ж — коли один з-поміж них після першого удару веде себе вичікуюче або ж коли обидва найперше пробують збільшити свою бойову готовість заготовою сил.

Якщо один з противників врешті спиняється й переходить своєчасно до оборони, то другий може інколи бути примушений — щоб виконати наступ — застосувати методу наступу на становища.

У зустрічному бою успіх має той, хто випереджує противника і тримає його в залежності від власної ініціативи. Шкоре пізнання догідности положення, швидке (навіть при невиясненому положенні), негайне видання наказів, — це необхідні тут передумови.

Найпевніша підстава успіху це більша бойова готовість. Вона примушує противника боротися проти переваги та влетіше ведення дальшого наступу в бажаному напрямі.

Тільки винятково при ударі можна виразно впізнати намір противника. Коли поміж обидвома противниками лежить важливий відтинок терену, що має значення для обидвох, треба рахуватися із швидким просуванням вперед ворожої передньої сторожі. Здержливості противника можна очікувати тоді, коли на його боці годі помітити якусь перевагу в бойовій готовості чи то якийсь особливо корисний терен.

Щолиш вступні бої зможуть як правило внести деяку ясність, однак чекати аж на це можна тільки в виняткових випадках. Коли командувач повідомлений своєчасно про примарш противника, він буде пробувати вже самим способом і порою розгортання до бою визначити початок і перебіг цього бою.

Якщо командувач своєчасно не прогляне положення, то підчас маршу кількома похідними колонами для командирів цих колон може виринути потреба поробити самостійні рішення, і то далекосяжного значення. До данохвилевих своїх завдань вони мусять триматися так довго, доки не зміняться їх передумови. Коли сумежна похідна колона вступить у бій, а допомога їй потягала б за

собою відхил від завдання і маршової цілі, то все ж зрікатися з більших успіхів не слід.

Завдання командувача є скоро взяти в руки керівництво бойовими діями, що їх самостійно започаткували команди.

Завдання передньої сторожі — це затвердити командирів похідної колони свободу рішення, дальшим частинам час до бойової готовості, а масі артилерії й важкозбройній піхоті корисні умови стеження; — оце завдання може бути виконане шляхом наступу або оборони. Рішуче діяння матиме часто успіх. Обмежений відступ в обличчі сильнішого ворога і нестримливому терені, може бути вказаний і може скоротити час власного розгортання.

Бойове поготівля передньої сторожі треба перевести якнайшвидше. Своєчасне застосування тяжкозбройної піхоти й артилерії передньої сторожі допомагає зламати перший спротив ворога, спільно просування противника й приваблює вогонь ворожої артилерії. Коли до передньої сторожі приділені бойові вози, то її заскочний наступ на неготового противника може мати великий успіх.

Коли зголошено про негайний наступ передньої сторожі, то слід якнайкоротшою дорогою, без усякої затримки, спрямувати піхоту в вирішальному напрямі і під охороною скоро-готових частин її важкої зброї розгорнути її до наступу з маршу чи то після спішної заготовки.

Якщо командир передньої сторожі рішиться на оборону, тоді може виявитися доцільним, розтягнути широко артилерію передньої сторожі на те, щоб змилити противника щодо її сили та щоб примусити його до обходів і обережної поведінки. Так само й піхота займає нераз ширший фронт, ніж воно, з уваги на її силу, вказане для переведення успішного бою. З уваги на те, що її скоро відтяжать головні сили, в тому немає ніякої безпеки.

Після того, як передня сторожа сповнила своє завдання, її треба зняти.

Своєчасне підтягнення й розгорнення дальшої артилерії подає опору фронтові, що саме створюється. Слід змагати до суцільного застосування артилерії. Командири похідних колон часто муситимуть самостійно стосувати підпорядковування артилерії своїм колонам. Командувач може взяти цю можливість до уваги, приділяючи артилерію поодиноким похідним колонам і упорядковуючи форму її підпорядкування. Він тим скоріше матиме змогу оформити остаточний виступ артилерії згідно із своїм наміром, що сильніша та артилерія, яку він собі застеріг для власного розпорядження, та що певніший і скоріший зв'язок із похідними колонами.

Виперед у введені в дію артилерії і її стежних засобів ще найкраще забезпечує артилерійську перевагу над ворогом. Тому може виявитися доцільним — наказати ввести в дію всю артилерію, навіть ще доки вступні бої вияснять положення.

Таким чином виступ артилерії в зустрічному бою відбувається дуже різно — залежно від положення, від попереднього розгорнення до бою, від форми першої бойової зустрічі, від розподілу артилерії на поодинокі похідні колони й залежно від терену — і веде часто лиш згодом до її суцільного застосування. Часто перший наказ командувача до начальника артилерії зможе назвати лиш загальний намір і бойове завдання для артилерії в загальних записках. В дальшому перебігу командувач застерігає собі вплив на артилерію печерез бойові завдання, що виникнуть із виясненого положення.

На основі вступних боїв, і по змозі і особистості оцінки терену, командувач рішається, як вести бій далі.

Якщо він, — з уваги на користі від швидкого діяння, — не вважає доцільною заготову головних сил до наступу, тоді кидає їх до наступу безпосередньо з маршу і дає наспівуючим частинам поодинокі чи й разом **наказ до наступу**.

Наказ до наступу, який — якщо цього не сталося вже раніше — скасовує похідний уклад головних сил, призначає піхоті головне бойове завдання, розчленування, ціль наступу й бойові смуги чи то розмежувальні лінії та запевнює їй підтримку родами зброї, що співдіють із нею в наступі.

Наказ до наступу для артилерії включає в собі бойове завдання, розпорядки про її розчленування та про остаточне введення в дію. Наскільки артилерія не підпорядкована поодиноким з'єднанням піхоти, вона повертається знову під накази начальника артилерії.

Війська, введені в дію з глибини, повинні, заініціюючи бойову розвідку, вияснити положення перед фронтом та на неопертих крилах (фланках), забезпечитися перед можливими ворожими заскоченнями.

Завданням усіх командирів є подбати про акуратність у співдіянні родів зброї при наспіх розпочатому наступі.

Коли власний намір і поведінка ворога вже не вимагають того, щоб поодинокі частини вступали в бій з похідної колони, командувач переводить заготову частин, ще не кинутих до наступу. Теж і тут ідеться про те, щоб, діючи спільно, випередити противника. Затримка частин аж до дальшого вияснення положення чи то надто далекий розмах тут не повинні мати місця.

Якщо вирішиє konieczність вжити дальших сил, ще заки саму заготову закінчено, тоді не слід із цим вжиттям зволікати.

Незалежно від того, чи наступ піхоти попередила заготовка чи ні, це для його переведення значення не має.

Коли вступні бої й терен виявили, що негайне продовжування наступу успіху не заповідає, або коли введення в дію головних сил не може мати впливу ще того самого дня, тоді вказана здержливість. Огляд на сусідні з'єднання може теж мати вплив на рішення, чи продовжувати вступні бої, вводячи в дію головні сили.

Наступ на оборонні становища.

Заходи напасника залежать від його наміру, від поведінки ворога, від взаємовідношення сил, від положення й сили ворожого становища і від терену наступу.

Коли ворожого становища не можна обійти чи охопити, тоді приходиться піти на нього чоловим наступом і поспробувати це становище прорвати.

Переведення чолового наступу визначається тим, як напасник може виявити свої сили й засоби в пррсторі та в часі. Якщо вони для прриву не вистачають, тоді треба звзвити ціль наступу.

Що тяжчим заповідається наступ, то ґрунтовніше слід його підготувати. Час, що його потребує напасник до підготовки, виходить теж і оборонцеві на пожиток.

Запотребування сил і засобів наступу залежить від сили ворожої оборони. Наступ, започаткований недостатніми силами й засобами, може довести до болючих протиударів від сторони ворога.

Щоб вести наступ, важливо своєчасно розпізнати ті пункти ворожих становищ, які рішають про посідання цих становищ. Це має вирішальне значення, щоб визначити осередок ваги власного наступу.

Щолиця **пляннова розвідка** достачає звичайно остаточних даних для підготовки наступу та для його започину. Із розвідкою слід сполучити просліджен-

ня терену для наближення й наступу. Першусього слід ґрунтовно перевірити надійність мапи.

Летуни-розвідувачі зможуть застукати ворога ще при роботі, якщо вони зарання появляться над його становищами. Розвідка оком і фотознімкою дозволить їм вглянути в засоби ворожої оборони перед становищами як і теж в них самих. Ці летуни зможуть здобути дані для далекобійного вогню та можуть приспішити його відкриття. Власні мисливські літаки забезпечують власну летунську розвідку і атакують ворожі розвідувальні літаки та прив'язані бальони.

Наземна бойова розвідка доповнює летунську. Коли бойова розвідка не може проникнути вперед, тоді приходиться добитися її інколи й силою.

Слід підготувати застосування стежних засобів артилерії.

Розвідкою і звідками керує командувач.

При наближуванні до ворожих становищ ідеться про те, щоб розпізнати, де починається головна бойова лінія. У передпіллі становищ противник вестиме бій затяжно. Напасник повинен рахуватися з появою висунених становищ і бойових передніх стійок перед головною бойовою лінією.

Напасник повинен змагати до того, щоб постійно перебувати в жвавому русі вперед. Вогонь важкої артилерії з великих віддалей затримувати його не сміє. Ворожі батареї треба мерщій примусити мовчати. Зрештою ж підсування відбувається як правило численними малими групами, складеними з найнеобхіднішої піхоти й артилерії, чи то в міру потреби ще й із бойових возів. Ці групи мусять скоро прорвати чи то відсунути назад передові частини ворога. А щоби не стримувати самого просування вперед, то по змозі слід пробиватися попри висунені становища противника.

Коли положення головної бойової лінії не вияснене, чи то коли противник ставляє зразу завзятий спротив, чи врешті, коли хочемо оминути того, щоб передчасно не попасти в засяг сильного вогню з ворожих становищ, тоді наближування мусить відбуватися відтинками. Алеж ця обставина не сміє позбавляти війська можливості, використовувати сприятливі нагоди.

Ціллю наближування є терен для розгорнення артилерії та для її стежної діяльності проти ворожої головної бойової лінії.

Коли унааявлено ворожу суцільну піхотну оборону й сильний артилерійський вогонь із вогневих становищ, що розташовані все далі в глиб, то це як правило, доказ, що осягнуто межі ворожого головного бойовища. Тоді піхота окопується й переймає охорону розгортання артилерії та її стежних тунктів. Вона мусить мати змогу можливі випадки ворога відбити.

Масу піхоти й хвилево ще не потрібні роди зброї можна затримати поза межами успішного вогню ворожої артилерії.

Дальші звідки й розвідка подрбно просліджують ворожі становища і служать керівництву наступу. Для цього звичайно треба відкинути взад бойові передні стійки ворога.

Постійне стеження за тереном наступу здобуває дані для поділу цілів поміж власною артилерією й важкозбройною піхотою.

Артилерійські літаки і стежний відділ (дивізіон) треба вжити до розвідки цілів для власної артилерії. Вони часто достачають остаточних даних для розгортання артилерії. Алеж воно не повинно затягатися з цього приводу.

Світливна розвідка схоплює здогадне вороже головне бойовище на фотознімку. Командування і військо достають потрібні відбитки.

Слід розвідати можливості для застосування бойових возів.

Сапери стверджують головно рід і силу ворожих запор і перешкод.

За працею ворожого зв'язку стежить служба підслуху. Необхідно забезпечити власний рух зв'язку перед подібними засобами противника.

Вогнем артилерії з наперемінних вогневих становищ і розвідувальними випадками треба змусити оборонця до того, щоб він виявив свою залогу. Власні розвідувальні випадки важливі зокрема тоді, коли слід рахуватися у противника з місцевим відступом, чи то із сповидною обсадою.

Часу для всяких ходів розвідки не слід визначувати надто коротко. Тільки на підставі певних і докладних звітів можна налагодити успішну співдію родів зброї. Пізніші зміни забирають дорогий час, бувають дошкідливі і спричинюють втрати.

На основі вислідів розвідки і звітів командувач вирішує про потребу **перевести наступ**.

Більші сили слід підтягнути проти тих відтинків, де може себе вповні виявити всестороння дія засобів наступу. Для прориву не вільно вибирати тісних місць, щоб проривної частини не наражувати на зосереджений вогонь оборонця. Успіх на одному місці прориву мусить датися перевести й на інше місце, щоб тим приспішити упадок проміжних відтинків у ворожих становищах. Сильні пункти у ворожих становищах доцільно відокремити від себе чи то охопити (оточити). Ізольовані ворожі частини треба здушити, чи то унешкідливити її якомсь. Височини, на які оборонець може зосередити сильний вогонь власної артилерії, можна звичайно легше здобути за допомогою наступу обабіч них. Пункти, що згодом бувають важливі для власного стеження, та терен, догідний для бойових возів, — можуть мати рішальне значення при виборі місць для прориву; не байдужий теж і терен позаду ворожих становищ.

Ціль наступу треба обирати ближче або далше, залежно від сили того з'єднання, що виконує наступ.

Якщо наступу не можна перевести за одним тягом, тоді приходиться переводити поодинокі наступи з обмеженою ціллю, зрештою, в можливо коротких відступах часу. Алеж від цього не сміє потерпіти спільне використання успіху.

З уваги на вогневу готовість артилерії оборонця, розгортання артилерії напасника повинно відбуватися особливо обережно. Розташування батарей у терені слід переводити старанно, беручи до уваги їхнє завдання, вимоги, стеження й терен.

Приготування артилерії до вогневої діяльності підчас наступу та постачання її стріликом вимагають часу.

Вихідні становища до наступу піхоти повинні бути підсунені до ворога так близько, як це лиш можливе, повинні давати розгорнутій піхоті закриття та вможлилювати стежну діяльність для важкозбройної піхоти й артилерії, необхідну для безпосередньої підтримки наступу піхоти.

Часто останні вихідні становища треба щоплиш здобувати безпосередньо перед наступом піхоти.

Найпізніше з рішенням командувача щоб наступати, розсилаються ще необхідні накази для артилерії, накази про розчленування піхоти до наступу, про розбудову бойової мережі зв'язку та про її сполуку з іншими ще окремими мережами і накази щодо інших приготувань, необхідних до наступу.

Заслухавши начальника артилерії, командувач наказує про **розчленування артилерії**, згідно з її завданнями. При цьому треба деколи взяти до уваги навіть розділення поодиноких з'єднань на частини, головню в випадку важкої артилерії. Що труднішим видається наступ, то більш уваги слід присвятити тому, щоб на вирішальні місця наступу могли швидко зосередити вогневу перевагу власної артилерії.

Коли дивізії у складі корпусу борються поруч себе на вузьких бойових відтинках, то воно може

виявитися доцільним, щоб командування корпусу дало дивізіям інструкції про їх розчленування, а головню про розчленування приділеної артилерії, та доручило їм бойові завдання і поза їх бойовими смугами. Загально беручи, командування корпусу своє безпосереднє розпоряджування корпусною артилерією обмежує до найважливіших батарей, які мають тоді окремі завдання на далекі відстані.

Командувачів **плян наступу** становить собою підставу для вогневих плянів артилерії й піхоти. Командувач може доручити начальникові артилерії розроблений вогневий плян для артилерії, який тоді — залежно від ваги наступу — повинен бути складений у загальних обрисах, або й подібно, а при наступі на сильні становища він може бути міродайним для визначення часу й мети наступу піхоти.

Вогневі пляни артилерії й піхоти мусять бути узгіднені. Йдеться про те, щоб ними охопити всі відомі цілі, які супротивлятимуться наступові, та щоб негайно поборювати всі невідомі ще до даної хвилини цілі, які виринуть аж із початком чи то й підчас наступу, передусім же ж теж і такі, які діятимуть фланкуче з сусідніх відтинків ворожого фронту. Тому вогневі пляни піхоти й артилерії мусять брати до уваги теж і глибину бойовища. Всі ці завдання вимагають докладного договорення нижчих командирів піхоти й артилерії, що співпрацюють на поодиноких бойових відтинках. Вони, ці командири повинні подрібно устійнити взаємне доповнювання своїх родів зброї та взаємну допомогу як теж подбати про те, щоб навіть тоді, коли вогонь притихне, важливі цілі таки обстрілювати далі. Коли вогневі пляни артилерії й мінометів (гранатометів) схрещуються на тому самому полі цілів, то в окремих випадках міномети можна підпорядкувати артилерії.

Від виступу піхоти до вриву в головне бойовище ворога слід постійно змагати до вогневої переваги над ворожою артилерією. Щоб піхота могла просуватися вперед, така вогнева перевага необхідна переважно тоді, коли противник розпоряджає сильною артилерією з добрим пристрілом. Слід завчасу примусити мовчати теж і ворожі протилетунські батареї.

Артилерія оборонця старається перед поборюванням вберегтися, а цьому можна не раз перешкодити добрими засобами стеження й активною летунською розвідкою. Інакше ж то її поборювання стане можливим щоплиш тоді, коли наступ піхоти примусить оборонця зрадити вогневі становища своїх батарей.

Розпізнані з деякою певністю ймовірні ворожі батареї треба перед виступом власної піхоти до наступу так поборювати, щоб вони не могли вже серйозно турбувати наступу. Якщо артилерія оборонця слаша, то згадані батареї буде тоді можна далі шахувати навіть слабкими силами; з черги слід поборювати нововиринулу артилерію і негайно ввести в дію достатню кількість артилерії для безпосередньої підтримки піхоти. Коли ж однак оборонець виявить на початку наступу нашої піхоти нову сильну артилерію, тоді інколи треба супроти неї аж вибороти собі вогневу перевагу. Слід врахувати й ту перерву, яка внаслідок цього настає в наступі піхоти. Що важче стає поборювати ворожу артилерію, то важливіше буде в рішальних хвилинах наступу осліпити вороже артилерійське стеження за допомогою штучного диму. Лиш дуже рідко вдається перевести поборювання ворожої артилерії несподівано швидко чи то — на початку наступу піхоти. З другого боку — несприятливі умови стеження можуть не дозволити на якийсь інший вибір, хіба що прийдеться пересунути реченець піхотного наступу.

Заготвлення піхоти до наступу у вигідних становищах залежить від охорони, що її ті становища дають перед ворожим вогнем, та від реченця пі-

хотного наступу. Якщо вихідні становища не догідні, а початок наступу ще не назначений, тоді їх ці вихідні становища, слід займати пізніше. Слід прослідити, чи не має критич доріг для примаршу.

Міродайними для визначення реченця наступу є: успішне поборовання ворожої артилерії, змога заготовити піхоту в вихідних становищах і висліді невпинно веденої бойової розвідки; його слід назначувати можливо найпізніше.

У визначеному часі піхота залишає свої вихідні становища.

Переведення наступу піхоти і швидкість, з якою цей наступ проходить, залежать від того, як близько до ворожої бойової головної лінії було підсунуто вихідні становища, яка форма поземелля (терену) в місці наступу, наскільки сильно опановує його вогонь оборонця та як міцно оборонець його тримає ще своєю обсадою. Коли вихідні становища помітно від себе віддалені і слід рахуватися з сильним ворожим вогнем, то може виринути можливість — використати для першого просування вперед — сумерк. Теж штучна димна заслона може влещити просування крізь відкриті частини терену. Де ворожий вогонь примушує піхоту зупинитися, там вона окопується. Тоді вона помалу пробивається то тут то там вперед, використовує просування зосереджений в часі й просторі вогонь своєї важкої зброї й артилерії і знову окопується. Отаке неуважне працювання просування піхоти в сторону сильно розбудованої ворожої головної бойової лінії може — в разі важких умов наступу — тягнутися цілими днями. В такому положенні піхота підсуватиметься спершу розчленована глибоко й рідко, щоб передусім виманити ворожий огонь, а командир мусітиме застосувати свою важкозбройну піхоту та артилерію.

Коли цей плян виконано і перевага власної артилерії стала помітною, то на перший плян висувається все більше при дальшому просуванні зпереду вогневий бій піхоти. Якщо це виявиться доцільним, то слід скрипити — передові відділи наступу. Важкозбройна піхота мусить діяти там, де артилерія в достаточній мірі не може впливати на хід бою. Тоді, як у випадку слабшого ворожого спротиву прорив може безпосередньо наступити після підсуву в напрямі ворожої бойової лінії, то завзято боронювано противником головне бойовище перед проривом слід далеко вглиб підготовити за допомогою зосередженого вогню всіх родів зброї для цього прориву, а противника — виснажити.

Прорив, залежно від міці головного ворожого бойовища оформлюється різно. При слабкій обороні він часто виявлятиме самостійність нижчих командирів і нагадуватиме собою форми прориву при наступі в невідготованому терені. Завзята оборона може накинути потребу прорив оформлювати суцільно. Тоді останньої ночі перед проривом піхота згущує свої лінії на переді і намагається підсунути до ворога так близько, як це лише можливе, щоб вповні використати вогневу підтримку. Прорив це тоді звичайно суцільний наступ на пробій в докладно визначеному часі. Його реченець слід аж до останньої хвилини зберігати в таємниці. Прорив слід починати на світанку, якщо хочемо оминати того, щоб піхоту, яка йде в наступ за видна не наражувати на діяння керованого стеженням ворожого вогню. Піхота не сміє нічому дозволити відвернути свою увагу від основного завдання, і — підсуваючися слідом за вогнем власної артилерії й важкозбройної піхоти, пробивається аж до цілі наступу. Коли вороже головне бойовище сильно укріплене, то може виринути потреба до знищення перешкод вжити саперів. Слід своєчасно звільнити частини артилерії для завдання супроводити піхоту, яка йде у прорив та підпорядкувати тій піхоті, батерії, що помітять можливість просування вперед на власне рішення.

За допомогою наладнаної стівлі поміж вогнем та штурмовим просуванням вперед і при співпраці всіх

родів зброї ворога треба, після вриву в його становища, перемогти на самому головному бойовищі в численних поодиноких боях, і то перемогти аж до повного прориву, чи то аж доки не буде досягнуто першу ціль наступу. Як не в пляні зараз таки йти далі поза ту досягнуту ціль, то здобутий терен слід приспособити для оборони і тримати його так довго, аж доки наступ можна буде повести далі. Негайно слід вислати звіти й перевести розвідку. Противник може підчас наступу зробити спробу перенести свою оборону до задньої лінії, щоб там оборонятися далі у кращих умовах; він може теж пробувати — загалом відтягнутися від нашого дальшого наступу. В обох випадках він, звичайно в ночі змагатиме до того, щоб відв'язатися від напасника.

Частини, що борються на переді, звичайно пізнають що найскоріш, коли противник не хоче продовжувати боротьби на доданохвилевих становищах. То ж тоді вони повинні бистро стежити за всім, що діється у ворога. Теж і спонукка до дальшого просування вперед тоді нерідко вийде від частин, що наступають в переді. Слід змагати, щоб шляхом гострого напірання втримати з ворогом стик. При цьому слід звертати бачну увагу, чи терен не затруднений.

Коли противник відступає на недалеку задню лінію, тоді напасник повинен здобути за допомогою розвідки передусім дані про нові становища ворога та про можливості наближення до них. В разі нічого відступу противника, більші сили зможуть піти вперед щоплиш досвіта. З уваги на сподіване сильне протидіяння ворога, головню ж його артилерії, вони повинні підсуватися відтинками і рушити вперед щоплиш тоді, коли маса власної артилерії буде готова до вогню з нових висунених до переду вогневих становищах.

Коли треба сподіватися, що противник подається далеко взад і не буде можливо негайно перейти до погоні за ним, тоді командувач наказує, як себе має вести артилерія, правильне настигання піхоти та призначає постійні резерви. З переходем головних сил почерез доданочасову передову лінію часто треба буде підждати аж до ранку. Коли це можливе, то вперед слід йти навперейми ворогові. Треба рахуватися з протиударами відступаючого противника.

Скорочений спосіб наступу можна застосувати тоді, коли противник захитаний передніми боями, чи то ще не зовсім готовий до оборони, чи врешті коли трапляється ще якась інша нагода, — заскочити його і скористатися з власної переваги. Від положення й сили ворожого становища залежатиме, наскільки можна буде зрєктися з подрібною розвідкою та з інших приготувань до наступу і яку далеку ціль визначувати. Швидко розгорнення сильної артилерії, скоре розгорнення й заготовка піхоти на близькій відстані від ворожого становища — в короткому часі вможливають використати власне догідне положення. З'єднання бойових возів, своєчасно готові до введення в дію, облеплять наступ, чи інколи його щоплиш зрєблять можливим взагалі. Серед догідних умов погоди й терену може пригодитися і штучна лимна заслона.

Супроти противника, який ставляє зтяжний спротив напасник досягне свою ціль тоді, коли наступатиме великими силами на одному відтинку. Коли такий наступ доб'ється швидкого й глибокого прориву, тоді противник залишить дуже скоро і цілий терен. Якщо йому пощастить своєчасно відступити, тоді йдеться про те, щоб гострим напіранням і наміченням далеких цілів наступу йому, противникові, уже не дати відв'язатися від нас і перешкодити йому створити новий фронт. Коли ж противник усадовлюється далі позаду, тоді новий наступ треба повести проти іншого місця його фронту, щоб таким чином його заскочити й тим скоріше добитися нового прориву. Для тієї мети завчасу необхідно зформувати нову

групу наступу. Слід тримати близько масу артилерії; доцільним може виявитися застосування бойових возів, саперів треба підтягнути до переду, а з частин зв'язку ввести в дію тільки те, що найнеобхідніше.

Погоня. Втома війська не сміє ніколи бути причиною перерви в погоні за ворогом. Але ж і командир на має права вимагати неймовірного; ним нарівні мусять керувати сміливість і безоглядність. Кожний мусить дати з себе все, що можливе. Заходи для погоні треба поробити своєчасно. Перецінення успіху, який саме довершується, скриває в собі небезпеку серйозних протиударів ворога. Сили, застосовані до погоні передчасно, можуть в остаточному підірвати успіх перемоги. Переможець переслідує ворога на широкому фронті, завжди змагаючи до того, щоб противника охопити (оточити), перегнати його, загордити йому на особливих відтинках відступу, або ж відтіснити його від його ж таки задніх зв'язків.

Противника вганяють в руки погоні ще й за допомогою запор на його ж задах.

Якщо на підставі летунських та інших звітів, та на підставі напірання власних частин і на підставі послабленого ворожого протидіяння, а деколи теж і на підставі звідомлень сусідніх відтинків, командир пізнає, що противник не може втримати поля бою, то тоді до можливих меж запалює волю до перемоги у своїх підкомандирів, у вирішному напрямі погоні врухомлює всі сили, якими розпоряджає, та посилає вперед якомога швидше нові зформовані відділи погоні. Роди зброї з порівняно вищою швидкістю і рухливістю — повинні переслідувати ворога в першу чергу. Широкі можливості відкриваються для армійської кінноти і великих моторизованих частин. Їм слід приділити моторизованих саперів, протипанцерну зброю й протилетунські війська. Де навипередного переслідування ворога не можна почати з крила (флянки), або якщо дорога тудию надто далека, приходиться війська погоні кидати крізь місця прориву. В таких місцях необхідно тоді впору наладнати упорядковані умови наказодавства.

Мисливські й бомбові літаки — слід кинути проти відступаючих сил противника, залишаючи на пізніші інші завдання. Літаки тоді збільшують розклад ворога і вносять заколот на тилкових шляхах, відтинках і залізничних станціях.

Розвідувальні літаки зорять ворожі шляхи відступу і стежать за можливими наспілими ворогові підмогами.

Нижчі командири, що знаходяться вблизи ворога, використовують перші рухи його відступу і, не чекаючи наказу, кидаються за ним у погоню. Вони повинні діяти сміливо й самостійно. Слід використати всі слабкі місця ворога, що відступає. Із сусідніми й подальшими відділами вони шукають сполуки й співпраці тільки під аспектом спільного побороування ворога. У розгарі погоні не вільно призабути про звіти, які цілі досягнуто.

Забезпечення всіх родів зброї стріливом це передумова енергійного переведення вогневої погоні.

Зокрема **артилерія** спосібна переслідувати ворога далекосяжністю свого вогню й поворотливістю. Де це тільки можливе, там вона посилає свій вогонь до можливо найбільшої нагальності. Її частини залишаються на місці так довго, доки відступаючого ворога можна ще побороувати вогнем обсервованим і вогнем на підставі мапи. Головно ж треба взяти під обстріл дальші цілі; однак це обстрілювання не сміє перешкоджувати власній піхоті в погоні. Далекобійні батареї покривають якнайсильнішим турбувальним вогнем шляхи відступу ворота й його залізничні станції.

Інші сильні з'єднання напірають вперед враз із піхотою, що в погоні, не дають ворогові осадовитись, побороують його протинаступ й поступово переймають вогневі завдання тих частин, що ще по заду.

Вогнем, і можливо найгострішим напіранням **піхота** перемінює початкову поразку ворога в повний його розклад. Де треба, вона атакує ворога ручною гранатою і холодною зброєю. Роди її важкої зброї не сміють лякатися займати становища зараз таки за нею, чи то навіть і в передовій лінії. Де ворожий спротив сильніший, там слід пробиватися вперед попри нього, заднім частинам залишаючи його зломання. Їх треба підводити до переду скрізь там, де погоня здобуває ґрунт найшвидше. Теж і вони повинні оминати передчасного звертання в бік (для охоплювального маневру).

Затрунені противником смуги терену треба обійти і позначити їх для тих військ, що йдуть позаду. Крізь такі смуги військо може пробитися на автомашинах. В місцях, які відтруті легко (шляхи, незарослий терен), треба якомога швидше поробити переходи.

Сапери, що їх не кинено в погоню загороджувати ворогові шляхи відступу, дбають про направу шляхів і доріг позаду військ погоні, які переслідують ворога.

Частини зв'язку підтримують усіма силами сполуку поміж командувачем і військом, що в погоні. Передача звідомлень тут часто змушена користуватися засобами бездротного зв'язку. Дивізійний відділ зв'язку прокладає осевий провід до переду у напрямі погоні і то зараз же за найпершими частинами піхоти. Коли ж ворог стане знову до боротьби, треба розбудувати звітовий пункт, з якого слід прокласти зв'язок до війська і навпаки. Засоби зв'язку, що вжити в підслуховій службі, підчас погоні мають змогу для багатющого підслуху ворожої служби зв'язку.

Всі командири супроводять військо, що переслідує ворога, чи то йдуть безпосередньо за ним.

Тиллові позиції й задні сторожі ворога не сміють переслідувача відтягнути від вирішального напрямку і зв'язувати поважніших його сил. Вперто треба пробувати підійти до головних сил ворога. Відповідно до того слід теж підтягати до переду й резерви і, як треба, формувати з них нові ударні групи, що наново йтимуть вперед у погоню. Коли ворог заляже в терені, з якого не зразу його можна викинути, тоді наступи знову слід підготовляти більш пляново й підтримувати їх сильнішою артилерією.

Розчленування з'єднань, що постачають стріливом, засобами боротьби й харчами, проходить так підчас самого просування вперед і не сміє вводити розладу у справний перебіг погоні. Командувач мусить звільнити частини, що ведуть погоню, від журб про доставу й від транспортування.

Підчас погоні **вночі** піхота вдаряє фронтально, вздовж шляхів, а артилерія в тому ж часі посилає до якнайбільшої нагальності свій турбувальний вогонь на найдальші відстані. Поодинокі батареї намагаються йти вперед і займати становища згідно з мапою. Вони ведуть турбувальний вогонь, а деколи мають змогу навіть встрявати в штурмові бої піхоти. Звіти з передової лінії про досягнуті цілі повинні запобігти тому, щоб погоню, яке веде погоню не попало під вогонь власної артилерії.

Нічні нальоти літаків можуть ще скріпити діяння артилерії в терені ворожого відступу.

Відділи, що призначені до переслідування ворога навперейми, треба висилати по змозі ще вночі.

Погоню можна зупинити тільки на наказ командувача. Погоня не сміє стримуватися перед якимось одним відтинком терену.

Проблеми зв'язку в УПА і підпіллі

Про значення зв'язку в УПА і підпіллі не треба багато говорити. Дію зв'язку, засобу керівництва, порівнюють до кровоносної і нервової системи людського організму, без правильної діяльності яких приходить до негайного паралічу чи замирання організму. Зв'язок в підпіллі далеко складніша і відповідальніша проблема, ніж у всяких інших організаціях. Наші визвольні формації діють на терені менше чи більше опанованім ворогом, що дозволяло лише в деяких періодах і лише частинно користуватися нормальними, легальними засобами зв'язку.

Далі постійна дія ворога, властивості терену й konieczність строгої конспірації ставить поважні труднощі в його справжній діяльності.

В історичному перекрою засоби і форми зв'язку можна поділити на три періоди, що мали свої окремі особливості, хоч і багато спільних рис. Перший це піднімецький період боротьби 1942-1944 рр., другий — підбольшевицький період — широких форм повстанської боротьби від 1944 до 1946 р., і третій — часи підпільних форм боротьби — від початку 1946 р. по сьогодні. Звичайно про засоби і форми зв'язку третього періоду боротьби говорити ще завчасно і ми обмежимося до загальної характеристики.

Якщо йдеться про засоби й форми зв'язку, їх можна поділити на таких п'ять родів:

1) **Зв'язок при допомозі зв'язкових, кур'єрів** чи післанців. Він полягає в тому, що члени зв'язкової мережі, почавши від звичайного післанця що переносив записку чи пакет до сусідньої камениці, а скінчивши на кур'єрах, що їхали і тисячу кілометрів, напр. зі Львова в Донбас, переносили чи перевозили записки, пакети тощо на місце призначення. Такі зв'язкові послугоувалися ворожими засобами комунікації (поїзд, авто, трамвай тощо), а також мандрували по партизанських лініях. Ролю того рода зв'язкових приходилося не раз виконувати і дипломатичній службі УПА, коли вона їхала в таку подорож, де ще не було підготованого ґрунту.

2) **Штафетні лінії** — це були спеціальні лінії зв'язку підпілля, що мали завдання якнайскорше перекидати людей і пошту на далеку віддаль.

3) **Тайники**, практиковані широко головню в третьому підпільному періоді боротьби. Це є умовлені пункти, криївки чи замасковані скриньки, в яких одна сторона залишає пошту, а друга забирає.

4) **Пункти-резиденти**. Це були зв'язкові, дуже часто живучі легально, до яких зголошувалися на кличку. До них приїжджали поїз-

дом чи підпільним зв'язком, а вони получували з відповідним чоловіком зв'язковою лінією чи давали потрібні інформації.

5) **Спеціальні місії і рейди**. Де не можна було зв'язатись описаними способами, там на зв'язок вирушав відділ чи група УПА рейдом (напр., зв'язок між Грубешівщиною і Підляшшам, зв'язок закордон). Вони приходили на місце і там зв'язувалися з потрібними людьми.

Зв'язок між центральними клітинами УПА, ОУН і УГВР

В першу чергу займемося зв'язком між вищими клітинами нашого визвольного руху, тобто між Головним командуванням і Краєвими командуваннями УПА (Командування УПА Північ, Схід, Південь, Захід) та іншими підзвітними відділами і внутрі Головного Військового Штабу (ГВШ), що часто перебували в віддалених від себе пунтах з огляду на безпеку. Подібно був побудований також зв'язок між ОУН і Краєвими проводами ОУН (КП ОУН), а з повстанням УГВР між поодинокими Секретаріатами і підзвітними клітинами.

При цих установах нашого визвольного руху існували окремі відділи або референтури зв'язку, що мали завдання побудувати зв'язкові лінії до потрібних відділів і клітин УПА і підпілля, їх забезпечити та контролювали їх справність і безпеку.

Найважливішим засобом зв'язку стають післанці звані «кур'єрами». Тут в першу чергу на увагу заслуговують кур'єрки, що їздили поїздами, автами чи іншими засобами комунікації ворога. Позитивом того зв'язку було, що кур'єрки відносно скоро могли прибути на місце призначення, негативом, що такі подорожі були небезпечні, бо німці безпереривно проводили облави, контролі «лапанки» до роботи в Німеччині, і часто не помагали і «найліпші» документи. Тому такими засобами було перевозити лиш невеликі записки, як інструкції, накази, короткі повідомлення тощо, що мусіли бути добре зашифровані. Більші пересилки, як підпільну літературу, ліки тощо перевозили головню залізничники чи обслуга льокомотиви, що мали де пакети захищати, або перевозено їх автами. Тоді залага була в німецьких уніформах та мала відповідні документи і супровідні листи. В цей спосіб перевозувано деколи людей. Часто приходилося їхати також з певними завданнями ворожими комунікаційними засобами, в першу чергу для налагодження зв'язку, для організації або налагодження розвідочних клітин в ворожих центрах. Напр. поїздки зв'язкових ОУН до Києва в 1942 р., коли то в наслідок арештування порвалися зв'язки з клі-

тинами ОУН в Києві. Про одну з таких поїз- док оповідає Є. Стахів в статті «В місії УПА і УГВР до Італії в 1944-45 рр.» (Сучасна Україна» ч. 18 (69) від 6. 9. 1953 р.).

Форма зв'язку кур'єрами лише в мінімальній мірі задовляла потреби підпілля. Найбільше значення мали т. зв. **штафетні лінії**. Ними проходили основні маси людей, пошти і літе- ратури, а також всякого майна: ліки, харчі, матеріали до друку та друкарські прибори, зброя, амуніція тощо.

Штафетні лінії були побудовані так: що 20-30 км. був зв'язковий пункт, де постійно дижурили підводи та верхові коні. За справ- ну дію штафетної лінії відповідав її шеф. На пункті можна було задержатись недовше як 5 хвилин. Подорож відводою, верхи чи пішки мусіла проходити як змога найшвидше. По дорозі можна було затриматись тільки для засягнення розвідки. Де було потрібно, зв'яз- кові пункти мали до диспозиції бойові групи, а навіть і відділ УПА (при переходах кордо- нів) для охорони переходячих людей. Звичай- но цією формою зв'язку користувалися вищі старшини УПА чи провідні члени підпілля, чи охорона перевозжуваного майна. Коні на зв'язкових пунктах були власністю підпілля, де таких не було, там селяни дижурили з під- водами. Кожна головна штафетна лінія зв'яз- ку мала ще запасові лінії, що починали не- гайно діяти, коли були якісь перешкоди на першій, або вона була розконспірована перед ворогом. Для безпеки таких ліній, або, щоб вона не була надуживана, вздовж шляху, що кілька зв'язкових пунктів був контрольний пункт, де перевірювано, чи переходячі по лі- нії люди мають потрібний дозвіл і чи знають кличку до даного зв'язкового пункту.

Подорож по такій штафетній лінії прохо- дила надзвичайно скоро. На віддалі до 150 км. і більше, нею можна було скорше дістатися на місце призначення, як залізницею, що із- дила тоді доволі нерівномірно. Напр., я їхав штафетною лінією з Самбірщини з с. Татари до Львова не цілу літню ніч (в червні 1944 р). Багато про поїздки штафетними лініями і їх справність оповідає О. Мартович в «Україн- ській Трибуні» ч. 1-2, 314 за 1949 р. в статті «На мандрах в УПА». Між ГК УПА її крає- вими командуваннями, коли вони були від- далені було дві, а то і три рівночасно діючі штафетні лінії, та окремі ще резервові. Часто ці лінії рівночасно виконували послуги і до нищих клітин (ВО УПА) чи були спільні для УПА і ОУН. Крім того були **окремі штафет- ні лінії для перевоження великих вантажів**. Напр. в 1943 р. лінія Волинь—Галичина, і Полісся—Галичина, якими з Галичини йшли для УПА різні товари, харчі і — в першу чер- гу сіль для відділів УПА і населення Полісся, в 1944 р. лінія «Карпати» із Словаччини і Ра- дехівщини обабіч Львова до Карпат, що ни-

ми їхали цілі валки підвод були під охороною відділів УПА.

Під большевиками

Большевики зразу кинули проти УПА ве- ликі сили військ МВД. В кожному районі по- стійно квартирувало від сотні до куреня військ МВД, не вчислюючи іншого поліцій- ного апарату і допоміжних частин. Постійна і строга контроля ворога засобів комунікації і подорожних, вже в перших місяцях побуту большевиків доказали, що користуватися во- рожими засобами комунікації для переїзду кур'єрок, не говорячи вже про мужчин, було неможливо. Пенетрація відділами МВД тери- ну, нічні засідки та підслухи, врешті доноси сексотів, унеможлилювали також просува- тись по штафетних лініях кінно чи підвода- ми. Штафетні лінії почато обслуговувати вже в перших місяцях побуту большевиків **піхот- ними кур'єрами**. Але цей зв'язок натрапляв всеодно на дуже поважні труднощі, тому, що ворог всі свої зусилля спрямовував на лікві- дацію підстави цього керівництва підпілля — зв'язку. Справна дія зв'язку стала одною з поважних проблем, які важко було розв'язати. Через брак зв'язку нераз відривались по- одинокі терени чи групи УПА від своїх ко- мандирів чи зверхників (напр. група УПА Холодного Яру на Київщині).

Коли війська МВД нераз бльокували села цілих районів, а то і всі терени діяння УПА (перша така бльокада зимою 1945-46 перед виборами), тоді прийшло дальше удоскода- лення штафетної лінії. Це удосконалення по- лягало на введенні **«мертвих пунктів»**, **«тайни- ків»** і **пунктів зустрічі** кур'єрів одного зв'яз- кового пункту з кур'єрами другого.

«Мертвий пункт» — «тайник», це сховок чи невеличка криївка, викопана в землі, в якій кур'єри одного пункту залишали пакети з поштою і записки, а кур'єри з другого пун- кту опісля їх забирали. Таке пересилання пош- ти з одню «м. п.» до другого звичайно від- бувалося що 5 до 10 днів.

Пункти зустрічі були назначувані поза на- селеними пунктами на непідозрілому і догід- ному терені, щоб ворог не міг зробити засід- ки. Зустрічі кур'єрів, що переводили людей чи переносили пошту, відбувались також що 5-10 днів, а то й рідше в назначених годинах, звичайно увечорі або над ранком. Якщо кур'є- ри не прибули на пункт в означений час, тоді зустріч ще була актуальна на другу ніч.

Час зустрічей кур'єрів на штафетній лінії чи відбирання пошти з мертвих пунктів були так побудовані, що на одному пункті зв'язку перебувала підпільна пошта чи переходячі люди від 3-6 днів, але пересічно на цілій шта- фетній лінії не довше 4-ьох днів на відтинку одного пункту (30-40 км.).

Зв'язковий пункт складався з командира і 4-8 кур'єрів. На зв'язковому пункті вони мали криївки для себе і для гостей, що проходили по штафетній лінії. Мертві пункти були віддалені від зв'язкового пункту 15-20 км., тобто одну ніч обережного маршу. Недалеко мертвого пункту чи пункту зустрічі зв'язкові мали криївки, в яких перебували день чи довше, коли треба було чекати на сусідів. Крім командирів цілої штафетної лінії, введено ще командирів менших відтинків для контролю справності та безпеки зв'язку. На випадок непрацездатності зв'язку були передбачені кур'єри, що знали мертві і зустрічні пункти з дальшими звенами зв'язку, які получувалися безпосередньо. Була опрацьована ціла система контролю пробожних зв'язком, щоб забезпечити зв'язок перед евентуальною провокацією. Крім того була широко застосована практика безпосередніх кур'єрів, головню на близьку віддаль та далекий зв'язок з закордоном.

Бойовий зв'язок

Зв'язок в УПА і підпіллі був децентралізований, опертий на директивах, інструкціях і загальних вказівках.

Якщо йдеться про УПА, то вона не мала жодних труднощів в керівництві боями, бо УПА не діяла великими з'єднаннями.

За німецьких часів для бойового керівництва при нечисленних операціях більшими з'єднаннями, використано засоби, які має регулярна армія (радієвий на Волині, телефонічний, мотоциклевий, кінний, піший, та всі засоби сигналізації).

За большевиків зразу ж відпав радієвий, телефонний і мотоциклевий зв'язок, а згодом і кінний. В дальшому УПА діяла лише сотнями та малими відділами, що вже не вимагало складного зв'язку. Організація і побудова таких зв'язків в основному не різнилась від регулярних армій.

Зв'язок підпільної адміністрації

Це безпосередній зв'язок між низовими клітинами підпілля, села з селом, чи СКВ (самооборонний куцевий відділ) з СКВ. За німецької окупації був в кожному селі зв'язковий пункт, був шеф зв'язку і кілька чи і кільканадцять кур'єрів, дуже часто до всіх дооколичніх сіл. Для пересунень по зв'язку широко використовувано тоді підводи — їхали селяни за чергою, а в час, коли було глибоке болото — верхом. За большевиків був зв'язок тільки на піхоту, рідше кінно. До того за большевиків найбільше використовувано зв'язок між СКВ, що в перших роках — до кінця 1945 р. звичайно перебували влітку в лісі, взимку по селах. Цей зв'язок використовували також дуже широко люди, що проходили штафетними лініями, в першу чергу з огляду на безпеку (місцеві зв'язкові з СКВ добре знали терен і відносини). Зв'язок між

селами відігравав меншу роллю. Був ведений в першу чергу жіноцтвом, дуже часто навіть старими бабусями, головню під час облав, коли большевики арештували молодих дівчат поза оселями, а ніччю робили засідки.

На особливу увагу заслуговує місцевий зв'язок, полученний з вартою, що мав охороняти оселі перед несподіваними наскоками ворога, організований впершу чергу цивільним населенням. В цьому наш наряд був дуже винахідливий і прямо неможливо подати в короткій характеристиці всіх прикладів. Наведемо декілька для ілюстрації: На горбочку за селом, якщо розуміється такий був, або в такому місці звідки видко околицю, цілими днями бавилися діти. Якщо в напрямі до села їхав ворог, дитвора з криком кидалася в село і це був знак, щоб всі загрожені ховалися і ховали майно від грабежі. Або: в час облав хтось з кожної хати працював на господарстві біля дороги. Коли йшов ворог — вони повідомляли з уст до уст про небезпеку. Польська газета в 1946 р., мабуть «Жолнеж Польські», кепкує собі з того роду зв'язків на полонині так: на кожній горі в Карпатах стоїть жінка і як іде ВП вони сигналізують про небезпеку «голим тилкем».

Найширше й найбільш досконало того рода зв'язок при допомозі народу був побудований на Волині в 1943 р., коли то німці уряджували погроми цивільного населення. Тоді кожне село мало все своє майно закопане, а підручне на возах і в часі появи німців все, що жило втікало в ліси під охорону відділів УПА. Тоді кожне село мало ватру чи зорців в селі, за селом, на спеціальних вежках, що в час зближення ворога як за татарських часів при допомозі сигналізації (дзвін, биття в рейку, запалення сирої соломи) повідомляли негайно про небезпеку. Село, що завважило ворога, повідомляло також сусідні села і командира відділу УПА.

Безпека зв'язку

Терен діяння УПА і підпілля є вкритим великою кількістю всяких зв'язкових ліній, що пробігають у всіх напрямках, на коротші і довші віддалі. За німецької окупації в системі підпільного зв'язку брав участь в деяких селах сливе кожен селянин. Це було законмірне, бо в боротьбі брало участь все українське населення. Ворог вів боротьбу з усім народом. Звичайно, коли узгляднити пізніший досвід підпілля, в багатьох випадках можна було більш раціонально побудувати систему зв'язку, але на це тоді не було часу.

В боротьбі з большевиками реорганізацію подиктувало саме життя. Щораз нові труднощі в боротьбі з військами МВД підказали обмежити поштові і людські пересилки до мінімуму, не говорячи вже про такий люксус як пересилання харчів, одягу чи інших товарів

на далекі віддалі. Від 1946 р. сильно обмежено централізоване друкування газет, книжок та журналів і поодинокі області й округи діставали їх лиш в кількох примірниках. Вони вже самі помножували її на цикльостилю, машинах до писання, щоб вистарчало для кадрів підпілля та населення. В зв'язку з переходом на підпільні форми боротьби, робота зв'язку завмирає осенню, коли передбачують, що впаде сніг і починається щойно на весну. Крім того наступила цілковита децентралізація керівництва підпіллям, що постала також через труднощі у зв'язку. Тепер інструкції діяльності видаються вже на довший час. Коли порветься зв'язок на якийсь час, відірвана клітина має напрямні для дальшого ведення праці. Звичайно, велике значення в боротьбі з большевиками в сучасному має підтримка зверхників чи і взаємний моральний вплив. Для вдержання зв'язку між низовими клітинами та провідними членами руху, кожний провідний член є прикріплений до якоїсь області, безпосередньо керує роботою і несе за неї відповідальність.

З огляду на безпеку кожна лінія зв'язку має свій номер, чи поазбучне позначення. Коли якийсь пакет йде кількома лініями, то

на ньому позначається назва чи число лінії. Кожан к-р зв'язкового пункту не знає більше, як йому потрібно. Так само люди, які висилають пошту, знають лише як вони мають адресувати. Крім того, що певний час — двічі річно, при розконспірованні частіше — шеф зв'язку міняє номерацію підлеглої йому системи зв'язку.

З проблемою безпеки зв'язана також метода конспірації пунктів квартирування визначних діячів підпілля та важливих осередків.

Щоб унеможливити ворогові розкрити таємниці підпілля в підпільних записках широко стосуються коди і шифри.

Пересилані письма складувано в рольку, якнайменшого розміру, перешивано ниткою і заляковувано печаткою. Це уможливило контролю, чи записка не була відчинена в дорозі. Дальші заходи, щоб записки не попали в руки ворога були: кожний зв'язковий носив пляшечку з бензиною і в випадку безвихідного положення дер записки, підпалював їх, або, як на це не було часу, підкладав під себе торбу з поштою разом з граною і розривався гранатою. Так в безвихідному положенні покінчили життя багато героїчних зв'язкових УПА і підпілля.

Ген.-лейт. Душан КВЕДЕР

Югославська партизанська війна

Відомий швейцарський військовий журнал «Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift», (1953, ч. 7-9, Фрауенфельд) помістив статтю шефа вишколу югославської армії, яка подає цікаві помічення з історії й досвіду титівської партизанки як теж неменш цікаві міркування автора щодо ролі партизанки в майбутньому. З деякими скороченнями подаємо нижче хід його думок. **Редакція.**

Передвоєнна югославська армія була розбита й знищена впродовж 12 днів у квітні 1941 в., країну ж поділили поміж собою після капітуляції — Німеччина, Італія, Болгарія, Угорщина й Альбанія; встановлено нові кордони, а країну обсаджено сильними військовими й поліційними з'єднаннями. Вся армія попала в полон. Офіційний політичний провід утік за кордон, а населення залишилося без охорони.

Перші місяці окупації пройшли на готуваннях до резистансу. До перших зачіпних дій зформованих югославських партизанських відділів прийшло в червні 1941 р., і вже в липні почали вибухати перші повстання.

Першими організаційними формами були загони із 10, 100, 1 000 та геть аж до 3 000 чоловік, побудовані за територіальним принципом і прикріплені з організаційного, психологічного й постачального погляду до якогось терену чи то до окреслених сіл. Для кожного краю-області створено окремий крайовий штаб, а для всієї Югославії верховний генеральний штаб із Тітом у проводі. Стратегія цього руху спротиву від самого початку була наставлена на найуспішнішу в такому випадку — офензивну боротьбу. І сам перебіг цієї боротьби виявив, що тільки така постійна активність спрможна підсичувати й скріплювати в народі духа спротиву та що тільки така активність уможлиблює поширення повстання і організаційну розбудову партизанської армії. Згідно з планом цієї загальної стратегії власного проводу оці створені югославські загони розгорнули успішну офензивну

тактику. Спершу почали з наскоків на поодиноких бійців і вартових окупанта, а згодом перейшли до нападів на поодинокі ворожі патрулі й колони, що проходили селами й лісами. Таким способом витіснено окупаційні війська з деяких теренів, а в висліді чого югославські загони здобули деяку безпеку щодо свого розташування, рухів і постачання. Понадто ж перейдено до систематичного знищення зрадників, ворожих шпигунів і колаборантів, чим осягнуто безпеку не тільки для самих відділів, але й для цивільного населення. Як же ж отак була запевнена деяка безпека запілля як свободної у деякій мірі операційної бази, то ці партизанські загони (вони стали у міжчасі куди численнішими) перейшли до загального контролювання ворожої мережі зв'язку. У висліді постійних засідок і наскоків на ворожі патрулі й колони, у висліді знищення ворожих комунікацій і об'єктів, зв'язок поміж окупаційними гарнізонами постійно рвався чи то був zagrożений. Скріплені партизанські загони здобували на ворогові важку зброю, яка їм уможливила проводити наскоки й на ворожі гарнізони: спершу на дрібніші, а згодом і на більші. У висліді цих дій окупант був примушений розв'язати дрібні гарнізони й скупитися по більших місцевостях, що їх тоді й відповідно укріпив. У висліді зліквідування таких огірених пунктів стало можливим пов'язати терени різних партизанських загонів і створити перші визволені території. На них і створено народні визвольні комітети і ці перейняли в себе функцію цивільної влади.

В липні й серпні 1941 р. прийшло вже до загальних повстань на цілих областях. У Західній Сербії 7. 7. отак визволено територію завбільшки в Швайцарію. 13. 7. повстали проти італійського окупанта чорногорці і, за винятком трьох ворожих опірних пунктів, визволили всю Чорногору. Впродовж декількох тижнів роззброєно майже всі італійські частини. Незабаром прийшло до вибуху повстань теж і в Словенії, Хрватії, Боснії й Герцеговині. Окупантів ці повстання заскочили й збили з пантелику: вони бо не сподівалися такого резистансу і тим самим їм не вдалося якстій застосувати відповідних протизаходів; мусіли поготитися з тим, що «мала війна» перемінилася в справжню велику. Восени 1941 р. окупаційні частини (німецькі, італійські, болгарські й угорські) у Югославії налічували 24 дивізії — 390 000 чоловік, а як сюди додати ще «четників» Недіча й Михайловича в Сербії й Чорногорі, «ушастів» Павеліча в Хрватії і «білу гвардію» в Словенії — то це число сягало пів мільйона. Партизанські ж загони налічували яких 80 000 бійців і розпоряджали фабрикою легкої зброї (рушниць, бомб і стрілива) в Ужїцах у Західній Сербії. Успішно протиставлялися партизанам самими лише карними експедиціями та відділами погоні для окупантів було вже годі: вони мусіли перейти до широко-запланованих офензив; за півчетверта років війни (1941 до літа 1944) таких великих офензив проведено сім. Крім цих офензивних операцій у великому масштабі, поведено ще низку дрібніших наступів на поодинокі терени й вогнища повстання: брали в них тоді участь ворожі з'єднання в силі 2—30 000 чоловік.

Німецькі офензиви. Першу таку регулярну офензиву поведено в листопаді-грудні 1941 р.; її пункт тяжіння це Західня Сербія. У Сербії тоді діяли 23 партизанські загони із якими 25 000 бійців, визволені ж від окупанта західньо-сербська територія, завбільшки в Швайцарію, охоплювала й порівняно великі міста, як от Чачак, Ужїце й Пожега. Німці кинули на цю офензиву п'ять і пів дивізій враз із артилерією, танками й летунством. Безпосередньо після цієї офензиви, 22. 12. 1941 (сьогодні це «день югославської народної армії!») створено першу югославську партизанську бригаду. Слід пам'ятати, що німці тоді стояли під Москвою й Ленінградом, а західні альянти в Північній Африці теж опинилися були в критичній ситуації.

Другу офензиву почали в Східній Боснії з початком 1942 р. дві німецькі дивізії та деякі частини «четників» і «ушастів»; заплановано й участь декількох італійських дивізій, алеж ті через власну скрутну ситуацію в Чорногорі й Герцеговині не змогли прибути. Не зважаючи й на цю офензиву, партизанські сили зросли в усій країні: звільнено чималі терени в Чорногорі, Боснії, Хрватії й Словенії і зформовано нові регулярні бригади.

Третю офензиву (15. 4. 1942 по кінець червня 1942) розпочало німецьке командування двома німецькими й вісьмома італійськими дивізіями як теж немалими частинами «четників» і «ушастів». Від липня по листопад 1942 наступали італійці в Словенії якимись 100 000 бійців. Підчас цієї офензиви югославське командування зформувало нові бригади з партизанських загонів Сербії, Чорногорі й Східньої Боснії та з п'ятьма бригадами повело протифензиву на Східню Боснію. Число цих бригад зросло так далеко, що годі було командувати ними з одного центру; то ж створено більші оперативні з'єднання: дивізії і армійські корпуси. Під кінець 1942 р. югославська визвольна армія налічувала вже 150 000 бійців, зформованих у два корпуси з дев'ятьма дивізіями, 36 самостійними бригадами, 70 батальйонами, 15 сотнями й 79 пар-

тизанськими відділами. Окупаційні ж сили в Югославії зросли в тому ж часі на 630 000 бійців (35 дивізій, 5 бригад, 15 полків і 146 батальйонів), до чого слід ще дочислити ок. 170 000 «четників» і «ушастів». Впродовж яких сімох місяців 1942 югославська армія виконала безліч офензивних операцій і заново створила в центрі країни визволену територію — «Тітову державу», як її звали німці; вона охоплювала більшу частину Хрватії, Західної й Середньої Боснії та частини Далматії й Герцеговини. Ускладнювалися проблеми командування, бо ж тут приходилося розв'язувати справи, що ними нормально займається уряд. З-поміж представників народів і партій, що брали участь у цій боротьбі, 26. 11. 1942 в Бігачі створено «Антифашистську Раду національного Визволення» як політичне репрезентативне тіло народів Югославії. Така ситуація в Югославії як теж і те, що силам «осі» все гірше велося на фронтах в ССРСР і в Африці, — примусили німців та італійців можливо якнайшвидше югославський фронт зліквідувати чи то бодай так звузити, щоб могли хоча б якусь частину в'язаних на ньому сил кинути на Схід чи в Африку, абож врешті бодай заезпечити лінії зв'язку через Балкан до Африки. До того ж німці й італійці тоді серйозно сподівалися альянтської висадки на Балкані й тому запланували нову офензиву з метою знищити партизанський рух, ще заки до такої висадки прийшло б.

У цій четвертій офензиві, що почалася з кінцем січня 1943 р., вжили німці шість, а італійці п'ять дивізій; планували оточити «Тітову державу» й застосувати тактику прочісування, щоб таким чином знищити партизан на Петровій Горі, Грмешу та в кітловині Неретви. На початку цієї німецько-італійської офензиви югославське командування зформувало оперативну групу з п'ятьох дивізій і рішилося на протифензиву в напрямі Чорногорі, щоб там заново підняти повстання, що його там вдалося було здушити окупантом враз із «четниками». Рішено перенести з собою й 4 000 ранених у попередніх боях. Несподівано ця оперативна група прорвалася широким фронтом на Неретву й розгромила італійську дивізію «Мурдже», здобувачи одночасно й усе її озброєння. Цю затримку над Неретвою якстій використав противник для загального оточення: німці кинули в цей «казан» дві дивізії й одну бригаду «ушастів», італійці ж — дві дивізії. Оперативну групу враз із усіма раненими оточено; у найкритичнішій фазі цієї операції протифензиву «казану» вивисив всього яких 35 км. Над Неретвою дійшло до битви, в якій югославська група розбила противника, переправилася через річку й таким чином вможливила евакуацію ранених. Але в наслідок незвичайної перетоми й важких життєвих умов серед поранилих і війська вибухла пошесть плямистого тифу; а що щеплінки не було, то ж чимале число бійців померло. Після цієї битви рештки оперативної групи — три боеспособні дивізії, себто все, що санітарям вдалося врятувати перед тифом, — продовжували похід в напрямі Чорногорі.

Знаючи про скрутне положення партизан, німці розпочали п'яту офензиву. Югославська група перебувала тоді в рідко заселених теренах Чорногорі й Санджаку, лікуючи своїх кілька тисяч тифозних бійців. Дбайливо підготовляли німці цей черговий «казан»: закінчивши в квітні зосереджування сил, почали операцію. Серед завзятих наступальних боїв, зокрема над річкою Суескою, югославські частини здобули три німецькі оборонні становища й прорвали перстень оточення: то ж дальша німецька офензива це був удар в порожнечу. Сама ж югославська група прорвалася в Східню Боснію й створила нову визволену тери-

торію. Решта ж партизанських загонів у Хорватії, Боснії й Словенії скористалася з тієї обставини, що головні ворожі сили були зв'язані у четвертій і п'ятій офензивах, перейшла до протинаступів і «Тітова держава» постала заново, цим разом на ще більшій території. Підчас і після 5-ої офензиви до югославського командування стали прибувати західно-альянтські військові місії, то ж воно влітку 1943 р. прийшло до висновку, що наближаються важливі події на західному фронті. Німецький відступ на Смоленськ і Київ та головна висадка альянтів у Сицилії казали сподіватися, що Італія напередодні капітуляції. У цій новій ситуації югославське командування рішило перекинути свої сили в західні райони країни, що їх окупували італійці. 8, 9, 1943, коли уряд Бадолія скапітулював, на югославській території перебувало 15 італійських дивізій. У висліді негайної акції югославських частин та загального повстання на всій окупованій італійцями території 11 з-поміж цих італійських дивізій були роззброєні й полонені чи то добровільно чи то силоміць; при тому їх окремі відділи добровільно приєдналися до боротьби проти німців. Всіх полонених незабаром звільнено. І тільки чотири італійські дивізії були німцями роззброєні чи то включені до німецької армії. Югославська партизанська армія незвичайно зросла на силах і озброїлася всіма родами зброї, включно з важкою. Визволено всю Далматію, Західню Хорватію й Західню Словенію. Майже все адрійське побережжя опинилося в югославських руках. Скріплені партизанські загои якстій повели наступи на німецькі опірні пункти на периферіях звільненої території й нанесли німцям дошкульних втрат.

Побоюючись альянтської висадки у звільненій Далматії, німці зібрали всі наявні сили й розпочали в вересні 1943 р. шосту офензиву проти югославської армії, що тоді налічувала: 9 армійських корпусів (27 дивізій), 8 самостійних бригад, 13 батальйонів і 123 партизанські відділи — разом 300 000 чоловік. Противник кинув в цій офензиві 21 німецьку (250 000 бійців) і півчетверта угорських дивізій (27 000 бійців). Хоч у висліді такого сильного натиску партизани мусли залишити великі пристані на побережжі, все ж їм удалося зберегти свої сили ненадщербленими, а під кінець перейти й до протиударів. В листопаді 1943 р. після цих успіхів скликано другу сесію Антифашистської Ради й створено Національний Комітет, що став виконувати функції уряду; щоб приспішити остаточне визволення країни, він і зарядив загальну мобілізацію.

Останню велику (7-му) офензиву противник повів у травні 1944 р. 24-ма німецькими, 9 болгарськими, 1 повною і 5 неповними угорськими дивізіями. Проти них стояло 13 югославських армійських корпусів (38 дивізій та ще 20 самостійних бригад і 107 відділів). Офензиву розпочато несподіваним скиненням парашутного полка у Дрварі, осідку югославської головної квартири, — з метою взяти в полон чи знищити штаб враз із Тітом. Із розбитого в рукопашному бою цього німецького парашутного полка врятувалося яких 120 бійців після того, як наспіли німецькі танкові частини. Тіто й штаб врятувалися. У важких боях по всій країні заламалася й ця німецька офензива. Противник втратив 20 500 вбитими і 6 500 полоненими. Здобуто 96 гармат, 19 танків, 3 літаки, 16 000 рушниць і 160 вагонів воєнного матеріалу; знищено ж: 175 гармат, 250 гранатометів, 108 танків, 37 літаків, 700 вагонів, 96 судноплавних об'єктів тощо.

Тепер югославська армія перейшла до операцій у широкому масштабі (налічувала тепер: 17 армійських корпусів із 51 дивізією, 23 самостійні бригади і 107 відділів — ок. 500 000 бійців). Проти них

мусли німці наприкінці 1944 р. вжити своїх 40 дивізій із 580 000 бійців. А в тому ж часі на італійському фронті проти 24 альянтських дивізій стояло всього 27—28 німецьких дивізій із якими 350 000 бійців. Після 7-ої офензиви ініціативу перейняла югославська армія. В половині 1944 р. особливого значення набула Сербія: можна було сподіватися, що незабаром советська армія осягне по через Румунію східній кордон Сербії; по через Сербію планувала відступати й та німецька армійська група, що окупувала Грецію. То ж стратегічне завдання югославців було — остаточно визволити Сербію й відтяти відворот до Београду згаданій німецькій армійській групі, що налічувала 350 000 бійців і 10 000 машин. З тією метою зосереджено на західному кордоні Сербії сильну оперативну групу із дев'яток дивізій, що враз із місцевими п'ятьма дивізіями після завзятих боїв визволила велику частину Сербії. Коли ж у вересні 1944 р. советські частини наблизилися до югославського кордону, то більша частина країни була вже в югославських руках.

Почалася велика битва за звільнення Београду: у наступі на столицю брали участь вісім югославських дивізій при підтримці советського змеханізованого корпусу. Дев'ять далших югославських дивізій при підтримці болгарської армії спиноували відступ німецької армійської групи «Е» з Греції. Після 6-денних вуличних боїв Београд здобуто; німці тут втратили 25 000 бійців убитими й полоненими. Рештки ж групи «Е» прорвалися на захід по через Боснію. Із Сербії за допомогою македонських партизанських дивізій звільнено й Македонію. Одночасно поведено наступ і в Середній Далматії, яку визволено в середині листопада 1944 р. у висліді скомбінованої двомісячної офензиви: десанту з островів і наступу чотирьох дивізій від суші. Це привело до відрізання шляхів відступу частинам німецького 21. армійського корпусу в Альбанії й до його знищення чорногорськими партизанськими з'єднаннями.

У висліді цих операцій створився регулярний югославський протинімецький фронт — від Сави по Адрію, — припертий на правому, північному крилі в Угорщині до 3-го українського фронту советської армії. З черги отже перейдено до формування великих модерних дивізій із важкою зброєю включно. Наприкінці 1944 р. і в початках 1945 р. зформовано чотири армії: I-шу з 10 дивізіями (130 000 бійців), II-гу з 12 дивізіями (100 000 бійців), III-тю з 7 дивізіями (95 000 бійців) і IV-ту з 14 дивізіями (95 000 бійців). В резерві головного командування залишилося ще сім дивізій. Всі операції проводжено в погодженні з альянтським командуванням в Італії та з советським верховним командуванням. Кліщеві операції північного й південного крила, що закінчилися здобуттям Клягенфурту, привели до капітуляції німецької балканської армії з фельдмаршалом Ліром. У них югославська армія знищила 140 000 бійців противника, а в полон взяла 240 000; при тому здобула: 2 950 гармат, 180 000 рушниць, 31 000 штук автоматичної зброї, 9 500 вантажних автомашин, 480 танків і 140 літаків. Сама ж вона налічувала тоді 800 000 бійців.

Але й жертви югославського населення були велетенські: за час війни число населення зменшилося на 1,7 мільйона із давніх 15 мільйонів; в тому 305 000 впало на фронтах. Противник же ж утратив у Югославії впродовж війни 450 000 вбитими і 559 000 полоненими. В тому ж часі югославські частини здобули чи знищили: яких 4 600 гармат, 13 400 кулеметів, 600 000 рушниць, 7 100 гранатометів, 300 літаків, 930 танків, 20 000 автомашин тощо. Знищено ж чи то важко пошкоджено: 153 фабрики, 72 електростанції, 104 шахти, 3 300 за-

залізничних і шляхових мостів, 840 залізничних станцій, 90 тунелів тощо. Після 1943 р. залізничний транспорт зменшився до 16% своєї пропускної спроможності.

Проблема територіальної війни. Остання війна навчила воєнків по всіх країнах неодного. Одна з-поміж сторінок цього багатющого досвіду це те, що всі загрожені якоюсь агресією країни підготували оборону своєї території в формі фронтальної лінії спротиву здовж кордонів. Напасник же ж, використовуючи всі позитиви заскочення, проламував таку форму спротиву за чергою в усіх нападених країнах. Його змеханізовані й змоторизовані колони проламлювали лінію фронту, сильні наступальні клини вганялися вглиб нападеної території, цілі області бували відрізувані, окремі ж групи армії оборонювача — оточувані. Великі з'єднання піддавалися чи то були знищені, армія розпадалася, капітулювала й ішла в полон; напасник же ж порівняно спокійно по через капітуляцію переходив до окуповування країни. Так за чергою зліквідовано Польщу, Данію, Норвегію, Бельгію, Голландію, Францію, Югославію й Грецію. Неуспіх фронтального спротиву проти агресії приніс із собою капітулювання уряду й наявних армій. Єдиний вийняток тут це тих декілька з'єднань, що відступили поза загальну лінію альянтів і там, без повнення мужвою з рідних земель, продовжували боротьбу у складі альянтських армій.

Окуповані ж народи, здебільша пригноблені пережитою поразкою й здеморалізовані капітуляцією, приймали ворожу окупацію як якесь неминуче зло. Розвивалися прерізні форми отвертої й замаскованої співпраці з окупантом. Людський потенціал і економіка цих народів запереставали бути активним чинником стратегії альянтського бльоку; ба якраз навпаки — вони ставали таким чинником ворожої стратегії. Але ж як війна у світовому масштабі затягалася, то народи окупованої території помалу прочувували від первісного приголомшення й приходили до пізнання, що війна з ворогом ще не закінчилася з хвилиною поразки підчас фронтального спротиву; відкривали в собі прогресивні й готові на боротьбу сили та починали організовувати активний резистанс окупантові. Але цей рух у багатьох країнах геть аж до закінчення війни не набрав відповідного розмаху, бо обмежувався головню до господарського саботажу й оминав отвертих ударів з ворожою збройною силою. Стратегічне значення цих рухів спротиву залишилося доволі обмеженим; велетенські потенціальні резерви окупованих переможцем народів залишилися для альянтської стратегії здебільша невикористаними.

Головна перешкода для розвитку оцих визвольних воєн, — крім інших політичних мотивів та ще крім браку зрозуміння для мілітарної ваги резистансу у альянтського військового командування, — полягала в тому, що вишколену передвоєнну армію, її старшинський корпус і врешті її зброю й спорядження у висліді капітуляції було передано ворогові. Не роблено найменших приготувань — матеріального, організаційного чи психологічного характеру, — щоб іще в мирний час, коли існували для того чудові передумови, створити базу для можливої визвольної війни в майбутньому. Тому то визвольні рухи здебільша тільки серед найважчих жертв і недостатків, просто імпровізуючи мусіли створювати свою нову збройну силу. Найдалі на цьому шляху поступила Югославія: доказом, що повстання проти окупанта не мусить обмежуватися тільки до господарського саботажу й до дрібних акцій партизанів, але що така війна може успішно вестися і більшими регулярними з'єднаннями у формі територіальної війни аж до остаточного звільнення країни власними силами.

Як же стоїть це питання супроти загрози нової

світової війни? Без сумніву, в Європі вже є країни, що мають реальні вигляди в разі ворожої агресії могли оборонитися фронтально. До них належить і Югославія, оборонні спроможності якої зокрема на суттєвих для країни стратегічних напрямках з дня на день завдяки власним засобам і джерелам постійно зростають, а останньо ще збільшилися в наслідок союзу з Грецією й Туреччиною як теж завдяки допомозі воєнним матеріалом зі сторони США. Було б безглуздя, якби ті країни, кордони яких збігаються з обороною лінією Атлантийського пакту чи то ті зокрема, що розпоряджають великими власними оборонними силами, — в наслідок занехання фронтального спротиву зразу залишили ворогові добровільно частини своєї території та допустили, щоб він без труду займав важливі осередки їхньої батьківщини. Вони мають повне право намагатися спинити агресію ще на прикордонні чи то в близькій глибині власної території. Вони навіть повинні докласти всіх сил, щоб у протиофензиві прогнози напасника із своєї батьківщини та розбити його на його ж території. Це найкраща й найідеальніша відповідь на всяку агресію. Тому то й армії таких держав повинні бути організовані, озброєвані й вишколювані під аспектом модерної оборони й протиофензиві.

Але ж деякі європейські країни ще й досі не мають найменших матеріальних передумов, щоб стосувати таке розуміння оборони. І це слід брати до уваги у стратегії кожної країни зокрема. Як же ж вперто триматися того, щоб агресію спинити фронтальним спротивом, і то навіть і тоді, як немає передумов для успішної оборони, — то воно насправді тільки допомагає напасникові: це бо дає йому змогу накинути оборонювачеві знищувальну битву, в якій, оборонювач, може тільки втратити свою армію. Можуть повторитися ситуації, типові для 1939, 1940 і 1941 рр. Тому то воно не йдеться тут ніраз — бодай нині — про якийсь песимізм чи дефетизм, якщо приходить рахуватися з можливою окупацією деяких територій у Західній Європі. Надто бо добре відоме співвідношення сил, що їх сьогодні оба супротивні бльоки в стані виставити, щоб могли рішуче виключати таку можливість для кожної з-поміж цих держав. То ж реально й отверто враховуючи можливість такої частинної чи повнісної окупації, кожна країна мусить собі ясно відповісти на питання: яку оборонну концепцію належить обрати та яку форму боротьби слід підготувати й здійснювати, щоб оминути капітуляції навіть і тоді, коли переможний ворог увірветься в країну?

Країна, що не матиме змоги всієї армії відтягнути рівнобіжно із альянтським фронтом, чи то країна, якій вдасться тільки частину своєї армії відтягнути на територію сусіда у систему стабілізованого фронту, тим одним ще аж ніяк не розв'язала питання своєї співучасті у війні. Насправді то щолещ у цьому моменті вона стоятиме перед важеним рішенням: що робити? Тоді перед нею стоятимуть лише дві можливості: або капітулювати або ж далі вести війну в новій формі, яка відповідатиме оцій зміненій воєнній ситуації й цьому новому співвідношенню сил.

Немає сумніву, що капітуляція деморалізує нарід і широко відкриває шлях коляборюванню та різним формам національної зради. З капітуляцією нарід втрачає щось, що куди важливіше ніж державна територія — втрачає свою армію, себто засіб відзискати свободу й державну територію. І що найголовніше: капітуляція союзної чи то навіть неутральної країни, окупованої тим самим напасником, це з погляду остаточної перемоги якоїсь коаліції у війні — річ безглузда й непотрібна. Вона шкідлива не лише для дотичної країни й для мораль-

ного обличчя народу, але й для спільної справи альянтів. Вона бо непотрібно віддає момент перемоги коаліції, а для дотичної країни здвожує тривання окупації, насилля й жертв. Теж і для одиниці капітуляція це в ніякому випадку не розв'язка проблеми її існування. Навіть якщо ця одиниця безумовно піддається ворогові, то тим — за сьогоднішніх умов безоглядної капітуляції — вона ніраз іще не забезпечує ні життя собі чи то своїй сім'ї, ні свого майна та кар'єри. Поневолення сьогодні у більшості випадків однозначне якщо не з наголою й швидкою особистою катастрофою, то бодай із смертю у повільній агонії.

В разі продовжування війни у новій формі оборонувач не сміє сильнішому противникові дати змогу знищувати у фронтальних боях (а які тоді вже не мають виглядів на успіх) свою військову організацію, живу силу своєї армії, озброєння й запаси. Досвід визвольних воєн недвозначно виявив, що те суттєве, чого на війні слід боронити, це не так територія, як саме жива сила. Жадна територія не вдасться втримати, якщо пропаде армія, і навпаки — можна назад здобути всякий втрачений терен, якщо існує армія.

То ж після зліквідування клясичного фронту не сміє наступати піддача чи капітуляція, а тільки — зміна форми війни. Повинна прийти **Рухома, територіальна війна** замість клясичної фронтної. Така зміна форми не завжди наступатиме нараз; перша форма перероджуватиметься в другу. Елементи територіальної війни вже існують у фронтній, подібно як і деякі елементи фронтної залишатимуться в територіальній; з наближенням перемоги оборонувача — форми територіального способу ведення війни все далі замінюватимуться формами фронтального ведення війни. Можливо навіть, що деякі форми фронтальної війни стосуватимуться і впродовж усієї війни, як от напр. оборона якоїсь «редути» (з природи важкодоступного укріпленого терену в горах, багнах тощо).

Нинішні європейські армії мусять рахуватися з можливостями вести війну в обох цих формах: фронтальній і територіальній. Єдино такий підхід в стані недопустити до капітуляції й розкладу армії, в разі, якщо фронтальне ведення війни на власній території виявиться безвиглядним. І аж тоді, коли ці армії будуть настільки сильними, що зможуть відбити всякий ворожий наступ, тільки тоді відпаде потреба в територіальній стратегії й тактиці як засобах оборони.

Досі в історії воєн не було ще випадку перейдення від фронтальної форми війни на територіальну, а тому деякі військові теоретики й практики скептично ставляться до такої думки. Алеж у світі не приходиться робити тільки те, що вже було кимсь зроблене впродовж історії; інколи доля примушує шукати нових доріг і методів. Якщо в дальшому з'ясовуватиметься югославський досвід територіальної війни, то воно ще не значить, що такий шлях і такі методи були правильні. Алеж варт над ними спинитися хоча б тому, що вони мали успіх.

1. Югославський досвід виявив, що територіальна війна за сьогоднішніх умов це вже не тільки «мала війна» (навіть хоча й охоплює типові дії малої війни), але такі справжній «велика війна». Її не слід звати просто «партизанською війною», бо з цим окресленням назагал зв'язані дії малих відділів, провіджені в користь власного чи союзного регулярного фронту. Під модерною територіальною війною слід розуміти самостійну чи бодай інтегральну складову частину загальної коаліційної війни. Така війна може так само, як і фронтальна війна дотичної нації, мати важливі й далекосяжні цілі — остаточне визволення країни від ворога. Вона, далі, — **регулярна** війна. Історія вже знає приклади, коли в ворожому заплілі різні акції виконуються й ре-

гулярними більшими чи меншими частинами. І югославська визвольна війна була теж територіальною регулярною війною. Всіми бо частинами, малими й великими, командував один центр а свої операції вони переводили за засадами регулярного ведення війни. Регулярний характер територіальних бойових дій був підтверджений у 1949 р. і міжнародною конвенцією. У модерній територіальній війні переважний елемент творять дії великих регулярних частин. У Югославії виявилось, що для існування більших регулярних частин та для вможливлення їм операцій конче треба в терені, проти ворожих ліній зв'язку і в містах комбінувати їхні дії із діями менших, теж регулярних, партизанських відділів. Великі з'єднання в'язатимуть рухому головну силу противника, а малі загони розпорощуватимуть його й зв'язуватимуть його вроздріб та тим самим утруднюватимуть чи то й перешкождать йому зосередити головну силу армії. Характеристичне для територіальної війни це те, що її ведуть більші регулярні з'єднання: від полка геть аж до армійського корпусу. Їх можна зформувані вже підчас цієї війни, як воно й було в випадку Югославії, абож — в разі перейдення армії з форм фронтальної війни на територіальну — це можуть бути ті ж самі частини, що вже існують; їх тільки слід зробити рухливішими, менш обтяженими й достосованішими до цієї нової форми бойової діяльності. Цю особливу форму регулярної війни слушно треба б називати **територіальною війною** вже хоча б тому, що в такому окресленні знаходить вислів ця обставина, що таку війну ведуть не здвож якогось одного чи більше фронтів, але на всій території держави. Це окреслює, очевидно, тільки форму такого ведення війни та її основне стратегічне й тактичне розуміння, а ніяк її політичний зміст. Своім бо змістом такі бойові дії це **визвольна війна**. Алеж не всяка визвольна війна мусить завжди бути територіальною; вона залишатиметься малою війною, якщо спиратиметься виключно на акціях дрібних і найдрібніших відділів. Типовими для територіальної війни є не чітко окреслені, наперед визначені фронти (хоча в ході війни може прийти й до них), а тільки використання всієї державної території, далі — незалежність від одного терену і врешті — свобідне маневрування. Операції більших з'єднань можуть розгорнутися то в цім то в тім районі, малі ж партизанські загони контролюють усю територію. Там, де виступають більші регулярні з'єднання, там постають звільнені терени, що їх відповідно до оперативних вимог можна залишити, щоб десь на іншому місці створити нові.

2. Територіальна війна в цивілізованій країні це організована й планово ведена війна. Її керівництво виразно централізоване, хоч у подробицях передбачається куди більше самостійності і ініціатива підчинених, ніж воно є в випадку фронтальної війни. Сила й перевага регулярної територіальної війни супроти типової «малої війни» полягає в одноставному, централізованому керівництві першої. Дисципліна мусить бути стосована в територіальній війні бодай настільки ж гостро, якщо не гостріш, як і в фронтній. Територіальна війна не сміє стати дезорганізованою війною за засадою: «Поступай, як можеш і стріляй на ворога там, де його зустрінеш». Такий резистанс завдав би ворогові втрат, які не були б аж ніяк співмірними із власними жертвами. Там, де немає зорганізованої повстанської армії, сам нарід спонтанно хватає за зброю щоб рятувати своє життя й дім, і розпочинає повстання та боротьбу. Такі повстання й стихійні вибухи засуджені на невдачу, якщо своєчасно не прийде до створення строгої військової організації повстання та до зформування військових частин. Ініціатива народу чи й одиниць у резистансі проти окупанта завжди побажана та позитивна і з політичного і з військового

погляду, але тільки тоді, коли якстій буде охоплена міцною організацією. Всяку дезорганізацію, анархію й самоволо слід безоглядно здушити; вони бо послаблюють резистанс, принижують серед народу повагу для армії і зменшують вигляди на оперативні успіхи. Грабежі, плондрування, знущання над населенням і тому подібне, якщо таке трапляється, слід безмилосердно викоріювати. В Югославії в таких випадках сантиментальности не було.

3. Вже в останній війні визвольні війни були **політичними**, ідеологічними війнами в куди більшій мірі ніж фронтальні війни світових потуг. Можна здогадуватися, що в якимсь можливим майбутнім зударі політичний характер визвольних воєн напевно виступить ще виразніш. Цей підкреслений політичний характер визвольних воєн виражується в тому, що не лише загальне ведення війни пов'язується тісно з політичними подіями в самій країні і в світі, але що й окремі операції чи навіть дрібні тактичні дії тісно в'яжуться з конкретними й специфічними данохвилевими політичними проблемами на якомусь окресленому терені. У визвольній війні кожен курінний чи й навіть сотенний, і особливо ж командант партизанського відділу, змушений самостійно розв'язувати цілу низку політичних питань і таким чином — вести свою політику. Без такої передумови його військові акції не можуть бути доцільними й розумними. Це таки факт, якого в такій війні ніяк не оминати, хоч би там як гаряче бажали собі старшини європейських армій відсепаруватися при виконуванні свого військового фаху від політики. Вирішна роля **морального чинника**, мабуть, ніде так чітко не виступає, як саме в визвольній війні. Тільки той нарід знайде в собі достатню моральну міць вести таку війну, який чи то вже розв'язав пекучі соціальні й національні проблеми по думці бажань широких народніх мас, чи то бодай розв'язує їх в ході цієї війни або за її допомогою. Тільки за таких умов визвольний рух може змобілізувати широкі прошарки населення на боротьбу проти ворога, а визвольна армія може отримати ціну, повсякденну підтримку цивільної людности і зокрема селянства, а без якої годі й думати про будь-яку діяльність чи то в великій територіальній, чи то в малій партизанській війні. Територіальна війна це війна народня і не можливо її вести без всебічної і добровільної підтримки народу. Слід пам'ятати, що застосовувати в такій війні якийсь примус дуже важко. Не слід теж забувати, яка величезна роля в такій війні припадає жінкам і молоді.

У творі «Про війну» (кн. 6, розділ 26) Клявзевиц говорить про противників «народної війни», що то виступають проти такої війни тому, що вона може бути однаково небезпечна для внутрішнього ладу як і для зовнішнього ворога. Такі переконання панують ще й сьогодні в урядових колах різних європейських країн. Алеж історія визвольних рухів за останню війну виявила, що острах за своє становище вповні безпідставний у будь-якого суспільного прошарку чи політичної групи, якщо вони рішені виступають у боротьбі проти окупанта. Широкі народні маси боротьбу проти окупації таки вестимуть і немає такої сили, яка б їх від того спинила. Хто ж у цій боротьбі стоїть осторонь, той свій вплив і позиції втратить, а хто з ворогом пактуватиме, той буде знищений враз із ним. Тільки у висліді ставання осторонь підчас визвольної війни панівні кола наражуються на риск політичних переворотів і аж ніяк у висліді підтримки й активної участі в такій війні.

Окреме політичне питання превеликої мілітарної ваги у визвольній війні це **боротьба проти п'ятої колони**. П'ята колони це незвичайно важливий засіб окупанта в боротьбі проти народу, який і після капітуляції не складає зброї і не піддається.

Без п'ятої колони окупант сліпий і безпорадний. Рішучий удар проти 5-ої колони перед початком воєнних дій чи то бодай у хвилині їх розпочинання ще не розв'язує питання цієї ворожої агентури. Невблаганною логікою вже сама окупація породжує нові роди п'ятої колони. Навіть серед людей, про яких ніхто б під час миру навіть і не був подумав, знаходяться мізерні слабодухи, опортуністичні людиці, мало свідомі з національного погляду, боягузи й моральні нулі, спекулянти й самолюбів, що особисту користь ставитимуть понад інтерес нації й пристануть до ворога, спершу може лише як неутральні, згодом як його дрібні співробітники, а врешті таки як зрадники й шпигуни. Не такий бо аж довгий шлях від того мовчазного визнання, що окупація — річ неминуха, до тієї хвилини, коли окупант увіпхає такому слабодухові в руки зброю для боротьби проти власного народу. Тому то й боротьба проти такої 5-ої колони у визвольній війні це не лише питання мілітарної акції, себто не лише справа фізичного знищення цієї колони. Щоб така мілітарна акція могла числитися на успіх, (бо ж ця 5-та колони являється все наново з кожним припливом війни), то її необхідно підтримати впертою й продуманою політичною боротьбою, яка й причиноється до **ідеологічного й морального** знищення 5-ої колони. А така політична акція у передвоєнному періоді це одне з-поміж найважливіших приготувань до майбутньої територіальної війни.

4. Територіальну війну завжди супроводять насилля, терор і репресії окупанта. Всяка війна тягне за собою людські жертви й втрати в національному майні. Територіальна війна забирає свої жертви не лише з бойової лінії, але й з-поміж цивільного населення; цим то вона й різниться від класичної фронтальної війни. Але й ця спричинює нині своїми далеконосними воєнними засобами, атомовою зброєю, хемічними й біологічними середниками, літаками й керованими на віддаль стрільнями — подібне. Жертви серед цивільного населення сьогодні конче йдуть у парі з будь-якою формою модерної війни. Нарід, що рішений вести територіальну чи навіть малу війну, мусить бути на такі жертви приготовлений; нарід, що не схотів би їх скласти, взагалі не може й думати про врятування своєї національної чести та про виборення собі свободи й самостійности. На війні просто немає якихсь надійних засобів, якими б можна вберегтися перед жертвами на фронті і в заплілі. Але югославський досвід виявив, що в територіальній війні існують зовсім надійні засоби, за допомогою яких таки можна зменшити число цих жертв. Нація ж, що на територіальну війну переходить із фронтальної і отже таким чином зберігає свою міжнародноправну тяглість, понадто має ще й ту перевагу, що їй з правного погляду ніхто не може оспорювати тих охоронних зобов'язань, що передбачені газькою конвенцією. Найкращий засіб, як оберегти доросле чоловіче населення перед репресіями, це включити його до військово-вих частин або бодай озброїти для самооборони. А коли майже все чоловіче населення Югославії було включене у військові частини, чи то озброєне по селах як народня самооборона, аж тоді стали неможливими проти нього ворожі репресії. У великій мірі це стосувалося теж і жінок та особливо ще молоді. Активна співучасть у боротьбі цих категорій населення власне їх радше охороняла ніж наражувала на небезпеки. Найнадійнішим же засобом проти незгідного з міжнародними постановами розстрілу полонених було притримання полонених воєнків ворога. Найуспішнішим же засобом проти репресій супроти жінок, дітей і старців була завжди посилені дія партизанів і все далі ширші розміри повстання. Як же ж ворог ствер-

див, що масові масакри цього слабого населення ведуть хіба до іще завзятішого спротиву народу, до нових повстань і до ще потужніших ударів наших військових частин, то засумнівався в доцільності такої власної поведінки. Тільки сильна власна армія в стані охоронити нарід перед ворожим терором і репресіями. Репресії ж стають тим менш можливими, що більше саме повстання поширяться на всі інші області країни.

5. Щоб могли передбачити й розпланувати такий територіальний спротив окупантові, треба мати реальне уявлення щодо можливостей окупанта контролювати окуповані ним терени та щодо можливостей існування й боротьби самої визвольної армії. Югославський досвід недвозначно показав, що там, де діють наші власні більші частини, там скупант не може втримати свого гарнізону, що був би менший бодай від скріпленого куреня. Менші бо гарнізони і особливо ж різні дрібні жандармерійні станиці постійно наражені на певне знищення. Густота ж таких гарнізонів завжди залежала від сили югославських військ на дотичнім терені. Там, де діяли тільки дрібніші партизанські відділи, там було й більше число дрібніших ворожих гарнізонів; а це облегчувало ворогові контролю, нашим же ж частинам утруднювало дію, а цивільному населенню зменшувало безпеку. Там же, де діяли більші югославські з'єднання, та ще зокрема як вони розпоряджали важкою зброєю, там число більших опірних пунктів ворога було невелике; а це дозволяло партизанським з'єднанням на більшу свободу маневрування, цивільному ж населенню це запевнювало більшу безпеку і врешті уможливило створювати звільнені райони. Вже на тій підставі (по одному ворожому куреневі на один опірний пункт!) можна собі виробити дійсний образ окупації країни, що вестиме територіальну війну. Отже дев'ять опірних пунктів на одну ворожу дивізію! А важливих міст, виробничих поселень, торговельних осередків і більших сіл у кожній європейській країні — сотні. Чи ворог буде в стані кинути аж стільки дивізій, щоб забезпечити бодай сяку-таку, все ж однак далеко не достатню, окупацію країни, — про те можна б сумніватися. Бо ж залишатиметься ще регулярний фронт альянтів, залишатимуться ще інші європейські країни, в яких напасник натрапить на такі ж самі проблеми, і врешті — залишатимуться ще й безмежні простори самого ССРСР і сателітних країн, де теж будуть потрібні цілі дивізії й армії, щоб і ці народи тримати в локорі. У кожній країні, що вестиме модерну територіальну війну, — крім окупованих міст, — будуть іще великі свободні райони, свободні села й міста, що даватимуть доволі можливостей для всіх родів операцій, лобних і великих, для постачання армії і для зорганізування служби зв'язку й розвідки. Нарід, що скапітулював, і особливо ж той нарід, адміністративний апарат якого перейшов на службу напасника, можна тримати під окупацією за допомогою кількох поліцистів, підтримуваних місцевими агентами: може, як резерва був би потрібний ще якийсь перекидний поліцейний полк. За те ж нарід, що не піддався, — навіть коли на важливіших комунікаційних лініях постійно пересуваються сильні ворожі колони, а по найважливіших центрах стоять ворожі залоги, — можна тримати під контролею тільки за допомогою чималого числа найкращих дивізій, але й тоді все ще залишається доволі місця й можливостей продовжувати резистанс проти окупанта. Отже окупація за таких обставин територіального спротиву це річ **зглядна**; насправді бо цілого народу, цілої державної території окупувати не можна ніколи. Більша частина народу і більша частина національної території залишаються свободними, завжди тоді, коли так хоче нарід і його армія.

6. Вже з дотепер сказаного можна заключувати, що оперативна база територіальної війни знаходиться не в містах, але **по селах**, себо в цих відкритих, просторих теренах, що їх не в стані контролювати навіть і якнайгустіші розташована окупаційна сила. Тільки такий саме маневрувальний простір вможливило існування більших регулярних частин, їхнє постачання, зв'язок і безпеку. Тільки в оперті на такі терени можлива поважніша успішна боротьба. Цілями ж югославських операцій із такої бази були звичайно саме міста — головні бази окупанта, отже його найістотніші й найвразливіші пункти. Без опертя на такі визволені терени в Югославії годі було б і думати про якийсь перехід від дрібніших партизанських загонів до масової армії. Тільки отак став можливим зрост початкової партизанської армії з її 92 відділами (разом 80 000 бійців) під кінець 1941 р. у регулярну масову армію, складену з 53 дивізій (800 000 бійців) підчас кінцевих операцій 1945 р. Теж і найвищі мілітарні та політичні керівні установи дуже скоро — ще в 1941 р. — перенесли свій осідок із окупованих міст на село під військовою охороною. Алеж воно ще аж ніяк не значить, що вся дія визвольного руху мала б обмежитися тільки на села. Конче потрібно, щоб таку війну підняти й **по окупованих містах**. Визвольна війна по містах порівняно з селами щоправда не осягне тих самих форм і розмірів, але все ж станувитиме важливу частину у цілості воєнних дій. Особливо ваги можуть набрати широкі перспективи господарського саботажу та агентати на поодиноких зокрема шкідливих представників окупаційної влади й адміністрації. В разі ж наступу на місто із-зовні немалу допомогу можуть подати озброєні групи в самому місті. Зрештою ж міста відіграють важливу роль в постачанні військових частин прерізним матеріалом, що його годі роздобути на селі; теж їх велике значення і для рекрутування та поповнення військових частин.

7. Територіальна війна югославського народу розгорнулася була на порівняно великому просторі (держжава налічує яких 257 000 кв. км.). Партизанським з'єднанням воно давало широкі можливості для маневрування, концентрування, розпорощування й відтягання частин з окремих теренів, zagrożених ворожою офензивою, як теж для перекидування військ у віддалені райони, щоб там провести несподівану офензиву. Тому за кордоном висловлювано думку, що, мовляв, Югославія могла вести територіальну війну тільки завдяки своїм порівняно великим просторам і що, мовляв, тому ведення такої війни по менших країнах куди більш утруднене, якщо взагалі можливе. Глибша перевірка югославського досвіду виявляє, що такі погляди не витримують критики. Хід боротьби в Югославії дав багато переконливих доказів на те, що й території окремих країн місцевим дрібнішим і більшим з'єднанням давали подостатком простору для всіх родів маневрування й операцій. Якщо ж поодинокі з'єднання залишали час до часу свої «традиційні» райони, то робили це не тому, що до того примушував їх ворог, але що просто оперативна доцільність диктувала їхнє вжиття в іншій околиці. З другої ж сторони одні й ті самі частини цілими роками діяли в своєму районі. Як приклад такого обмеженого маневрового простору можна навести Словенію, що охоплює щось понад 20 000 кв. км. (Швайцарія — 41 200 кв. км.). Через особливо делікатне положення цієї країни (вона була безпосередньо включена в адміністративний склад Третього Райху й Італії), далі через особливий задачі для словінських загонів — відрізати важливі лінії зв'язку, — а врешті й через специфічні умови боротьби на цьому терені — Словенія вела цю війну з куди більшою автономією ніж інші юго-

славські області. Тому словінські частини рідко співдіяли з частинами інших областей. Впродовж усієї війни, не зважаючи навіть на особливу завзяті оферзиви окупантів, словінські частини ніколи не були примушені залишити свій оперативний терен і пересуватися на територію інших областей Югославії. Єдино в Хорватії раз вони мали за завдання підтримати місцеві хорватські з'єднання при переведенні однієї більшої операції і після того повернулися знову в Словенію. Але словінським командувачам ніколи не здавалося, що вузькі кордони їхньої батьківщини не дають їм достатнього маневруального простору для життя й боротьби. Є ще й інша причина, яка відбирає всяку підставу для такого побоювання з приводу ніби надто вузького маневруального простору в майбутній війні. Вже сьогодні зовсім певно можна числитися з тим, що згідно з досвідом із останньої війни всі народи Європи, що опиняться під окупацією, в меншій чи більшій мірі вестимуть у якійсь формі боротьбу спротиву. Тому ж усюка повстанська армія знайде підтримку і по суміжних країнах. В разі ж особливо скрутної ситуації окремі частини зможуть знайти притулок і на території сусіда. Отак наприклад італійська партизанська дивізія «Гарібальді-Натісоне», що оперувала в північно-східній області Італії — в Фріюлії, багато разів зазнавала гостинної зустрічі зі сторни словінських частин. Болгарські ж партизанські загони часто хоронилися були на території Східньої Сербії.

8. Часто на Заході можна зустрітися з твердженням, мовляв, успішна територіяльна війна в Югославії була можлива тому, що там терен головню гористий і що, мовляв, така війна в країнах, де гір мало, бодай дуже утруднена, якщо загалом можлива. Досвід опрокидує й таку думку. Погляд, мовляв, терен у Югославії переважно гористий, не вірний: 54,8% території лежать понижче 500 м над рівнем моря, а 27,4% — це терени 500—1000 м над рівнем моря; отже 82,2% всієї території це хвилястий маневровий терен понижче 1000 м над рівнем моря. Як же ж сюди додати ще 14% середньогірських теренів з висотою в 1000—1500 м, а які з мілітарного погляду не різняться істотно від терену 500—1000 м, то вийде, що маневровий терен Югославії охоплює аж 96,2% всієї поверхні; справжні гори (1500—2000 м) займають всього 3,5% а високі гори (понад 2000 м) — заледве 0,5%. Отже югославські партизани жили й боролися в терені, що надається не лише для модерно озброєної піхоти, але й для дії моточастин, танків, артилерії й летунства. Югославський досвід опрокидує думку, мовляв, вести партизанську чи то територіяльну війну в гористому терені легше, ніж у середньопоперетинаному. Югославські частини якраз уважали гори недогідним і трудним тереном боротьби та постійно їх оминали, скоро тільки це ставало можливим. У гористий терен вони заходили лише тоді, коли того не можна було сминуту підчас маневрування, чито коли їх туди витіснила ворожа перевага. Маневрування й бої в горах вимагають великого фізичного напруження та особливого спорядження; утруднені там — постачання, транспорт, зв'язок і розвідка. На менших же висотах вести війну легше всякій армії, отже й партизанській. І що найважніше: в горах, де власне ворога й не було, партизанам нічого було робити і власне не було кого поборювати. А їхня ж функція це й була боротьба, яку вони могли вести лише там, де перебував ворог, а його можна було знайти лише на рівнинах та на нижчих висотах.

9. Подекуди на Заході панує погляд, що в їх країнах неможливо чи то бодай дуже важко вести територіяльну війну через число й густоту населених місцевостей та ще через добре розвинену мержу шляхів. Треба признати, що в Європі справ-

ді є деякі країни чи то райони, де операції широкого масштабу у визвольній війні утруднені через особливо велику густоту населення на майже абсолютню рівнинному терені. Алеж більшість європейських країн в основному не підходить під цю категорію терену. Не належить сюди й Югославія ні як цілість ні її окремі області. Із середнім числом 63 мешканців на 1 кв. км Югославія деякими областями своєї території належить густіших, деякими до рідших від середнього залюднення районів Європи. Для прикладу взяти б хоча Словенію, що з того погляду ще найбільш подібна до західно-європейських країн і тим самим її досвід тут найбільш повчальний. Густота населення тут — 70,5 мешканців на 1 кв. км, чи то навіть і більша, якщо відчислити її північно-західні високоальпійські райони, в яких насправді й не ведено жвавих боїв. У цій же Словенії, що переважно зіндустріялізована й налічує чимале число міст, впродовж цілих чотирьох років виконувано всі роди операцій частинами, що ще 1943 р. начислювали два корпуси з шістьох дивізій, три самостійні бригади й яких 15 партизанських загонів із кількох сотень бійців кожен (загальний стан — яких 35—40 000 люда). Ця густота населення на терені боїв партизанським з'єднанням ніколи не стояла на заваді. Навпаки, частини намагалися завжди прориватися в найбагатші райони, що їх звичайно ворог і найзавзятіше обороняв. Умови життя й боротьби там були помітно легші, постачання харчами й пристарування різного спорядження куди видаїніше, мобілізування нових бійців куди догідніше, забезпечення поранених простіше; там куди легше давалася зорганізувати система ліній зв'язку й розвідки. Те саме стосується й густоти мережі шляхів. Трудно знайти в Словенії якийсь пункт у терені, що в повітряній лінії був би віддалений від найближчого автового шляху більш ніж на 10—15 км. Ці шляхи, може, не так добре виасфальтовані, як на Заході, але ж усі вони мають твердий підмурівок так, що добре надаються для військових автотранспортів. І ця мережа шляхів ніраз не спинила партизанських дій. Ці шляхи, правда, послужили ворогові, але ж так само надавалися й нашим частинам. Коли ми хотіли, щоб ними не користувався ворог, то в нас було доволі засобів і можливостей, щоб зробити їх нежиточними для нього.

10. На Заході часте твердження, що успіхи югославської визвольної війни слід пояснювати порівняно відсталим цивілізаційним рівнем і порівняно низькою життєвою стопою довоснені Югославії; народи бо з низьким життєвим рівнем куди краще надаються до такої форми війни ніж хоча б високоцивілізовані народи Західньої Європи. Треба однак ствердити, що низька життєва стопа сама в собі це ще не причина, щоб у даній країні могла розгорнутися визвольна війна. Якщо б воно так було, то важко б зрозуміти, чому наприклад болгарам чи румуним, які щодо життєвої стопи не різняться від мешканців багатьох районів Югославії, чому вони не створили якогось чіткого протинімецького руху проти окупанта, хоч могли бути мати для того стільки ж причин, що й югославці. А до того слід пам'ятати, що підчас останньої війни багато високоцивілізованих народів вело бойові дії серед умов, що ні раз не були легші від тих, серед яких вела війну Югославія. Подумати б тільки про велетенські зусилля англійського вояка в африканських пустинях чи то американського — по заоканських джунглях. Теж і положення привиклах до високої життєвої стопи німців не було ніраз легке серед відсталих теренів ССРСР. А й французькі макізари якось давали собі раду серед умов своєї цивілізованої батьківщини; а що вони не розгорнули як-свід своєї діяльності, то це ніраз не викликано

їхнім цивілізаційним рівнем, а тільки загальним розумінням своєї боротьби й завдань, що їх вони собі ставляли. Воно не вірно пояснювати бойовий дух чи готовість на жертви в якомусь народі його цивілізаційним ступенем. В історії можна знайти доволі прикладів, щоб довести, що цивілізовані нації раз виявляють сильного бойового духа, а раз знову готовість скапітулювати. Таке трапляється й серед високоцивілізованих народів. То ж причин появи бойового духа слід шукати деінде. Деяку роллю в розвитку великого бойового духа відіграють славетні бойові традиції. Але тільки з них самих успіху ще не буде. Територіальну війну в майбутньому може вести кожен нарід незалежно від рівня своєї цивілізованості, якщо в ньому житиме висока національна свідомість і прагнення свободи та незалежності.

11. Армія, що готується до фронтової війни і передбачає згодом в висліді дальшого розвитку мілітарної ситуації перехід до територіальних дій, неминує мусити розв'язати питання про рід озброєння. Щодо ведення фронтової війни сьогодні погляди в усіх арміях приблизно однакові й насуваються самі від себе: потрібно наймодерніших зразків озброєння, себто зброї з великою нищівною силою, високим автоматизуванням і цільністю, з великим засягом дії і з високою рухливістю. В разі ж переходу на територіальну війну вимоги, ставлені озброєнню, такі: 1. воно повинно бути достосоване до постійних маневрувань і дуже рухливих дій; 2. повинно випалювати швидкі черги і 3. повинно враховувати вогонь і черги на близьку відстань. То ж накидається запотребування: в дуже рухомій, легко переносній зброї невеличкої ваги; у зброї з великою нищівною силою і з можливостями якнайшвидше зосереджувати вогонь; у зброї, засяг якої може бути й невеликий. На всякий випадок хибна тут думка, мовляв, частини, що ведуть територіальну війну, чи там партизанські загони, що виконують тільки підтримувальні дії в ворожому запллі, — мусять бути споряджені виключно легкою піхотною зброєю. З таким скромним озброєнням вони б ніколи не мали виглядів на поважніші успіхи. В Югославії виявилось, що територіальна війна якнайрішучіше вимагає застосування найрізноманітнішої важкої зброї. Саме важке озброєння було тією передумовою великих успіхів, що їх можна було добитися в другій половині війни проти потужних зосереджень добре укріпленого противника. Алеж треба брати до уваги і те, що не всі зразки озброєння, що придатні й необхідні у фронтовій війні, будуть необхідними й для всіх фаз територіальної війни, бо ж це суперечило б вимозі про рухливість територіальних операцій. Воно необхідно важкі типи озброєння на деякий час облишити й скрити перед ворогом. Вряди-годи, особливо ж у нас, широкого розгортання війни та власних офензивних дій, нераз трапляються випадки, коли можна та треба застосувати й важку зброю. Ще підчас і таки після останньої війни сконструйовано декілька нових зразків зброї, що помітно облегшуватимуть ведення майбутньої територіальної війни. Згадати б лише про протитанкову зброю, про легкі міномети та про інфра-червоне прицільне приладдя до ведення стрільби нічно. Вони подадуть розв'язку трьом великим питанням територіального діяння: боротьби проти опанцирених возів, знищування укріплених возів, знищування укріплених становищ і успішного вогню при нічних акціях.

12. Вигляди модерної територіальної війни не були б доволі ясними, якби не підкреслити особливо велегенського значення летунства для цієї форми війни, бо ж саме летунство в великій мірі і уможливило її ведення. Модерні парашутні з'єднання це

насправді й не що інше, як типові частини територіальної війни. Якщо в останній війні вони, за декількома винятками, виявили не всі можливості свого застосування, то причин тому м. і. слід шукати і в тім, що їх надто обтяжувало вимогами, які випливали з засад фронтального ведення війни і в тому, що вони виявилися не надто еластичними для стосування в територіальних акціях. Але вони мають куди більше можливостей на застосування, — зокрема ж на власній окупованій ворогом території, чи в союзній країні, — ніж їх за ними призначається. Якщо вони застосують відповідну тактику, то їхнє перебування в ворожому запллі не буде часово обмежене, як не було воно обмежене і для югославських дивізій, що то роками оперували посеред ворожих розташувань. Нові можливості для рухливості зв'язаних із тереном з'єднань територіального ведення війни розкривають ще транспортні літаки. Бо ж такі з'єднання можуть для своїх маневрів користуватися не лише маршами й пролітаннями але й отими літаками. Таким чином зростають можливості заскочення й швидкого переносу вирішних пунктів бойових дій з одного терену в інший. Велике значення при наступах на укріплені опірні пункти чи то при відбиванні численніших ворожих сил мають бойові літаки. Летунство може послужити ще й як важливий середник при постачанні частин, зокрема ж тими матеріалами, що їх важко вирвати з рук окупаційних військ. Транспортні літаки набувають вирішального значення при евакуюванні ранених і хворих, що то в територіальній війні становлять велике обтяження для оперативної армії. Евакуювання альянтським летунством декількох тисяч ранених наприкінці 1944 і в 1945 р. до Південної Італії дуже відтяжило й піднесло бойового духа югославських частин. Літаки дуже допомагатимуть у налаштуванні зв'язку поміж поодинокими командними станицями та уможливлуватимуть частіший взаємний особистий зв'язок поміж членами цих станиць. Тому то для кожної країни, що передбачає можливе ведення територіальної війни, конче слід розбудовувати власне летунство. Як транспортні літаки вистачатимуть менші типи із носністю яких двох тонн вантажу. Зокрема ж слід підкреслити придатність гелікоптерів, бо ж вони відкривають зовсім нові можливості для постачання й евакуювання. Винахідливість частин у «здобутім» районі вмітиме завжди створювати тимчасові летовища.

13. У західних арміях, що призадумуються над можливим застосуванням територіальної війни у своїй батьківщині, особливо ж виривають сумніви щодо можливостей **постачання**, і то зокрема — стрільвом. Без сумніву, це доволі трудна справа, але й вона не без виходу. Поміж югославською давньою і новою визвольною армією з організаційного погляду не було жадної тягlosti: нову бо зорганізовано на зовсім іншому принципі. При тому ж у початках незвичайної цінності набула та зброя й стріливо, що їх нелегальні організації та населення з власної ініціативи ще при розпаді давньої армії були заховали й зберегли. Було того мало, але все ж десить як на початок. З наведеного прикладу можна заключувати, що на першопочаток територіальної війни для регулярної армії вистане тієї зброї й стріливи, що ними вона розпоряджує при перейденні від фронтально до територіальної форми воювання. Понадто ж кожна держава в разі планового готування територіальної війни розпоряджає достатніми засобами, щоб заготовити по відповідних сховках багатющі припаси різноманітних матеріалів на цілі місяці чи й роки такої війни. В територіальній війні однак належить зуживати куди менше стріливи, ніж це звичайно трапляється у фронтовій; там належить добре призадумуватися, куди висидасться кожен окремий патрон чи гра-

ната. З дальшим розгорненням війни територіальна армія може переставитися на постачання зброєю і стріляючим шляхом здобування їх на ворогові. Ця здобича залишилася геть аж до закінчення війни головним джерелом югославського постачання військовими матеріалами.

* * *

При оцінці сьогоденної обороноспівності Заходу, само собою можна тільки висловити повне признание для великої ваги модерно озброєних дивізій з тими багатьма засобами вогневої підтримки, ваги стратегічного летунства, атомової бомби й атомової артилерії, керованих стрілен та всіх інших модерних типів зброї, — їх значення для фронтального відпору напасника та для дезорганізування його заплілля. Ці модерні засоби війни на класичному фронті в можливій майбутній війні, очевидно, становитимуть підставу оборонної сили й проти-офензиві. Алеж поруч із таким признанням для цих модерних засобів тільки аж надто часто недоцінюється того велетенського мілітарного й політичного значення резистансу тих народів, що то в висліді розвитку подій попадуть під ворожу окупацію.

Про їх резистанс або загалом не згадують або ж згадують тільки стак принагідно як про якийсь там собі маловажний допоміжний засіб партизанки. Тому то сьогодні робиться таки дуже мало, щоб заздалегідь підготувати якийсь **організований резистанс**. Оцінюючи взаємовідношення сил східного блоку й держав ОПАП-у, на Заході виходять із задоволення, що всі ворожі дивізії будуть вжити на класичному фронті. А власне на цьому фронті число цих ворожих дивізій могло б бути на багато менше, якщо б ворог був примушений вжити чимале їх число підчас війни проти повсталих народів. А з того виходить, що в сьогоденній планувальній залишається невикористаними велетенські резерви спротиву напасникові. Вага ж визвольних воєн для світової стратегії превелика і аж ніяк не слід було б її занебачувати при обчислюваннях співвідношення сил у світі. У своїх спогадах «Перстень замкається» Черчіль пише: «Ці партизанські сили (Югославії й Альбанії) в'яжуть стільки ж німецьких дивізій, що британська й американська армії разом взяті» (стор. 292).

Вигляди на **остаточну перемогу** в якійсь майбутній світовій війні — в руках союзних сил об'єднаних проти напасника. Така перспектива спирається не лише на більшому господарському й сирівцевому потенціалі цих союзних потуг, а який може мати вирішальний вплив на вислід такої війни; така перспектива включає й моральну перевагу тих потуг, якщо вони вестимуть війну, **якої вони не викликали**. Ці вигляди даватимуть велику моральну підтримку для всякого нападеного народу, теж і для того, що часово опиниться під окупацією напасника. Алеж вони не можуть служити достатньою моральною підтримкою для тих народів Європи, що їм окупація загрожує. Своїх бойових властивостей вони не можуть виплекати на базі сподівань, що в разі якійсь окупації їх рятуватимуть визволителі з-зовні. Бо такі сподівання можуть лише приспати, і ніколи розвинути чи то підтримати бойові чесноти будь-якого народу. Загрожений нарід мусить собі усвідомити, що він може боронитися й відбивати ворожий напад своїми власними силами і не сміє очікувати порятунку аж від інших. Загрожений нарід мусить усвідомити собі, що він непереможний — навіть в разі окупації. Тільки такий нарід може витримати напад, окупацію, терор і репресії, вистояти собі св-боду й незалежність та істотно причинитися до спільної перемоги над напасником. Але такі ви-

гляди на власну успішну боротьбу, навіть із дано-хвилево сильнішим противником мусять бути побудовані на реальних мілітарних спроможностях і на реалістичнім розумінні боротьби. Імпровізування визвольної війни без попередньої підготовки можливе, — доказали ж того приклади Норвегії, Франції, Італії й інших окупованих країн підчас останньої війни. Теж у Югославії, де щоправда певне підготування до такої війни вже було, в основному мілітарна організація мусіла бути створювана аж підчас війни; але такий шлях важкий, томливий, повний зусиль і жертв. Якби так давня югославська армія була підготувала щось реальне для такої форми продовжування війни проти завойовника, то положення визвольного руху було б, без сумніву, куди легше. Отже армія, що в своїх воєнних планах враховує м. і. і варіант часткової чи й повної окупації своєї території ворогом, своєму народові робить велику прислугу, якщо вона систематичними підготуваннями теж і до цієї форми воювання заощадить тому народові важкий шлях імпровізованого резистансу підчас майбутньої окупації.

Організаційної розв'язки питання підготовки до територіальної війни не слід шукати в творенні якихсь окремих частин для цієї форми війни. Цілу армію належить вишколювати для обох цих форм — фронтальної й територіальної війни, — бо ж часто їй буде передбачити, чи й котрі саме частини слід буде залишити в ворожому заплілі. Матеріальна підготовка до територіальної війни різнородна, і тому їй слід провести ще заздалегідь, підчас миру. При тому незвичайну вагу може мати психологічна підготовка. Перед останньою війною можна було зустрітися з таким найвимом поглядом, що мовляв всяке готування на випадок окупації чито навіть будь-яка розмова про можливий неуспіх фронтальної спротиву напасникові викликає дефетистичні настрої в армії і в народі, а тому одностайно з послабленням сили спротиву й бойового духа. Таку нереальну оцінку сил і недоцінювання потреби підготувати територіальну війну проти окупанта, — бо ж це був в остаточному наслідок такої оцінки, — прикривано фразами про абсолютну непереможність нації і про потребу офензивного розбиття всякої агресії. Тим самим посередньо визнавано, що поразка напасником фронтальної спротиву означатиме кінець і що з нею кінчиться боротьба й починається капітуляція та поневолення. Алеж тоді власне ніщо ще не скінчене, а в найменшій мірі боротьба та війна. Насправді ж то тоді повинен саме наступити перехід із однієї форми війни в іншу, яка щоправда трудніша й кривавіша, а яка однак буде тим менш трудною й кривавою, що солідніше було її підготовано. Отже підготовка до територіальної війни ще підчас миру ніраз не означає ширення якогось дефетизму в армії й серед народу, а тільки відкриває нові перспективи для ряткування національної честі й самостійності.

Якщо напасник знає, що враз із зліквідуванням фронтальної спротиву якоїсь країни, зокрема ж малої, заломиться всякий дальший спротив цієї ж країни, а вона сама готова скапітулювати й покоритися, то він розпочне свій наступ при першій-ліпшій нагоді. Якщо ж він однак знає, що в дальшій країні після поконання фронтової армії його ще чекає на цілій окупованій території дальша жаклива, виснажлива й дошкульна територіальна війна, то він тоді напевно застановлятиметься, чи справді воно оплачується. То ж територіальна війна це поруч сильної оперативної армії додатковий переконливий аргумент примусити напасника шанувати мир і занехати напад.

На українському Підляшші в рр. 1944-1948 (II)

Тиша перед бурею (зима 1946/47 р.)

Зима 1946/47 була на диво спокійною. В грудні 1946 їде Володя, керівник підляшського надрайону на Грубешівщину, щоб особисто дістати вказівки про пляни проводу щодо нашої дальшої діяльності. Було зовсім ясно, що з весною наступного року треба знову числитися з якимись несподіванками, хоча договір про «виміну» населення між Польщею й УССР і вигас був 15. 6. 1946 р.; а для того були потрібні вже тепер нові напрямні. На тім місці треба сказати, що дотепер нам не все вдавалося на час дістати інструкції, коли прихо-

Фрагмент з Великодня 1948 р.

дилося входити в деталі розрібки якогось нового питання і надрайоновий провід мусів багато дечого рішати самостійно. Зв'язок із округою, осідок якої весь час містився на південній Холмщині, був доволі рідкий. Про таку річ, як напр., щоб святочні матеріяли від крайового проводу прийшли в час, не могли ми й мріяти. Перешкодою було саме те, що підляшський надрайон ставсив собою український острів, до якого доходити треба було через зовсім виселений, і тепер уже вловні польський, терен холмського повіту і північної Грубешівщини. Яких сто кілометрів такого відкритого терену з неукраїнським населенням, не було так дуже легко проходити зв'язковим групам. Були надії теж, що, може, в наслідок відповідних аргументів представлених особисто вдасться все ж від командування відтинка УПА «Данилів», до якого належало й Підляшшя, виклопотати для нашого терену призначення на постійно якогось відділу УПА, та в разі потреби в наступнім 1947 році дістати більшу бойову допомогу для протиакцій верстові. Прикрий досвід із літа 1946 р., коли то на Підляшшя прибув лише один відділ «Галайда II» к-ра Чавса, діяльність якого була обмежилася до самозбереження, далі ж втрати в людях підпільних кадрів, а при цім ще й наука про те, що методом «мобілізації» тяжко створити сильнішу бойову місцеву групу, заставляли серйозно призадуматись над питанням, як і чим протидіяти новому ворожому натискові, що його треба було сподіватися в 1947 році. З поїздкою Володі зв'язувано отже чимало надій.

А в міжчасі робота підпілля йшла справно далі. Особливо пропагандивна робота, вишколи, пере-

вишколи, для якої звичайно найкраще надавалася зима, робота СБ тощо.

Як працювала пропаганда

Цікаво, напр., що саме від грудня 1946 р. почав виходити видаваний силами надрайонової референтури пропаганди «Холмсько-Підляшський Інформатор», цикльостилеве видання, що появлялося тиражем 300 примірників і виходило що десять день. Появилось всього 20 чисел; останнє з 10. 6. 1947 р. Правда, місцевими силами була редагована лише сторінка радіо-вістей, всі ж інші були передруками видань, надісланих «згори». Тому нераз приходилось робити такі «штучки», як от використовувати старі минулорічні мареріяли, зв'язані з такими святогочними подіями, як от національні чи релігійні свята, з нагоди яких звичайно бував відповідний наказ чи звернення УГВР, ГК. УПА чи КП ОУН, не подаючи при тім давньої дати журналу, і лише його число, коли він появилсь був десь іще попереднього року; все те, — щоб тільки дати газетці актуальности. До речі, програмові статті, заклики й відозви були звичайно зредаговані так, що їхня актуальність була завжди без закиду. Це може тепер видатись дивним, що редакція «ХПІ» опрацювала звичайно тільки радіо-вісті (звичайно лондонського БіБіСі та «Голосу Америки», а також Москви й інших), але на більше потрібна була згода КП.

Редактор має пеха

Крім того періодичного видання було дуже багато роботи з перевиданням різних летючок, закликів, звернень. Вони були на різних мовах: українській, російській, польській а навіть англійській. В англ. було приміром звернення: «до цілого культурного світу», яке з'ясовувало наше ставлення до справи насильного виселення з Закарзоння. Самі методи поширювання були дуже різні: з підпіллям ВІН ми вимінювали постійно по кількадесять примірників кожного нашого видання. Летючки розкидано і розліплювано в терені. Багато летючок в російській мові вкидано у поїзди, що йшли лінією Варшава — Бересть з доставами на конто репарацій з Німеччини і вони десь між вугіллями та іншим кромом їхали у глиб СССР. Останнє було тим легше, що на цій лінії відбувався дійсно сильний рух, а ми розпоряджали у залізничному персоналі відповідними впливами. Багато речей висилано поштою, але для того, щоб ворог не міг розкрити їх на місці висилки (поштові уряди терену Підляшшя вели цензуру всіх відсиланих листів) висилалося летючки кудись у місто центральної Польщі або «Зем Одзисканих» і звідтам малими кількостями видавалось на пошту. Адрес достарчала польська офіційна преса, в якій бували різного рода оголошення і з поміж них вибиралося адреси польської інтелігенції. На адреси чужинецьких посольств, які тоді знаходились у Варшаві й інших містах Польщі висилано було теж наші видання, але я дуже сумніваюсь чи вони доходили до них з огляду на польську цензуру. Про відгук тяжко говорити, бо для того треба було б розпоряджати в терені самої Польщі більшим числом своїх інформаторів. Одним відгуком на те, як здається у березні 1947 р. ми сипнули були тим способом більшу кількість летючок в польській мові на адреси у Варшаві, була лайлива стаття у котрійсь з поль-

ських варшавських газет. Загалом треба сказати, що одну ціль напевно досягалося: витворювано атмосферу непевності між ворогом, що ще збільшувалося фактом, що листи були вислані з теренів далеких від наших баз, з теренів корінної Польщі.

Про відгуки між місцевим польським населенням Підляшшя можна загалом сказати, що вони були позитивні, хоча тут може промовляв не лише наш ідейний багаж, як також у великій мірі респект перед наявною нашою силою.

Хотів пех, щоб попередникові «ХП», друкованому лише на машині, а який охоплював лише радіо-вісті та вістки з ворожої преси і розсилався лише для керівників окремих районів і членам надрайонових референтур підпілля (кільканадцять перших його чисел було вислано й «догори»), закрився був раз «редакторський чортик». Подала колись польська преса дуже лайливу статтю проти еміграційного клубу «Межимор'я», а молодий підпілляний редактор, за засадою, що, мовляв, мусить бути добре те, що лають большевики, взяв тай додав до передруку деяких виїнятків тої статті свій коментар. Той молодий редактор хоч і закінчив був гімназію одним з перших та мав ще інші «плюси», не знав бідолаха, що воно там властиво є те ціле «Межимор'я», а раз розмахнувшись пером, наговорив щось там і про ріст антибольшевицького бльоку народів. Але найгірше полягало в тім, що «абн» він написав був із великої літери. Після двох місяців з «поштою» приходять і лист із підписом КП, а там — після початкових слів признання і похвали — дочитується він і до вяснення, що це таке «Межимор'я» та ще до спокійної вказівки: вистерігатись від коментування питань, про які не знається, що вони собою справді являють. Наш бідний молодий редактор був опісля дуже обережний і, хоч не раз «свербіло перо», більше уже не показував своїх здібностей. Правда, на цьому нічого не втратив «Холмсько-Підляшський Інформатор». До речі, хоч і «наша газета», як називали її українські селяне Підляшшя, була у кожному українському селі, ми так і не діждались на неї дальшого коментаря КП.

Референтура це не тільки шеф

Може б на цім місці сказати ще декілька слів і про роботу самого надрайонового осередку пропаганди. В часі найкращого розвитку він складався з сімох людей: технічний осередок під керівництвом Стефка (теж — радист), машиніст Генік, цикльостилісти і загалом «головні техніки» Ігор та не більший від нього Нитка. Був ще вишкільник — здібний промовець, а коли когось теж цікавило б — колишній політ'язень польських тюрем за... комуну; він тепер умів, мабуть, найкраще з-поміж усіх нас словом гримити її, Скворода (Кричевський) ну і врешті — сам відповідальний редактор і референт (а в початках 1945 р. в оній особі — ціла «пропагандивна референтура!») Ч. із своїм зв'язківцем Вітею. По районах (а Підляшшя поділялось на чотири райони) були ще районіві референти пропаганди. Правда, справу ставлено так, що кожен підпілляник повинен бути пропагандистом, і кожен, в міру своїх сил, і старався ним бути. Не один, мабуть, напам'ять вивчив «Платформу УГВР» хоч це не перешкоджувало, щоб найкращі зловив контакт із селянами той, хто починав від добрих протибольшевицьких дотепів. Ще тепер пригадую, як селяне реготались, коли, здається, покійний Артур починав свій допеп про сталінську конституцію від слів: «Товагіці мужчина, товагіці жєнщина». А Артур як колишній підстаршина Ч. А знав їх немало. Технічний осередок працював увесь час справно. Тим більше, що, закріпившись подалі від лісів, де вештались БСВ

чи відділи УПА, а за ними ганяли УБП і ВП, на надбужних хуторах Заболоття, Кривовільки й Лішні на Більщині завдяки бездоганній конспірації зумів спокійно продовжувати свою роботу, не дивлячись на те, що нераз майже «під носом» вешталися вояки ВОП-у. Спокійно може власне завдяки тій обставині, що ворог ніколи не сподівався знайти нас там. Правда, згідно з відповідним зарадженням не сміли туди показуватись інші підпілляники, щоб не накликати біди. Тяжче було спершу роздобути такі речі, як папір, матриці, цикльостиль тощо. Але відколи наладнано взаємини із ВіН-см, вдалося все потрібне діставати через одного поляка-спекулянта, який мав теж деяке відношення до польського поротибольшевицького підпілля. Отже не диво, що напр. на те, щоб привести для нас закуплені балі паперу, він наймав з Варшави вантажну автомашину і вона притранспортує все те до його хати, а звідти перебираємо його ми. Бідні Нитка й Ігор, що це перебирали, мусіли пів ночі різати пилкою таку одну бєло паперу (це був газетний папір, що його ми опісля різали на потрібний формат!), щоб загалом його було можна якось навантажити на віз і відвезти замагазинувати меншими кількостями по різних місцях. Не тут місце вдаватися у всі деталі того, як виглядали свята і будні такого підпілляного пропагандиста, господарника чи СБ-іста, тому й обмежимося тільки епією маленькою дигресією на тему підляшської підпілляної пропаганди. Але може й вона дасть хоч дещо плястичніше уявлення про те, що криється під зчаства сухими даними офіційних звідомлень.

Підсумки за зиму 1946/47 р.

Вертаючись отже до ширшої теми, про зиму 1946/47 р. можна лише сказати, що вона пройшла без замітніших випадків, якщо не числити розброєння самим Володею і його трьома чоловіками охорони — чотирьох вояків ВП на колонії Голя (Володавщина, де здобуто тоді «детгяр» і три ППШ), кількох акцій нашого розвідкового апарату та часдо-часу наскоків групи ВП під проводом якогось працівника УБП на те чи інше село. Треба признати, що повстанська протирозвідкова служба перешкодила й тепер ворогові розбудувати свою агентуру. Виселенча акція літа 1946 р. і успіхи населення у протидії тій акції були тою рішальною силою, яка здобула повну симпатію для УПА й підпілля серед усього українського населення на Підляшші. І то не лише серед тих свідоміших, тих усіх «бувших», але і серед тих, у яких поняття національності ще не так давно було окреслювано словами «руський», «православний», «тутешній» чи, що за німецької окупації брали польські «кенкарти». Це створювало атмосферу, в якій не могла розвиватися ворожа агентура. Спокій у терені можна, мабуть, записати — крім слабости ворожої розвідки — ще й на рахунок того факту, що великі сили ворога було тоді кинуті в інші терени дій УПА, передусім у Карпати. Там же ж гине в одній засідці сам віцеміністер війни Польщі Сверчевський.

«Помста за Сверчевського»

Смерть Сверчевського знайшла й на Підляшші свій відгомін. Під гаслом «земста за Сверчевського» володавське УБП (між ін. його працівник зі с. Турно Матчук Іван) мордує кільканадцятьох українців на Володавщині, а між ними в селі Кривоверба — Шамрика Андрія й Ринковського Івана (перший був «винен» тим, що його син був у підпіллі, другого ж дочка була попереднього року засуджена на сім років в'язниці за співпрацю з УПА), у с. Хворостита селянина Глину, одного селянина у с. Замалодичє і в с. Голя та ще по інших селах. Всі їх тіла носили сліди звірських тортур. Ця робота

це діло працівників УБП: Пунди, І. Матчука й інших ще, що походили з сіл Коденець, Турно і Кривоверба, продажного й агентурного, походженням українського елемента. Шеф нашої протирозвідки сам походив з того терену й не диво, що після того він ліквідує тут всі менші чи більш винні агентурні елементи, які ще дотепер до деякої міри толеровано.

На польському відтинку на цей час припадає процес «уявлення» ВіН-у і польське підпілля перстає взагалі діяти на Підляшші.

Горять села

З весною 1947 р. червона адміністрація робить нові спроби заселити порожні українські села Володавщини. В нашій протиакції, яка припала на декілька днів перед новою хвилею виселення, було спалено кілька сіл (Пешиволя, Сосновиця, Королівка, Зіньки, Горки, Виталів, Угрин, Грабівка, Любень).

Цей останній крок був раніш довго обдискутований у керівних колах надрайону, і з уваги на те, що наспіли були вістки про нову хвилю насильного вивозу, яка мала б початися з початком червня 1947 р. і що треба було знову числитися, що лише силами підляшського надрайону треба буде вести протидію, а поляки ж поселенці відразу приходили зорганізовані в озброєну ОРМО, і тим самим збільшували число опірних ворожих пунктів, — поспіх при розв'язці того питання був конечний. Загальні напрямні КП були: спротив вивозові усіма силами і за всяку ціну. Тому, що на відкладання, — а воно сталося б, якби так консультуватися окружного проводу, — не було місця, рішено скликати нараду керівних чинників підляшського надрайону. На такій нараді, що відбулася в початках травня 1947 р. з участю всіх керівників районів і надрайонових референтур та к-ра Давида від відділу УПА «Вовки III», який весною 1947 р. прибув сюди з частиною свого відділу, — після довгої дискусії і було прийнято таке рішення. Акція пройшла вдало без наших втрат. Поселенні вже місцями поляки панічно розбіглися, а ОРМО не встигла віддати й пострілу.

Це й був теж і початок нової хвилі облав і засідок ворога; одночасно приходить теж нова хвиля насильного виселення.

Ця хвиля була найсильнішою і куди жорстокішою від усіх попередніх — вона й зуміла викинути все українське населення терену. У виселенчій акції приймали участь два полки ВП, скріплені поліційними частинами: УБП, МО, ВОП. Вся ця маса ворога були постійно в русі. Порушувалися одиницями не менше пів сотні чоловік. Для зілюстрування, як виглядало таке виселення, подаємо короткий опис виселення села Голешів на Володавщині.

Виселення с. Голешова відбулось дня 14. 6. 47 р. Ще перед сходом сонця село було оточене з усіх сторін, якими 800 чоловік ВП. Треба згадати, що ще вночі ворог підсунувся в бойовому порядку і закопував важкі кулемети, а перед розстрільною, що почала підсунуватися з першим блиском сонця, попереду просувалося декілька танкеток. Селяне, що пробували втікати, всюди зустрічали ворожу розстрільну. Селянам було дано годину часу на те, щоб узяти щось зі свого майна. Можна було брати лише те, що кожен міг зі собою понести. Спротив був якнайдикіше зламаний. Група УБП, що находилася при цім відділі ВП, щоб створити паніку — вбиває селянина Хроля Федора, два сини й дочка якого були в підпіллі. Розбещені вояки, грабують селянське майно, насилують молодих дівчат (між іншим, 15-літню Марусю звану «Любач»), побивають чоловіків. Селян забирають на вантажні автомашини, які під ескортою танкеток від'їжджа-

ють до залізничної станції Володава. Після селекції у відповідних таборах — до Східної Пруссії. У самому Голешові вивезено було теж місцевих поляків.

Не в кожному селі ворог сподівався такого спротиву, як у Голешові, і не всюди при веселюванні брали участь такі великі сили ворога, але в кожному був однаковий нелюдський терор, побиття, розстріли, грабунки, насильства. Виселенню підпадають теж декотрі місцеві поляки, особливо на колонії Голешів, Данці, Янівка і інших (це переважно «небажаний» для УБП елемент). Українцям не помагають вже й польські «кенкарти», бо кожен, у кого в документі стоїть «православний», підпадає виселенню.

У висліді тієї виселенчої акції з Підляшшя були викинені всі українці на 99%. Всі вони були розсіяні по Східній Пруссії, по Горішнім і Долішнім Шлезьку та Помор'ї.

Для доповнення картини подамо ще статистичні дані про Підляшшя. Ці статистичні дані ми одержали від Голови ЕВ НТШ проф. д-ра В. Кубійовича. Вони подані на основі урядових джерел і власних обчислень проф. Кубійовича.

ПОВІТ	РІК	ПРАВОСЛАВНІ	
Біла	1905 р.	69 900	57,0%
	1908 р.	27 700	23,2%
	1931 р.	18 700	16,1%
Володава	1905 р.	71 400	58,0%
	1908 р.	46 500	37,5%
	1931 р.	33 600	29,4%
Радзінь	1905 р.	32 700	37,3%
	1908 р.	4 000	3,8%
	1931 р.	1 900	1,9%
Сідлець	1905 р.	13 100	36,1%
	1908 р.	0 800	1,9%
	1931 р.	0 700	1,9%
Соколів	1905 р.	6 500	9,0%
	1908 р.	1 400	1,7%
	1931 р.	200	0,6%

Подані числа православних назагал покриваються з поняттям українців на цьому терені. Особливо зіставлення за рр. 1905, 1908 і 1931 — цікава картина польського наступу на українське Підляшшя. Порівняння стану за рр. 1905 і 1908 дає дуже ясну картину наших втрат в час масового переходу на римо-католицизм, переходу викликаного попереднім насильним «отправославленням» українців-грекокатоликів тих теренів, що його провів скоріш російський царський уряд. З появою у 1905 році царського указу, який дозволяв свободу віровизнання, наступив масовий поворот, але вже до польського католицизму, а це було рівнозначне на цих теренах з переходом до польського національного табору. Хоч і значна частина тих латинників, чи «калакутів» (як їх називали місцеві) залишилась при вживанні української мови, але з бігом часу все зростав польський вплив і в мовнім відношенню, так, що в роках, про які говорить наш огляд, українська мова була мовою тільки старшого покоління, а молодь вживала вже польської розговірної мови, і вважала себе членами польської національної спільноти.

Порівняння стану за 1908—1931 роки теж не менше виразно унаглядно великі втрати, які зазнав український стан посідання на Підляшші в час першої світової війни, коли то майже всі українці були депортовані відступаючими російськими арміями на Схід. Лише частина з них повернулася назад. Українське Підляшшя пережило вже в роках першої світової війни ситуацію аналогіч-

ну до рр. 1944—47. Тоді також окупант вигнав був українців з їх прадідівських земель і довгі роки прийшлося їм жити розсіяними поза їх батьківщиною. Але це не перешкодило тому, щоб з приходом можливостей для повороту, українці Підляшшя вернулися знову на землю своїх батьків.

Як закінчиться найновіше вигнання з років 1944—47 та які числові втрати треба буде відзначити за цей час, покаже щойно будуччина. Правда, воно теж стосується і цілсти українських земель т. зв. «Закерзоння».

На час тої виселенчої акції підпілля Підляшшя було здане знову виключно на свої сили. Підкріплення з інших теренів, де, до речі, натиск був ще сильніший, ми так і не дочекалися. Проти двох полків ВП і кількох сотень поліції ми мали всього окоło 40 підпілляників. У таких випадках нічого не може і найкраще знання партизанських прийомів і найгарячіші бажання. Декілька наших сучасників, що мали тоді місце, не могли аж ніяк вплинути на вислід виселенчої акції.

Смерть незабутнього друга

Під час самого розгару ворожого наступу 18. 6. 1947 р. гине на колонії Кароліна б. Сосновиці, керівник підляшського надрайону Володя (Ярий) і його три близькі співробітники (Федь, Летун, Міша). Після півгодинного бою, оточені переважуючою силою ворога, вистрілявши всі набої, Володя дострілюється, а Федь розривається гранатою. Два інші впали від ворожих куль. Тіло Володі роздягнуте, труп ворог завозить і кидає його в його родинний селі Турно. «Ваш кривавий Володя нарешче здох» — це й була надгробна промова. Дещо раніше паде в сутичці біля колонії Замолодче Беркут, працівник надрайонного СБ. В обох випадках ворог мав декілька вбитих і поранених.

Завдяки просторості терену, великим лісам і змозі відійти на «гарячий» час у сусідні польські терени, підпілля без якихсь дальших втрат вдержує акцію ворога. Після закінчення виселення, коли то головні сили ВП відходять та ворог намагається лише силами поліційних частин почати знову акцію поселення поляків, на місце виселених українських селян, сили надрайону вистарчують ще для того, щоб до цього не допустити.

Після смерті Володі керівництво надрайону перебирає Ч., а членами надрайонного проводу стають Стефко, Василь і Олесь. Окрежими районами керували тоді Максим, Славко і Гайдак.

Ми ще тут!

На кінець літа і початок осені 1947 р. припадає між іншим, нові наші акції. Засідка на шосе Володава—Люблин, яку виконав Максим, і де в руки підпілля попадає тодішній командант ПКМО—Володава та два команданти волосних станиць МО (Сосновиця і, здається, Волосковоля). Двох рядових міліціонерів, що тоді теж попалися, — відпущено. Трьох же згаданих після переслухання органами СБ, — за поповнені ними злочини під час виселенчої акції — зліквідовано. Може, цікаво було б напр. при тій нагоді згадати, що всі вони були колишні протинімецькі партизани АЛЬ (Армія Людова) і ВХ (Батальйони Хлопске). Було роззброєно станицю ОРМО (ок. 25 чоловік) у с. Ливів. Це було польське калакутське село на границі Володавщини і Більщини, перше, де створено чисельнішу станицю ОРМО. Для того, щоб підтягти зло в корені, рішено знищити цей опірний пункт. Забрано майже всю зброю без помітнішого спротиву. Загрожено, що в разі спроб творити нову станицю ОРМО село буде спалене. Ліквідовано одного агента УБП. Подібну акцію проведено було теж на станицю ОРМО на колонії Щасники. Тому, що ворог ставив

тут спротив, було спалено частину хат членів ОРМО. Ті дві акції як теж одночасне нищення виселених сіл, які лежали близько лісів, і де ми переважно діяли (а через створення в них ворожих опірних пунктів ми були б шаховані!) — все те держить терен у постійному шаху. Знищені були села-Кривовілька, Матяшівка, Межилісся, Ляцьк, Голешів, Мости, Кривоверба, Янівка. Це здебільша села й хуторі, отже знищено тільки невелику частину хат. Хуторі оставлено, бо на них поселенці однаково не важились залишатися. Місцеві поляки-селяни не взяли більше ніде зброї, а постійна наша протиакція не дозволила ніде засісти польським поселенцям.

Зрозуміло, що й ворог не спав: весь час ведуться облави. Вони однак не завдають більшої шкоди. Наші втрати за той час: один бойовик (Карась), який паде підчас акції проти заселювання поляками села Голешова, та надрайоновий референт-господарки Василь і санітарка УЧХ Оленка, що гинуть у заскоченні ворогом на колонії Ляцьк у вересні 1947 р. Від кінця літа на Підляшші перебувала частина підвідділу «Галайда II» (рій Шепеля), яка восени відходить назад на Грубешівщину. Тим рсєм було також передано «пошту» «догори» із запитом про дальші напрями.

Повні виселення українського населення Підляшшя в літку 1947 р. ставило доцільність дальшого існування тут підпілля під знак запити. Подруге вигляди на перезимовання були малі, себто треба було числитися з більшими втратами в людях. Ми робили останні перахунки з ворогом у терені і ожидали наказу про відхід на територію УССР. Нікому тоді й в думку не приходило, що можуть прийти якісь інакші доручення.

Епілог

Однак пізньої осені приходять зовсім не ожидані інструкції: вповні добровільний вибір кожного вояка УПА й підпілляника поміж трьома можливостями: відхід до УССР, легалізація на «земях одзисканих» або відхід до Німеччини в американську зону. Для відходу до УССР не подано жодного зв'язку. Легалізація в Польщі лишала за собою постійну загрозу бути викритим. Отже залишалась — еміграція: це означало й кінець підляшського надрайону.

Підчас приходу на терен Підляшшя к-ра П. — окружного провідника холмської округи ОУН, підляшський надрайон начислював 33 підпілляники. З того: йти на еміграцію вирішили 14, легалізуватися в Польщі — 8, пішли в рейд у Східно Прусію з командиром Прірвою — 6, залишилися поодинокі — 3, пішли на власну руку до Галичини — 2 (оба — уродженці тих земель, що під УССР). Такий був стан у грудні 1947 р.

Тому що зима не була пригода для рейду до Німеччини, перша група перезимовує, відійшовши в сусідні польські терени Межириччини, конспіруючись як польський протибольшевицький відділ НСЗ (Народне Сілі Збройне). Тому, що тут польське підпілля від зими 1946/47 рр. уже не існувало, вдається в тій порожнечі, яка там заіснувала, провести цілу зиму 1947/48 рр. Нас це дивувало тим більше, що ми пригадували собі, які були відносини в терені нашого попереднього діяння, де жодна група, яка появлялася не могла б ніколи перебувати так довго в терені, щоб ми її не помітили.

«Пшиийміце до оддзялу»...

Добрий для партизанської боротьби терен Межириччини, протибольшевицькі настрої населення і його прихильність до нас (ми всі говорили весь час лише по-польськи!) викликала нераз фантастичну думку залишитися тут надалі і справді діяти як польська частина. Двічі траплялися тут моменти,

коли до нас зголошувались хлопці, що з якихось там причин пошукувало їх УБП, і просили прийняти до «оддзялу»; треба було бачити, який розчарований був, такий молодий поляк-партиот, коли йому говорено, що ми не маємо дозволу від свого командування на таке, бо наше завдання є перетривати тут зиму, а там далі ми відходимо назад у якийсь там терен центральної Польщі. Хоч у міжчасі УБП спорадично робить випадки (особливо після того, як на колонії Козли б. Ломаз ліквідовано декількох поліцистів МО, які просто самі влізли в руки заквартированої тоді в одній хаті нашої групи, ну й після ліквідації одного агента УБП, чого домагалися місцеві поляки), все ж ворог нічого більш нам заподіяти не міг. На колонії Козли загинув був, правда, один підпільник (Лобода), а двох інших (Гайдак колишній керівник району південної Білщини і працівник СБ — Чміль) гинуть на прикінці лютого 1948 р. на колонії Піщаць підчас наскоку УБП — Біла Підляшська, а бійовик Крук попав ранений в руки ворога, — але ці випадки треба записати більш на конто власної необережності, як сили ворожої акції. Ту групу, що рейдувала по Межиріччю, очолював від грудня Стефко. Між іншим він мав на колонії Рудно скрутну хвилину, коли — під ослоною ночі і сніжної завії — десятка червоних міліціонерів з Комарівки оточила була хату, де він із частиною друзів був задержався. Лише завдяки його відвазі й рішучості вислід бою був: кількох вбитих і ранених міліціонерів з-поміж яких, здається лише один чи два втекли цілими, тоді, як наші не мали жодних втрат. З першими днями весни група переходить знову в старі терени діяння на Володавщині. Найдовше лишається вона в багнистому комплексі лісу «Охоча» біля Голешова, що був прекрасний для партизанської дії, а довколишні поляки, які ще де-не-де залишились прихильно ставились до нас і співпрацювали з нами. Правда, маючи такий великий терен і можливість лавірувати, як Підляшшя, не було й тяжко зберегти групу від втрат і дочекати літа, коли зелені ліси і жита давали надію успішно виконати рейд до Баварії. Треба згадати, що двічі передало було лондонське БіБіСі вістку, ще восени 1947 р. про те, що до Баварії прибули групи українських повстанців і що їх інтернувала американська окупаційна влада. Далі згадувано, що домагання більшовиків видати їх, американцями були відкинені. Хоч ми постійно слухали радіопередач вільного світу, та це й було все, що ми знали про долю тих груп. Все ж — одне було певне, що в випадку нашого приходу до Баварії ми не будемо видані назад більшовикам.

За цей час, ми втратили двох підпільників, арештованих ворогом. Це була Буря, довголітня зв'язкова і санітарка та Зіна, зв'язкова і остання працівниця середку пропаганди підляшського надрайону. Вони обі були схоплені ворогом в одній місцевості вже на колишніх німецьких землях, прилучених до Польщі, де вони були залегалізувались. Перевезені опісля до тюрми в Люблині вони були засуджені польським судом на кільканадцять років в'язниці.

Приблизно тоді ж — у лютому 1948 р. — ворог схопив керівника району західної Володавщини Максима, що перевезений до в'язниці у Володаві повісився в келії, щоб не зрадити вогові жодних тайн. У Східній Пруссії раненим попадає в руки ворога Кропива. Це й були б усі наші втрати за зиму 1947/48 рр.

В половині березня 1948 р. вертається трьох підпільників (Андрій, Сойка, Марко), які у грудні 1947 р. прилучилися були до групи к-ра Прірви, що йшла рейдом у Східню Пруссію. Вони довгий час не могли зв'язатися з групою Стефка; при тім

мали дві сутички з УБП на колонії Вітораж, і здається на колонії Конкольовніца на Радзинщині (в останній був вбитий командант ворожої міліційної групи і кількох міліціонерів було ранених) та аж під кінець квітня 1948 р. дістали зв'язок.

Останній Великдень у партизанській «столиці»

Великдень 1948 р., що його ми відсвяткували в «Охожі», був останнім того роду святом на підляшських пустарях: на ньому було вже лише 15 підпільників.

З того Великодня збереглося у мене декілька знімок. На одній з них біля провізоричного дерев'яного риштування, що символізувало «стіл», на яким розставлені хліб, яйця, ковбаса і запалена свічка; по обох боках постаті друзів. Вони лише з поясами й короткою зброєю (довга стояла подалі від стола!). Знімка стара й, невиразна і лиць

Останній Великдень на Підляшші, — 1948 р.

тих, що сидять далі майже не пізнати. Але зпереду зовсім добре знати Олега, а напроти Марка, похмуро задививсь перед себе Сойка, а широкую усмішку дебелого Андрія закриває вже частинно гілля, зиркає на нашу сторону через плече Стефкові Зенко і блищать відзнаки на здсбутому мундурі усміхненого Славка, Остап, що біля нього хоче й собі показати своє козацьке лице, і ще трохи можна розпізнати Граба, але Нитки й Богдана вже не пізнає. Ззаду і боків — плетиво гілляк гушавника підмоклої Охожі із першими весняними листками, були тлом на тій невиразній постарілій знімці.

Дух з автоматом у руках

Треба було б згадати, що ворог пробує знову населювати терен поляками, але це важко, бо через попалені села їм немає де задержуватися. Населенці, що появляються на деяких зацілілих хуторах, дуже бояться, вони не ночують в хатах а то й утікають назад. Зпоза кожного куща увижається їм рушниця сина того селянина, якого літом минулого року вивезли. Румовища сіл і пустарі, де були колись квітучі поля, створюють відповідну атмосферу для того, щоб ночами бачити всюди духів у піввійськових уніформах із автоматом в руці. Щоб зарадити лиху і все ж не дати урожайній землі лежати обложеном, місцеві польські гмінні уряди пробують розв'язати це в той спосіб, що обробляють частину землі із виселених сусідніх українських сіл місцевими силами, знаючи, що проти місцевих поляків ми ніколи не виступали, а проганяли лише пришельців з дальших сторін. Місцями плянується заснувати колгоспи (ППР). Але, не зважаючи на відсутність якоїсь свіжої нашої

протиакції, лише дуже невелика частина пустарів була засіяна на весну 1948 р.

В червні 1948 р. від'їздить перша наша трійка і після 10 днів увиходить щасливо на терен Баварії. Решта друзів двома групами вирушає з Підляшшя літом 1948 р. Про те, як відбувся їх рейд, як їм приходилося довести зиму 1948/49 у Свенко-кшиських горах Польщі, це вже тема для іншої статті. Тут треба б хіба ще згадати про перехід через Підляшшя групи к-ра Прірви, що вертався назад з рейду по Пруссії. Але все це належить властиво до епілогу. Це епілог до історії боротьби

Перед відходом у рейд до Зах. Німеччини.

одного невеликого теренового центру протибольшевицького резистансу, який починався із чотирьох повстанців, до його буднів і свят, успіхів і поразок, осягів і помилок.

Дещо математики

Для любителів математики, які шукають її всюди, можна було б ще сказати: Підпілля надрайону числило 75 уродженців Підляшшя, до яких доходили ще 12 уродженців інших українських земель, а які були сюди приділені. З того загинули — 36, пропали під час рейду без вісті — 6, засуджені на довічне в'язницю — 6. Це стан з осені 1949 р. Тут подані були б лише ті, які були підпільниками-«професіоналами». Число «легальників» було дещо більше, але у деякій частині це були наші хлопці і дівчата, молодь і старші, що ходили на розвідку, возили «пошту», розкидали летючки без того, щоб бути формально втягненими в наявну підпільну мережу чи приймати участь у бойовій діяльності. Але їх робота була тим не менш потрібна й корисна. В своїй головній масі вони не були розкриті ворогом

і були вивезені враз із своїми родинами під час виселенчих акцій.

Нарід з нами

Але передусім це були симпатії українського населення, які вможливили існування, розвиток і боротьбу УПА й нашого підпілля. Без того основного, без протибольшевицького наставлення загалу населення, без його допомоги й співпраці з нами, без його жертвенности й героїзму, немислима була б уся ця кривава маніфестація українськості північно-західних українських окраїн.

Скентик і людина, що шукала б у тій боротьбі передусім військового аспекту, має всі дані на те, щоб бути розчарованим. Бо з військової точки погляду ми не розбили ворога, але він нас, а зрештою привиклому оперувати поняттям «полк» чи «дивізія» наші 70 бойовиків це властиво ніщо. Та зовсім інакше виглядає все воно, як підходити з іншого «штандпункту», коли шукати в тих роках перш за все вияву політичного зростання українського населення тих земель, вияву всієї антинародности забріханої большевицької системи, вияву тих глибоких процесів, які проходять внутрі нації, і тих таємних і могутніх сил, які назрівають у її глибинах, і врешті — вияву правильности й вартости тих ідей, що їх у ці бурхливі роки кипула УГВР за які в рядах УПА і революційно-визвольного підпілля боролися і борються українські патріоти.

Козацька могила

Колись, ще малим хлопчиною, їдучи до церкви до села Голя на Володавщині, мій покійний батько показував мені місце, що звалось Козацькі Могили. Воно нічим не відрізнялося від свого оточення, на ньому росли собі такі самі сосонки, як всюди інде і білий пісок прозирав так само й тут з-під скупкої трави. Ніхто не знав, з яких часів ці могили хто там лежить. Але пам'ять про те, що це козацькі, жила. І тоді я д'їстав першу лекцію історії. Чи маю додавати, що таких лекцій не забувається.

Недавно в одній еміграційній газеті ми знайшли слова, якими й могли б кінчити цей короткий нарис:

«Державність і воля — це такі дивні справи, які не тільки вимагають, але й люблять кров. І то не абияку. Тільки добру, найкращу, найшляхетнішу... І тому народ, який хоче мати волю й державність, мусить все тримати на поготові найкращу свою кров, щоб віддати її їм у жертву».

Українське Підляшшя теж склало свою криваву жертву.

Заввага: Згадані тут імена повстанців є всі повстанські псевда, під якими вони діяли в рр. 1944 — 48 на Підляшші.

Мілітарна готовість стала в новітні часи такою вирішною передумовою національної екзистенції, що вона мусить визначувати всі заходи, на яких спираються основа і поступ нації.

Гомер Лі: „Година англосасів“

Атомове поле бою

В квітні 1952 року на Yucca-Flat відбувся на висоті 1 000 метрів вибух атомової бомби сильнішого типу. Годину після експлозії в тому самому місці скинено парашутні відділи, які вже без жодної небезпеки змогли злучитися в тому самому терені з наземними відділами, що під час експлозії знаходилися в закритих схоронищах, віддалених 7 кілометрів від місця експлозії.

У зв'язку з вибухом того типу атомової бомби французький підполковник Боке (Bosquet) припускає, що не тільки властиві тактичні атомові бомби, але також сильніші — типу, застосованого в Гірошімі й Еніветок, можуть бути вжиті в рамках тактичних військових операцій. Про такого роду застосування атомової бомби реферує він військовому журналі «Revue militaire d'information» (число 208, жовтень 1952 року). Розглянено там три типи експлозій:

1) експлозія атомової бомби типу Гірошіма на висоті 600 метрів;

2) експлозія сильнішої атомової бомби — типу Еніветок на висоті 800 метрів;

3) експлозія тактичної атомової бомби на поверхні землі або в землі.

Загально відомо, що про експлозію атомової бомби, крім класичних нищівних дій як от тиск і горяч, виступає нова нищівна дія — радіоактивних променів. Цю останню нищівну дію звичайно поділяють на:

1) початкову нищівну дію, що триває від одної до трьох хвилин після експлозії і 2) пізнішу нищівну дію у формі затруєння поверхні землі й повітря. Ця остання нищівна дія має великий вплив на дальші можливості ведення бойових дій і тому займемося нею ще окремо.

Цікаві є дані про нищівну дію експлозії атомової бомби на людей і матеріял при перших двох видах експлозії.

НИЩІВНА ДІЯ АТОМОВОЇ БОМБИ ПРИ ПЕРШОМУ ВИДІ ЕКСПЛОЗІЇ

На людей:

А. Горяч: нищівна дія до 4-ьох кілометрів. Охорона перед нею це стрілецькі рови й штучні схоронища. В критичному положенні слід лягти ницьма до землі й прикрити нехоронені частини тіла.

Б. Радіоактивні промені: (іх початкова нищівна дія, що триває одну хвилину).

а) на поверхні землі: радіус смертельної дії около 1 300 метрів; в радіусі 1 500 метрів — нездібність до дальших бойових дій.

б) в стрілецькому рові глибиною в один метер: ра-

діус смертельної дії — 500 метрів; в радіусі 600 метрів — нездібність до дальших бойових дій.

в) в стрілецьких ровах глибиною 2 метри: радіус смертельної дії — 400 м; в радіусі 450 метрів — нездібність до дальших бойових дій.

Повну охорону дають тільки схоронища типу бункрів зо стінами товщиною бодай 60 см бетону або 1 м землі.

Безпека обслуги танків залежить від товщини опанцирення. Опанцирення товщиною 20 мм зменшує нищівну дію променів «гама» на 30%, а опанцирення товщиною в 100 мм редукує цю нищівну дію до одної четвертини або одної п'ятої.

На матеріял:

а) Танки. Легкі й середні танки поблизу місця експлозії зазнають цілковитого знищення. В радіусі 300 м всі танки під впливом тиску зазнають більшого чи меншого пошкодження і стають непридатними до дальших бойових дій.

Під впливом горячі в поблизу місця експлозії, де температура доходить від 3 000 до 4 000 степенів Ц, всі танки загоряються. (Під впливом тиску розриваються збірники з горючим). На більшій віддалі (від 300 м) спалюються запальні частини танків. А зрештою навіть танки з опанциренням товщиною в 100 мм в радіусі 1 000 м стають неспосібними до дальших бойових дій з уваги на нищівну дію променів «гама» на обслугу танків.

б) Неопанцирені засоби транспорту зазнають повного знищення геть аж до віддалі 800 м, а в радіусі 2 000 м зазнають пошкоджень і стають не до вжитку.

НИЩІВНА ДІЯ ЕКСПЛОЗІЇ АТОМОВОЇ БОМБИ ПРИ ДРУГОМУ ВИДІ ЕКСПЛОЗІЇ

а) Горяч: радіус смертельної дії — около 3 600 м. Попарення шкіри — до 5 500 м.

б) Початкова радіоактивна нищівна дія: радіус смертельної дії около 1 700 м.

Дальші дані про нищівну дію цього типу експлозії такі:

— на поверхні землі нищівна дія на людину — до 4 000 м;

— у стрілецьких ровах до 800 м;

— у сховищах з бетону товщиною 1 м немає загрози навіть вблизи осередка експлозії.

Обслуга танків zagrożена в радіусі 1 400 м.

в) Дія тиску: збільшений тиск в радіусі 3 200 м 3,7 кілограмів на один квадратний сантиметер. Середній тиск в радіусі 4 500 м — 1,9 кілограмів на один квадратний сантиметер.

Проблеми радіоактивного затруєння після експлозії атомової бомби

ПІЗНІША РАДІОАКТИВНА ДІЯ

Причина пізнішої радіоактивної нищівної дії при експлозії атомової бомби, а яка виявляється у формі радіоактивного затруєння повітря й поверхні землі, це радіоактивний розпад урану чи то плутонію. Радіоактивні паро-подібні продукти розпаду, після опадення високої температури, що то витворюється під час експлозії, кондензуються на наявних у повітрі тілах (порошинах, краплинах води) і на землі та роблять їх радіоактивними. Величина затруєної зони залежить від способу застосування атомової бомби, а також від її типу. При експлозії атомової бомби на висоті 600 м (Гірошіма) немає майже ніякого затруєння, бо радіоактивна пара піднімається

вгору і не має змоги осісти на землі чи то на більшших порошинах. У випадку експлозії в землі (ердміне) чи під водою настає затруєння розпорошеної землі чи води, часточки яких можуть згодом покрити більший чи менший терен. Числові дані про ступінь затруєння знаний нам тільки з експериментальної атомової бомби під водою біля острова Бікіні. Для вибуху атомової бомби під землею приходить прийняти порівняно непевні дані, оперті тільки на здогадах.

При експлозії атомової бомби під водою затруєння у віддалі 3-ьох кілометрів є на п'ять разів менше, ніж у віддалі 2 км, а на віддалі 5 кілометрів воно зникає. При експлозії під землею затруєння зникає вже на віддалі 4-ьох км.

ВИДИ РАДІОАКТИВНОГО ЗАТРУСННЯ

1. Затруєння поверхні землі. Радіоактивні атоми, що опадають на землю з пилом, або скондензовані на ньому, випромінюють двоякого роду промені: промені «**гама**», нищівна дія яких сягає до висоти кількох сот метрів, і промені «**бета**», які діють нищівно до висоти кількох метрів. Проти променів «**гама**» охороняє тільки тверді тіла великої товщини (панцирні плити, бетонові стіни і дуже товсті дерев'яні стіни). Проти променів «**бета**» досить надійну охорону подає звичайний одяг. В загальному радіоактивне промінювання меншає з висотою.

2. Затруєння повітря. Радіоактивні атоми, що кондензуються на порошинах із проміром меншим, ніж 5 мікроміліметрів, уносяться в повітрі. При віддику вони діють шкідливо на вразливі віддихові органи; при тому найшкідливіші тут, ще не розбиті, перемінені в пару атоми плутонію, якщо вони дістануться у віддихові органи. Протигаз дає повну охорону проти цього роду затруєння повітря. Таке затруєння повітря може тривати від кількох годин до кількох днів.

ПЕРЕМАРШІ ЧЕРЕЗ ЗАТРУСНИЙ ТЕРЕН

1) Пішо: на час допущеного перебування в затруєному терені, а тим самим і можливість перемаршу через цей затруєний терен впливають такі чинники: інтенсивність радіоактивного затруєння і час вмаршування в такий затруєний терен після експлозії. Інтенсивність радіоактивного промінювання, від якого залежить інтенсивність затруєння, вимірюється в рентгенах на годину (**r/h**). Їх нищівна дія залежить від часу їх діяння, тобто — говорючи математично —

від добутка **r/h · x**, при чому «**x**» означає час діяння. Тут треба зазначити, що цей закон у випадку експлозії атомової бомби з уваги на закони радіоактивного розпаду в скомплікований спосіб мусить бути змодифікований.

Для прикладу подаємо таблицю, з якої видна велика роля часу вмаршування в затруєний терен після експлозії.

Інтенсивність затруєння	$r/h = 25$	$r/h = 25$	$r/h = 25$
Вмаршування в затруєний терен	1/2 год. після експл.	1 год. після експл.	1 1/2 год. після експл.
Допущений час для перемаршу	3/4 год.	2 год.	5 год.

В розпорядженні командирів відділів стоять з фазовою порадою спеціальні старшини, що скомпліковані обчислення тут роблять самі або ж у порозумінні з атомовими спеціалістами. Віддаль перемаршу від центру експлозії залежить також від часу вмаршування після вибуху атомової бомби.

При перемарші почерез затруєний терен слід пам'ятати, що:

а) розпоршений у повітрі пил є радіоактивний. Він діє шкідливо на віддихові органи і шкіру. (Охорона: протигаз і щільно закритий одяг).

б) радіоактивність на землі і при землі є більша ніж на висоті 1-2 метрів. (Отже не слід зсідати з автомашини).

в) всі предмети включно з водою є радіоактивні. (Непотрібно їх не слід дотикатися).

2) Переїзд автами має велику перевагу над перемаршем пішки. Поперше, скорочується час перемар-

шу, а подруге, вояки є віддалені від землі понад 1 м. Нормальні стіни вантажної автомашини подають уже надійну охорону перед променями «**бета**», правда, ці промені в загальній шкідливій для організму дії мають відсотково малу участь (около 10%). Для охорони перед дуже шкідливими променями «**гама**» краще збільшити товщину стін за допомогою дерева чи заліза. Якщо приймемо, що на пішого вояка нищівна дія променів «**гама**» виявляється в 100% то: 3 см. дерев'яні стіни авта зменшують цю дію до 80%, збільшена ж на 10 см дерева товщина стін зменшує нищівну дію до 45%, побільшена ж на 1 см заліза товщина стін зменшує цю дію до 60%, а комбінація 10 см дерева і 1 см заліза — до 12%.

Танки, в яких дно товсте на 1 см, бічні ж стіни на 2 см, а передня стіна — на 4 см, зменшують нищівну дію до 35%, а танки з товщиною стін: дно — 5 см, боки — 9 см і перед — 12 см, зменшують нищівну дію до 4%.

ПЕРЕБУВАННЯ В ЗАТРУСНОМУ ТЕРЕНІ

У схоронищах і стрілецьких ровах. Схоронища (дах яких зрівняний з поверхнею землі), що видержують тиск, який постає при експлозії атомової бомби, подають надійний захист також проти пізнішої радіоактивної дії. 20 сантиметровий шар землі зменшує інтенсивність нищівної дії радіоактивних променів на половину. Вже самі стрілецькі рови, навіть без накриття подають майже повну охорону, якщо за допомогою провізоричного накриття й шляхом перекопання дна стрілецького рову знешкідливити той радіоактивний пил, що опадає згори.

Перебування на поверхні землі. Вояк, що в часі

бою мусить знаходитися на поверхні землі, наражений у більшій мірі на пізнішу нищівну радіоактивну дію. Дія променів «**гама**» на висоті 20 см над поверхнею землі є на 50% більша, ніж на висоті напр. — 1 м. Зате промені «**бета**» при землі діють сильніше і спричинюють місцеве попарення шкіри. Дуже тяжко також охоронитися перед запаренням одягу, рук і волосся радіоактивним пилом, а від якого згодом дуже тяжко увільнитися. І тут кожен вояк повинен у такій ситуації старатися по змозі окопатися і прикритися землею.

2-ге доповнене вид., Клуб Приятелів Укр. Книжки, І. Тиктор, Вінніпег 1953, стор. 532 (1-ше вид. Львів 1935, стор. 568).

Йдеться про помітно поширене об'ємом, зовнішньо чепурне друге видання відомої заголові укр. військовиків львівської Тикторової «ІУВ». Про пекучу потребу такої книжки свідчать дотеперішні передруки окремих частин з неї (1941 р. у Львові розділу С. Шрамченка про укр. чорноморську флоту, 1947 р. в Авгсбурзі розділу З. Стефанова про збройні сили доби Центральної Ради). Оце друге видання — поширене доданими новими розділами: доповнення М. Капустянського про козаці війни й Визвольні змагання та про І УД УНА (організацію й фронтіві бої), С. Шрамченка — про укр. воєнну флоту за Директорії й про долю цієї флоту, С. Росохи — про «Карпатську Січ», М. Левицького — про бої І УД під Бродами та Л. Шанковського — про УПА.

Ген. М. Капустянський головним чином подає свої міркування про політику П. Сагайдачного супроти Польщі і далі ж — зрєферовує за О. Переяславським перебіг Лівської кампанії М. Кричевського 1649 р., спростовує дрібні недокладності в розділах про збройні сили доби Визвольних змагань та довше зупиняється над питанням маневрового характеру укр.-польської війни 1918—19 рр. та над питанням Чортківської офензиви. Причин нашого неуспіху під Львовом і Вовчухами автор ладен шукати радше в про-польській інтервенції Антанги ніж у млявості чи й нездарності укр. командування.

Додана стаття С. Шрамченка це власне логічне докінчення статті того ж автора про укр. флоту — в попередньому виданні; технічні міркування (стор. І—568 надруковані фототипічним способом як відбитки І-го видання!) були причиною, що це закінчення відорване від основної статті.

Отже насправді вповні новий матеріал — це статті про «Карпатську Січ», про І УД та про УПА. Заки перейдемо до їх обговорення, хочемо коротко зупинитися над підходом до питання історії укр. війська взагалі так, як вона потрактована в цій книжці — з деяким відхиленням аж в останньому її розділі про УПА.

Немає сумніву, що й це видання «ІУВ» становить собою, не зважаючи на різні недоліки (про них далі), монументальний твір в укр. військовій історіографії, подібно як було ним і перше видання. І на цьому виданні виховуватиметься молоде покоління вояків, подібно як і на першому виховувалося. То ж і слід йому присвятити тимбільше критичної уваги на те, що ми свідомі такого формуючого впливу оцієї книжки на загал наших військовиків, то й дозволяємо собі на вповні відверті критичні застереження. При тому наші заваги стосуватимуться цілості «ІУВ» — не тільки доданих розділів.

В першу чергу не погоджуємося тут щодо підходу до проблеми історії укр. військознавства і то й з тими нашими істориками і військовиками, які створили **план «ІУВ»** в 1930-их рр. Бо саме за цим планом пішов видавець оце 20 років пізніш, не зважаючи на критичні пересторги й замітки (теж автора цих рядків), ні на ширший підхід до цієї проблеми хоча б у відділі «Військо» в Енциклопедії Українознавства. Наше попереднє покоління істориків і військовиків потрактувало заплановану «ІУВ» (теж і в гаслі «Військо» розділу про Україну в Укр. Загальній Енциклопедії.) — не як **історію військової справи в Україні**, а тільки звужено — як історію **укр. національних військових формацій**, при чому теж самовільно потрактовано проб-

лему, котрі саме формації в нашій історії можна уважати укр. **національними**. Отже підхід не історичний і не державницький. Так напр. знайдете розділ про галицьких стрільців із 1848 р., а не знайдете про кубанське козацьке військо й його устрій; знайдете розділ про І Укр. Дивізію, а не знайдете про Укр. Визвольне Військо, чи хоча б — про укр. відділи в Червоній Армії з початком 1920-их років. Регіональний патріотизм чи припадковий вибір? Гадаємо, що радше те друге. До речі, теж дуже неконсеквентно збережено й отой вузько-національний підхід до історії укр. війська; бо ж — подано систему оборони укр. земель у литовсько-польську добу, а вже ні слівцем не згадані такі ж системи в австрійсько-російську добу чи хоча б після І-ої світової війни по окремих займанщинах; зрештою і до цієї ж княжо-козацької доби не подано такої оборонної системи на Закарпатті чи на Буковині (Молдавії). А це ж теж укр. землі. Вже поминаємо таке питання як — військово-організаційна система наших кочових сусідів, у яку були поневоли втягнуті й укр. степові племена — бродники й берладники і від яких, мабуть, неодне перейняли згодом і козаки. З того погляду розвідка проф. І. Крип'якевича про військо княжої й козацької доби вже на 1930-і роки відставала від відомостей історичної науки, а що вже говорити про 1953-ій рік. Вона бо (ця розвідка) зовсім не розділює якслід і різних етапів у розвитку організації козаччини «на волості» й на Запоріжжі. Чомусь поминено зовсім навіть таке питання як організація й тактика гайдамацьких і коліївських загонів. Так само — це вже хіба згідно зі згаданим звуженим підходом до історії укр. війська — поминено справу організування козачих полків в Україні в добу наполеонських воєн та польського повстання. А через те — і втрапилася тяглість в історії укр. війська козацької та найновішої доби. Дарма шукатимете якихось вісток про «кантування» рос. війська в Україні чи про «військові поселення» й загалом про «рекрутчину». З того погляду наші історики й військовики ніраз не були оригінальні: такий підхід вони засвоїли собі від поляків, що теж вузько потрактували історію війська в себе (пор. М. Кукель: Історія войсковосї в Польське).

Розуміємо, що так могли схоплювати це наші історики ще 20 років тому, а з технічних причин та для дешевіших коштів друку видавець волів перше видання передрукувати тут без змін. Так тоді все ж можна було звернутися до когось з-поміж наших **істориків**, щоб усі оті речі доповнив в додатковому розділі; бо ж тих побіжно тільки названих отут прогалин таки не заповнили замітки ген. М. Капустянського.

А вже зате зовсім несподівано натрапляємо на порівняно обширний відступ уже не про військово-формувацію, але про працю в таборі полонених та про діяльність комбатантської організації на еміграції й її видання (стор. 626—8), а що очевидно випадає з плану книжки; бо ж тоді треба б говорити бодай про такі ж табори полонених після Визвольних змагань та про такі ж інші ще організації комбатантів після І-ої й 2-ої світової війни і про їх видавничу й воєнно-дослідну діяльність, — до речі, в сумі куди обширнішу ніж хоча б Братства к. вояків І УД. Чому тоді нічого не сказано про видання хоча б «Червоної Калини», про «Табір», «За Державність» та інші еміграційні комбатантсько-військові чи хоча б про українсько-мовну

видавничу діяльність харківської Школи Червоних Старшин на початку 1920-их років?

Поважний недолік першої й другої частини «ІУВ», написаної проф. І. Крип'якевичем, — це відізолюване трактування історії військової справи в Україні від такої ж історії на Заході Європи й по сусідніх країнах. А тут повинен був йому послужити добрий приклад польських військових історіографів. Та й до того ці розділи написані радше зі становища історика культури, ніж зі становища історика військовознавства: історика військової організації, тактики, стратегії. Завдання це не таке то вже легке, бо мусів би тут бути в одній особі — військовик і історик. На такого нашого Дельбрюка, мабуть, прийдеться ще пождати. А власне без пов'язання нашої історії війська з такою ж історією війська по сусідніх країнах незрозумілими стають всі оті заміни козацьких полків в гусарські чи пікінерські під Росією, чи то хоча б справа заведення муштри. Незрозуміла прогалина постає поміж середньою (козацькою) добою й новітніми часами та їх військового організацією, тактикою й стратегією. Вже й ця обставина промовляє за трактуванням історії укр. війська таки як історії військової справи в Україні. Інакше ж — то ми дуже далеко не вийдемо поза стиль і підхід «двовимірних» «Оповідань про славне військо за порізьке низове» небіжчика А. Кащенко. А наш військовий нарібок не зможе запліднити своєї військової думки досвідом нашого ж військовознавства в минулому і мусітиме й далі сягати до аналізи боїв чужих полководців. З погляду історії тактики то наша й козацька доба ще майже зовсім не вивчені. Не рятують тут справи і ті нечисленні монографічні опрацювання, що вже існують. Наші бо історики вважали, що це питання належить до військовиків, військовики ж — що до істориків...

Дуже нерівно випала й методологічна сторінка «ІУВ»: єдина тільки — а до речі, й найміцніша з усього доповнення — стаття Л. Шанковського про УПА подає дуже вичерпну бібліографію джерел, з яких зачерпнуто інформації й дані, чи то матеріяли, де можна знайти подробиці з дотичного питання. Немає бо такої бібліографії і в І-ому виданні «ІУВ», а й ніяк не надолужують цього браку зацитовані дві позиції доповнень М. Капустянского. А скласти ж такий показник міг би був перший-ліпший історик. Відсутність саме таких бібліографічних вказівок для зацікавлених дальшими й глибшими студіями — уважасмо дуже прикритим недоліком, який зводить це видання до категорії популярних видань.

Годі вважати замісткою такого бібліографічного показника у статті про І УД дивну замітку що «матеріяли подав пор. І УД Ф. Кордуба», стор. 628 (до речі, у І УД п. Ф. Кордуба **поручником**, «оштфром», не був!). Та ж про І УД й її структуру та історію вже стільки матеріялів опубліковано в виданнях Братства; вистане тільки побіжно перегорнути річники «Вістей Братства». Бо ж так то й не знати, кого винити за ті прикрі промахи в цій статті, що їх ми помітили: автора, а чи постачальника матеріялів. Бо ж прецінь «розпізнавчий відділ» (Авфклерунгс-абтайлунг) і «фюзилерський курінь» це ж одне і те саме! (Стор. 609). Тільки ж першої назви вживано в німецьких панцирних дивізіях, а другої в піхотних. То ж не диво, що про названий на стор. 609 курінь фюзилерів І УД нічого не далось вже сказати, бо ж усе про нього й його склад сказано під «розпізнавчим відділом» (краще б уже «дивізіоном») стор. 610. А такої похибки можна було б уникнути, якби так заглянути хоча б у друковані у «Вістях» матеріяли (напр. С. Гуляк: Фюзилерський курінь, «Вісті», 16/17, стор. 6), а не тільки в сам «KStN» (Виказ воєнної обсади частин німецької армії). Так же само військовика-артилериста компромітує підпис під знимкою на стор. 632, що це, мовляв, «Важка польова гавбиця в дії», то-

ді, як це просто «Зенітна гармата 8,8 см на вправах, застосована для поборовання танків», бо ж зрештою важка гавбиця 15 см на стор. 619 — виглядає зовсім інакше.

Мабуть зайво було оповідати про тактично-організаційні позначування частин І УД, коли вони однакові з такими ж позначками ще з давнішого періоду і вже виступають в попередніх розділах (напр. на стор. 522). Так само хіба було зайво подавати прізвища поодиноких старшин із командування чи штабів І УД тимбільш, що ці заповідання і так не комплектні, бо за прізвищами почисленні тільки німці. Заповідання про числовий стан, озброєння й спорядження частин І УД — хоч і позначено там дуже багато цифер — однак втрачають свої вартості вже тим, що не сказано, про який саме час ідеться; бо ж усі ці речі мінялися бодай тричі (перед Бородами й двічі на Словаччині): зміни ж ішли в напрямі скумулювання функцій і отже поменшення числового стану, а далі зменшення й спорядження частин.

Порівняно побіжно подано історію І УД: боротьбу за її укр. характер, історію т. зв. поліційних полків та їх бойових дій, історію зв'язків УД з підпіллям та УПА. А в висліді — цей розділ вийшов, не зважаючи на масу зайвих інколи цифер і подробиць, — блідо.

Проглядно написаний М. Левицьким розділ про саму битву під Бородами, до якого використано аналізу й опубліковані матеріяли май. В. Гайке, шефа штабу І УД. Тільки знову ж — чому б того не подати в бібліографічних відсилачах? Інакше ж необзнайомлений подумас, що цей матеріял подається оце зперше.

Стаття С. Росохи про «Карпатську Січ», хоч написана з щирим патріотизмом, однак багатьох істотних питань із постанов, організації й історії ОНОКС, на жаль, не висвітлює. Немає накресленої хоча б організаційної схеми ОНКС, розбудови її клітин низових і командних, не довідуємося й нічого про пляни, як ГК ОНОКС узяло собі оборону Закарпаття й як ці пляни були виконані, чи змінені, як працював «штаб» тощо. І знову вражає повна відсутність бібліографічних нотаток про ті публікації, з яких автор черпав дані до своєї статті. Бо ж знимки здебільша взяті з публікації «К. У. в боротьбі за волю» (Відень, 1939). Критичні ж думки до тих самих питань подають «Спогади про Закарпаття» Є. Врецьони («Укр. Трибуна», Мюнхен, 1949) і дуже шкода, що автор їх ані не бере до уваги, ані не збивас.

Єдиний Л. Шанковський дотримується методології науково-історичних праць і більшість своїх тверджень спирає на джерелах, куди й відсилає здебільша читача, а тим його праця про УПА дуже корисно відбиває у цілій книжці. У складній і оспорюваній проблемі початків збройної протинімецької боротьби й постанов УПА він старається зберегти об'єктивний підхід історика, цитуючи і беручи до уваги опубліковані матеріяли різних середовищ. Слідне однак і в нього в кількох місцях промовчування деяких спірних проблем, — гадаємо, хіба з національно-виховних міркувань. Такий «педагогічний» підхід тут однак, на нашу думку, шкодить історикові, бо він тоді змушений поминути не одне, хай і неприємне явище. Розуміємо, що на об'єктивне розглянення не одного тут ще рано, бо й немає фактично опублікованих всіх матеріялів. Але й тоді б краще в кожному такому випадку згадати бодай про таку спірну проблему з наявними сьогодні хай двома різними навітленнями. Це тоді скоріш приведе дальших дослідників до застанови й розсліду цих питань.

Бібліографічні вказівки називають низку статей, розпорочених по різних періодиках, що сьогодні доступні вже хіба тільки для дуже небагатьох щасливців. Зрештою — розвідка Л. Ш-го це, мабуть, перша вдала спроба синтезувати всі досі

опубліковані матеріали про постання й боротьбу УПА на всіх фронтах, зміни в її структурі й тактиці і то геть аж по початок 1950-тих років. Крім друкованих матеріалів автор ще користувався неопублікованими архівними матеріалами ЗП УГВР.

Автор чомусь однак поминув деякі проблеми з укр. протинімецької боротьби: згадати б лише питання укр. «націонал-комуністичних» партизанських відділів на СУЗ (не советських!), чи й питання про процес організаційного підчинення ГК УПА різних партизанських відділів на Волині й на Сх. Поділлі. Поминена й ціла низка питань чисто військового характеру в випадку побудови УПА, а вони ж цікавитимуть військовика в неменшій мірі, як і опис самих операцій. Назвемо їх тільки: організаційна схема цивільної адміністрації й її відношення до військових клітин УПА, побудова служби УЧХ, побудова СБ (Служби Безпеки), побудова служби пропаганди й інформації, чи навіть врешті організаційна побудова відділу УПА чи СКВ проблеми озброєння й постачання, та питання зв'язку поміж ГК й відділами, проблема криївок, організаційний поділ терену (з яких міркувань саме такий поділ заведено), чи то зміни в ньому. Все це теми для окремих підрозділів, які вже почасти були опрацьовувані. А помилявся б той, хто б думав, що «про те ще не час писати», бо ж «розконспіруємо ті питання перед більшовиками». Це не вірно, бо ж напевно МВД-МГБ ті проблеми має розроблені до подробиць і тільки наше громадянство уявляє собі, що це великі секрети. Серед причин чому частина укр. громадянства («безпартійна!») на еміграції так довго залишалася «невірними томами» щодо УПА, є й те, що наша закордонна інформація вживала радше загальникових фраз ніж фахових опрацьовань для конкретних питань із побуту, організації й тактики УПА. Словом, недописали тут ні військові еміграційні чинники, що не поспішили зі своєчасними фаховими опрацьованнями проблематики УПА. Це наука й на майбутнє.

Поважний недолік доданої частини «І УВ» це те, що вона не мала одного редактора, який би намітив був і план статей для окремих авторів (чи то нотиціями повитинав зайві «патріотичні» вступи і речення зі знаками вигуків) і узгіднив матеріали доданих статей, щоб вони себе доповнювали, а не повторювали того ж самого іншими словами; бо ж так то виховзулася ціла низка питань, а трапилася ціла низка повторень; одна стаття (Л. Шанковського) написана джерельно-історичною метою з заповіданням джерел, інші ж — популярно-публіцистичною, без жодних цитувань. Поминуте (крім уже згаданих питань з історії військової української справи в Україні до I-ої війни) — ще: питання укр. відділів ЧА і їх долі, питання праці військової референтури ОУН під Польщею, військової політики окупантів супроти українців поміж обома війнами, питання укр. відділів у 2-ій світовій війні по німецькій стороні (Укр. Легіон Сушка, ДУН, УВВ, УНА, УЛС, «щуцманшафти» тощо), по альянтській стороні (українці в 2-му поль. корпусі Андерса, в 1-ій чехословацькій бригаді ген. Свободи, у французькому резистансі, чи хоча б — в американській та канадській арміях). Тим самим — «ІУВ» енциклопедією з історії військової справи в Україні не стала, хоч перешкод

об'єктивної натури для того власне й не було, бо ж можна було належно підготувати доповнення відповідних розділів чи статей, якби так це видання мало було чи то тугого головного редактора чи редаклегію, яка б рецензіями ці недостачі була доповнила. І це дуже велика шкода, бо ж так скоро на нове видання «ІУВ» ніхто в нас не спроможеться і цей підручник, чи власне подекуди тільки — неповний збірник матеріалів, — на десять років у нас служитиме військовикам посібником з історії війська.

На кінець кілька завважень щодо мови «ІУВ». Ми не прихильники надмірного й одностороннього пуризму в лексиці укр. літ. мови. Алеж від того мовного макаронізму, що його зустрічаємо хоча б у статті про І УД — робиться прикро, як читати про оці всі «фернваґени», «функваґени», «командоґерети», «офенрори», «оштуфів»; так міг говорити в І УД примітивний «селепко», алеж такого воляпоку не можна вводити в науково-історичну статтю, бо ж без окремого словника того читати годі. Вистало б було тільки трішки понатужити мізок і знайти укр. вирази, а для уточнення в дужках ще подати й німецькі. Так само і військові звання можна було дати найперше українські, і тільки в примітках їх німецькі відповідники.

Відсутність мовної коректи в поданих розділах свідчила б про те, що був збережений і стиль і терміни авторів, а отже претензії можна мати саме до них, а не до всесильного анонімного редактора (як це звичайно буває). Не треба хіба згадувати, що й модерна військова тактика має свою власну термінологію (її так чудово зберіг був у розділах про княжу й козацьку добу «ІУВ» такий війнятковий у нас високо-культурний мовний редактор як покійний проф. Сімович!) і її повинні б собі засвоїти в першу чергу — самі військовики. І тоді не писали б так вульгарно (з погляду тактичної термінології), як от напр., що дивізія «мандрює»... (наче група прогульковців або босяків), але що військова частина **маршує, вирушає маршем, просувається**... Наскільки в кожній армії звертають увагу при навчанні тактики саме на отакі термінологічні «дрібниці» (їх бо приходиться стосувати в наказах!), то про це знають усі ті, хто мав будь-коли до діла з якоюсь старшинською школою чи курсом.

Вже ввійшло в добру звичку всіх наших еміграційних видань випускати всяке друковане слово з жахливо неохайною друкарською коректою (можна бо все зіпхати вину на складача-чужинця!), бо й так, мовляв, «від того Україна не загине...» Це так, але воно справді прикро шукати інколи по цілій сторінці загубленого лінотипного рядка, враз із якими загубився й кінець одного чи початок наступного речення. Здається, що видавництво не подбало в випадку «ІУВ» про авторську коректу друкарських відбиток, а це дошкульно відбилося в тих місцях нових розділів, де цитуються прізвища та зокрема місцеві назви, що при них інколи і найсмливіша фантазія читача не відкриє справжньої назви (напр. Заболтщина чи Зіболтщина, Тісна чи Тисна й багато такого). Стосується це зокрема статті Л. Шанковського, де таких місцевих назв (і похибок!) ще найбільше.

О. Горбач